

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Харківський національний економічний університет
61001, м. Харків, проспект Леніна, 9а
тел. (057) 702-03-04, факс (057) 702-07-17

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Харківського національного
економічного університету
докт. екон. наук, професор
_____ **В.С.Пономаренко**
2011.06.30

ЗВІТ КАФЕДРИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЗА 2010-2011 НАВЧАЛЬНИЙ РІК ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Декан факультету економіки і права,
канд. екон. наук, доцент

_____ **Т.М.Сєрікова**
2011.06.30

Завідувач кафедри
докт. екон. наук, доцент

_____ **Н.Л.Гавкалова**
2011.06.30

Начальник
Науково-дослідного сектору

_____ **В.В.Воліков**
2011.06.30

2011

Рукопис закінчено 30 травня 2011 р.

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник НДР, завідувач кафедри докт. екон. наук, доцент	<hr/> 2011.06.30	Н.Л.Гавкалова (загальне керівництво, вступ, підрозд. 1.1, висновки)
Канд. екон. наук, доцент	<hr/> 2011.06.30	Є.П.Кожанова (підрозд. 1.2 – 100 %)
Викладач, б/с	<hr/> 2011.06.30	Т.В.Уханьова (підрозд. 1.3 – 100 %)
Канд. екон. наук, доцент	<hr/> 2011.06.30	Г.М.Шумська (підрозд. 1.4 – 100 %)
Викладач, б/с	<hr/> 2011.06.30	Т.В.Кайнова (підрозд. 1.5 – 100 %)
Канд. екон. наук, доцент	<hr/> 2011.06.30	М.В.Грузд (підрозд. 1.6 – 100 %)
Викладач, б/с	<hr/> 2011.06.30	Н.М.Зубчинська (підрозд. 1.7 – 100 %)
Канд. екон. наук, доцент	<hr/> 2011.06.30	О.О.Петряєв (підрозд. 1.8 – 100 %)
Канд. екон. наук, доцент	<hr/> 2011.06.30	В.І.Мельник (підрозд. 1.9 – 100 %)
Викладач, б/с	<hr/> 2011.06.30	Т.А.Власенко (підрозд. 1.10 – 100 %)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 144 с., 16 рис., 1 табл., 130 джерел.

Об'єкт – процес регіонального розвитку.

Мета роботи – поглиблення теоретико-методологічних та методичних засад управління регіональним розвитком.

У процесі дослідження використано такі загальнонаукові і спеціальні методи: теоретичного узагальнення; загальної теорії систем; системно-структурний; графічного й аналітичного моделювання та ін.

Сформовано механізми управління соціально-економічним розвитком регіону, що базуються на концепції регіонального розвитку та містять методи, важелі, інструменти управління соціально-економічним розвитком регіону. Удосконалено класифікацію факторів впливу на процес управління соціально-економічного розвитку регіонів. Удосконалено положення, на основі яких зазначено, що методологічними засадами стратегічного управління розвитком господарського комплексу регіону має стати: орієнтація на інноваційний напрям розвитку господарського комплексу регіону, забезпечення економічної безпеки розвитку господарства регіону, орієнтація на створення кластерних форм інтеграції зусиль підприємств, забезпечення підтримки розвитку підприємництва. Дістало подальшого розвитку концептуальна модель управління інноваційно-інвестиційними процесами на макрорівні та модель управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону на основі системного підходу. Дістало подальшого розвитку забезпечення формування та реалізації регіональних стратегій розвитку шляхом державної підтримки (інституційної, ресурсної, наукової, фінансової тощо) з метою досягнення ефективності і системності цього процесу.

Основні результати дослідження реалізовані в навчальному процесі ХНЕУ у дисципліні «Регіональна економіка» та прийнято до виконання при розробці стратегії економічного та соціального розвитку Харківського регіону у Науково-дослідному центрі індустріальних проблем розвитку НАН України.

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА, РЕГІОН, УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ, МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ, РЕГІОНАЛЬНИЙ ГОСПОДАРСЬКИЙ КОМПЛЕКС, КЛАСТЕР, МОДЕЛЬ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ, ІНДИКАТОРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.

ЗМІСТ

	стор.
Вступ.....	5
1. Теоретико-методичні засади управління регіональним розвитком.....	8
1.1. Концептуальні засади управління розвитком регіону.....	8
1.2. Науково-теоретичні основи управління розвитком регіону.....	22
1.3. Фактори впливу на процес управління розвитком регіону.....	35
1.4. Особливості галузевих тенденцій розвитку господарського комплексу регіону.....	40
1.5. Роль регіону у забезпеченні умов відтворення трудового потенціалу України.....	55
1.6. Теоретичні аспекти управління інноваційно-інвестиційними процесами у регіоні.....	61
1.7. Особливості зовнішньоекономічної діяльності в контексті регіонального управління.....	81
1.8. Існуючі проблеми регіонального розвитку соціальної сфери регіону.....	93
1.9. Фінансова основа економічного розвитку регіону.....	102
1.10. Визначення та оцінка розвитку регіону як основи сталого соціально-економічного розвитку суспільства.....	123
Висновки.....	129
Перелік використаної літератури.....	134

ВСТУП

Нинішні умови господарювання ставлять перед вітчизняною промисловістю принципово нові завдання, вирішення яких на базі використання існуючих методів та підходів неможливе. Посилення глобальної конкуренції поряд із втратою значної частки світових ринків в Україні створює суттєві перешкоди для розвитку промисловості. У такій складній економічній ситуації особливого значення набувають питання розвитку галузі, досягнення високих економічних показників при найбільш раціональному використанні ресурсів, поліпшення інвестиційної привабливості та підвищення конкурентоспроможності. Перехід економіки України на ринкові основи функціонування пов'язаний з регіональною трансформацією соціально-економічних відносин, що потребує нових підходів до управління регіональним розвитком.

Існуючі проблеми в управлінні регіональним розвитком зумовлюють його несталість, а методологічне підґрунтя, на якому формуються механізми регіонального розвитку недостатнє для їх ефективного функціонування. До того ж підходи, засоби, інструменти управління не повністю відповідають сучасним тенденціям і не стимулюють в повному обсязі прискорення розвитку економіки. Тому управління регіональним розвитком в умовах побудови інноваційно-інвестиційної моделі, що забезпечує ефективний розвиток суспільства є актуальною, але складною проблемою, розв'язання якої залежить від багатьох умов і чинників.

Методологію дослідження регіонального розвитку розробили Алимов О., Алексєєв І., Булеєв І., Вітковський О., Гончаров В., Гранберг О., Гриньова В., Данилишин Б., Єрохін С., Захарченко В., Ліанова Е., Лукінов І., Пащенко Ю., Чернюк Л., Чижова В., Чухно А. та інші вчені. Теоретико-методологічні аспекти управління розвитком промисловості в регіонах розглядали Амоша О., Войнаренко М., Геєць В., Герасимчук М., Голіков В., Кизим М., Лепа М., Мазур І., Поважний О., Поклонський Ф., Продіус І., Чилікін О., Чумаченко М. та інші науковці. Теоретичні основи розміщення промислового виробництва та розвитку промисловості на регіональному рівні були закладені Вебером А., Тінбергеном Я., Шеффле А., Фейгіном Я. та іншими науковцями.

Метою дослідження є поглиблення теоретико-методологічних та методичних засад управління регіональним розвитком.

Об'єкт – процес регіонального розвитку.

Предмет – теоретичні, методичні й практичні аспекти регіонального розвитку, які зумовлюють трансформацію соціально-економічних відносин у контексті забезпечення сталості регіонального розвитку.

Досягнення мети зумовило постановку та вирішення наступних завдань:
визначити концептуальні засади управління розвитком регіону;
обґрунтувати науково-теоретичні основи управління розвитком регіону;
визначити фактори впливу на процес управління розвитком регіону;
з'ясувати особливості галузевих тенденцій розвитку господарського комплексу регіону;

розкрити роль регіону у забезпеченні умов відтворення трудового потенціалу України;

визначити теоретичні аспекти управління інноваційно-інвестиційними процесами у регіоні;

дослідити особливості зовнішньоекономічної діяльності в контексті регіонального управління;

сформулювати проблеми регіонального розвитку соціальної сфери регіону;

визначити та оцінити розвиток регіону як основи сталого соціально-економічного розвитку суспільства.

У процесі дослідження використано такі загальнонаукові та спеціальні методи: теоретичного узагальнення – для визначення сутності управління регіональним розвитком в умовах сучасного розвитку вітчизняної економіки; загальної теорії систем – для формування механізму управління соціально-економічним розвитком регіону; системно-структурний – для обґрунтування методології та концепції управління регіональним розвитком; графічного й аналітичного моделювання та інші.

Інформаційну базу досліджень становлять законодавчі й нормативні документи, офіційні статистичні дані, звіти підприємств і адміністративних органів влади.

Наукову новизну мають результати, які містяться у наступному:

дістало подальшого розвитку формування механізмів управління соціально-економічним розвитком регіону, які базуються на концепції регіонального

розвитку та містять методи, важелі, інструменти управління соціально-економічним розвитком регіону;

удосконалено класифікацію факторів впливу на процес управління соціально-економічного розвитку регіонів, серед яких виокремлено:

- 1) диспропорційність регіонального соціально-економічного розвитку;
- 2) соціально-культурні аспекти;
- 3) екологія;

удосконалено положення, на основі яких зазначено, що методологічними засадами стратегічного управління розвитком господарського комплексу регіону має стати, по-перше, орієнтація на інноваційний напрям розвитку господарського комплексу регіону як ідеології його розвитку, по-друге, забезпечення економічної безпеки розвитку господарства регіону як спосіб забезпечення розвитку, по-третє, орієнтація на створення кластерних форм інтеграції зусиль підприємств як організаційної форми їх розвитку, по-четверте, забезпечення підтримки розвитку підприємництва як рушійної сили регіонального розвитку;

дістало подальшого розвитку концептуальна модель управління інноваційно-інвестиційними процесами на макрорівні та модель управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону на основі системного підходу;

дістало подальшого розвитку забезпечення формування та реалізації регіональних стратегій розвитку шляхом державної підтримки (інституційної, ресурсної, наукової, фінансової тощо) з метою досягнення ефективності та системності цього процесу.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

1.1. Концептуальні засади управління розвитком регіону

Дослідження розвитку регіонів в Україні набуває особливої актуальності з огляду доведення залежності рівня соціально-економічного розвитку країни від регіонального розвитку.

Нерівномірність розвитку регіонів посилює науковий інтерес до цього питання, починаючи від розгляду регіону як структурної одиниці в межах економічної географії та використовуючи процесний, комплексний та системний підхід при здійсненні відповідних досліджень, науковці враховують як багатоаспектність категорії «регіон», так і використовують міждисциплінарний підхід, що зумовлює розгляд регіонального розвитку з різних точок зору, а саме економіки, державного та регіонального управління, регіональної політики, регіонального менеджменту та ін. Таким чином, майже всі сфери регіонального розвитку стають предметом наукового пізнання, але не всі досліджені науковцями. Справа в тому, що розвиток науки супроводжується появою нових знань, удосконаленням методології, виникненням новітніх методів дослідження, що зумовлює необхідність виникнення нової парадигми регіоналістики. На нашу думку таке бачення існуючої проблеми забезпечення соціально-економічного розвитку регіону може формуватися внаслідок дослідження різновидів капіталу: людського, інтелектуального та соціального і розгляду розподілу такого синтезованого капіталу через призму ефективності в контексті регіонального розвитку.

Актуальність та своєчасність вирішення питань, пов'язаних з дослідженнями на регіональному рівні, обумовлені зростаючою увагою до регіонів та визначенням їх провідної ролі в забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку суспільства, яке знаходиться під впливом світових глобалізаційно-інтеграційних процесів. Незважаючи на те, що регіональне управління як науковий напрям в Україні виникло нещодавно, провідні вітчизняні вчені зробили вагомий внесок у його становлення та розвиток. Значне місце займають праці О. Алімова, М. Бутка, В. Геєця, Е. Лібанової, В. Онікієнка, Д. Стеценка.

Закордонний досвід, акумульований у працях О. Денисова, Т. Морозової, Е. Уткіна та ін. дає можливість порівнювати існуючі тенденції у світі з вітчизняним регіональним управлінням. Разом з цим, питання, які пов'язані з висвітленням концептуальних засад управління розвитком регіону, не можуть вважатися повністю вирішеними та відкривають простір для подальших досліджень.

Розгляд концептуальних засад управління розвитком регіону доцільно починати з обґрунтування сутності регіонального управління в країні з урахуванням впливу інтеграції та глобалізації. Перш за все зазначимо, що регіон – це певна частина території країни, яка характеризується єдністю, однорідністю, комплексністю. Дослідники [9; 95] відзначають, що дана територія країни, відмінна від суміжних територій, з певним поєднанням природно-географічних, соціально-економічних, демографічних, національно-культурних, екологічних та інших ознак.

Інші дослідники [95] пропонують визначення регіону як території, що виокремлена у результаті соціальних та економічних процесів, відзначеної певними функціональними та інтерактивними зв'язками та без усталених меж.

Регіони слугують підґрунтям для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни за рахунок того, що на рівні регіону відбувається першопочаткове акумулювання та розподіл людського, інтелектуального та соціального капіталів, природних, матеріально-технічних, фінансово-кредитних та інших ресурсів. Таким чином стратегічне значення регіонального розвитку є одним із найвагоміших для забезпечення розвитку країни. Сутність регіонального управління таким чином полягає у цілеспрямованому впливі суб'єкта управління на об'єкт. Ефективність такого впливу залежить в більшому ступеню від регіональної політики, яка «є органічною складовою загальнодержавної політики та спрямована на збереження територіальної цілісності держави і забезпечення всебічного розвитку регіонів» [9, С. 10]. Регіональна політика передбачає здійснення ряду заходів, які спрямовані на ефективне акумулювання, розвиток та використання ресурсного потенціалу та капіталу регіону. Основу ресурсного потенціалу окрім природних та фінансових ресурсів складають трудові ресурси, які у регіоналістиці розглядаються дослідниками [9] переважно у межах соціальної складової регіонального розвитку (зайнятість населення, міграція, трудовий потенціал та ін.). Ми не зовсім згодні з таким обмеженням та вважаємо, що трудові ресурси повинні розглядатися у межах соціально-економічної складової, внаслідок того, що трудовий потенціал втілюється в ін-

телектуальний капітал, формування та ефективного використання якого має здебільшого економічну природу [3], а безпосередньо інтелектуальний капітал здатний сприяти стрімкому соціально-економічному розвитку регіону шляхом генерування та використання об'єктів інтелектуальної власності.

Концепція являє собою систему поглядів на те чи інше розуміння явищ, процесів [63, С. 473]. Система поглядів на регіональний розвиток почала формуватися разом із виникненням поглядів на теорію та практику управління. Дослідники [70, С. 7] наголошують, що розвиток управління починається з письмових джерел, що дійшли до нас із Стародавнього Єгипту, ХХІІ ст. до н. е. («Повчання гераклеопільського царя своєму синові»). У творі йде мова про правила і мистецтво державного управління й господарювання.

Якщо розглядати еволюцію управління як науки, то слід зазначити, що наявність наукових шкіл сприймається не всіма науковцями однаково, але загальні тенденції можна відобразити таким чином. Так, традиційно виділяють класичну школу, представники якої розглядали організацію як формальну, закриту систему, яка не зв'язана із зовнішнім середовищем (ХІХ ст.) (Ф. Тейлор, Л. Гьюлік, Дж. Муні, А. Рілей, Е. Бреч, Д. Аллен, А. Файоль та ін.) [37; 63; 71; 73; 78]; школу людських відносин – в центрі уваги знаходиться людина, її поведінка, мотиви, інтереси (20 – 30 рр. ХХ ст.) (Е. Мейо, Ф. Ротлісберг, М. Фолетт та ін.); школу науки управління (кількісну школу), в межах якої домінують процесний, системний та ситуаційний підходи до управління (50-ті рр. ХХ ст.) (Р. Акофф, Л. Берталанфі, С. Бір, А. Гольдберг, Д. Фосрестер, Р. Люс, Л. Клейн та ін.) – зробимо примітку, що формування школи здійснило поштовх до розгляду регіонального управління, що набуває обертів, а регіональна економіка формується як самостійний науковий напрям; школа поведінська – виникнення школи зумовлене необхідністю підвищення ефективності людських ресурсів за рахунок акценту на міжособистісних відносинах, характеру влади та авторитету, лідерства, комунікацій в організації (50-ті роки ХХ ст.) (К. Аджиріс, Р. Лайкерт, Ф. Герцберг, Д. Макгрегор та ін.); школа «нова» в управлінні – наукова школа, яка базується на системному вивченні процесів прийняття рішень з використанням математичних засобів, моделей за допомогою електронних обчислювальних машин (ЕОМ) (А. Каунот, Л. Вальрас, В. Джевонс, Ф. Еджуорт, А. Раппопорт, К. Боулдінг); школа «соціальних систем» в управлінні – наукова школа, представники якої намагалися уникнути значення неформальних факторів в управлінні шляхом розгляду організації з позицій системного

підходу (І. Ансофф, Р. Сайерт, Дж. Марч та ін.); школа емпірична в управлінні – представники школи робили акцент на вивченні практичного досвіду управління системами (П. Дракер, Г. Девіс, Х. Дейл, А. Слоун, А. Чандлер, Е. Петерсен та ін). Розгляд напряму досліджень представників майже всіх перелічених шкіл дає змогу зробити висновок, що питаннями суто управління на рівні організації вони не обмежувалися: в межах школи науки управління формується регіональне управління. Виходячи з цього, можна зробити висновок про домінанту цілого ряду наукових напрямків у межах окремих шкіл, серед яких регіональне управління становиться означеним та концептуально обґрунтованим.

Отже, регіональний менеджмент як науковий напрям сформувався з початку ХХ ст., коли виникла необхідність забезпечення ефективного управління відносно великими територіями. Розподіл території на регіони й формування органів управління цією територією дозволило забезпечити економічний розвиток регіону і соціальний розвиток населення, яке проживає на цій території. Сформувалося поняття «адміністративно-територіальний устрій». Це розподіл території країни на частині з метою раціональної організації управління основними економічними процесами й соціально-культурним розвитком на місцях. Такий розподіл здійснюється з урахуванням соціально-економічних, природно-географічних і етнокультурних особливостей розвитку країни.

Якщо повертатися до концептуальних засад, то, незважаючи на їх визначеність, управління розвитком регіону передбачає побудову механізму, що базується на концептуальній схемі, та який являє собою сукупність управлінських дій, прийомів, процедур, які зумовлюють досягнення мети забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіонів. Якщо в теорії та практиці регіонального управління трактування дефініції «сталий розвиток» – створення соціально-орієнтованої економіки заснованої на розумному використанні ресурсної бази та охорони навколишнього природного середовища, збереженні можливостей майбутніх поколінь задовольняти свої потреби, не викликає сумнівів, то визначення механізму з урахуванням особливостей даної роботи вимагає приділення певної уваги до категорії «механізм».

Почнемо з визначення механізму як поняття та зосередимо увагу на використанні аналітичного та морфологічного (структурного) підходів при побудові механізму управління соціально-економічним розвитком регіону. Дослідження засад формування та принципів дії механізму здійснюється в межах забезпе-

чення ефективності управління будь-якою системою. Це вимагає уточнення змісту категорії «механізм», навколо якої точаться дискусії. Розглянемо декілька визначень категорії на рівні макро-, меза- та мікрорівневого управління та зробимо відповідні узагальнення.

У довідковій літературі наведено такі досить абстрактні визначення категорії механізму:

«... механізм являє собою систему, яка пов'язана з порядком певних дій» [15, С. 508];

«... це система, яка призначена для перетворення руху одного або кількох тіл у русі інших тіл, які необхідно здійснити» [16, С. 508];

«механізм – це внутрішня будова, система функціонування чого-небудь, апарат будь-якого виду діяльності» [112, С. 582].

В економічному словнику подано узагальнене визначення категорії «механізму»: послідовність станів, процесів, які визначають які-небудь дії, явища; система, будова, що визначає порядок якого-небудь виду діяльності; внутрішня будова (система ланцюгів) машини, приладу, апарата, яка приводить їх у дію [63].

Дані визначення зумовлюють декомпозицію системи, що визначає порядок будь-якого виду діяльності. Так, М. Дороніна зазначає, що «механізм як складна система має вхід (зовнішній поштовх до дії) та вихід (корисний результат). ... Завдання проектувальника полягає в тому, щоб підібрати такі елементи й побудувати їх взаємодію таким чином, аби досягти на «виході» необхідних значень усіх істотних параметрів із мінімальними витратами енергії» [42, С. 129].

Реалізація мети системи у вигляді отримання ефекту, який визнається «параметрами з мінімальними витратами енергії», можливе за наявності відповідних стимулів, здатних генерувати імпульси для дії елементів системи. Мова йде про інструменти, що стимулюють дію механізму, якими можна вважати сукупність процесів, прийомів, методів, підходів, а механізмом – здійснення певних дій для досягнення мети [45, С. 326].

Відносно визначення механізму управління підприємством існує декілька точок зору. Наприклад, О. Волков включає в поняття «механізм управління підприємством» такі компоненти: принципи управління та функціональні завдання, які стоять перед керованим об'єктом; економічні та юридичні закони й обмеження; функціональну структуру органів управління; інформацію, методи й технічні засоби її переробки [58, С. 8 – 9]. Подібне бачення – це синтез макро- та

мікрорівневого управління. Воно вміщує різномірний інструментарій і «включає... класифікації, які не можуть бути зведені в межах однієї системи» [58, С. 9].

Певний інтерес становить трактування механізму управління О. Кендюховим: «Механізм управління можна розглядати як систему елементів (цілей, функцій, методів, організаційної структури і суб'єктів) та об'єктів управління, в якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на необхідний стан або реакцію об'єктів управління, що має вхідні посилки і результативну реакцію» [54, С. 37]. Але дане визначення позбавлене мети, тобто головної ідеї, що дає поштовх до функціонування механізму управління.

Найбільш методологічно чітким можна вважати визначення «механізму управління підприємством», дане В. Пономаренком: «...це сукупність форм, структур, методів і систем управління, які об'єднуються спільністю мети (доцільна сукупність), за допомогою яких здійснюються пов'язання та узгодження суспільних, групових і особистих інтересів, забезпечуються функціонування і розвиток підприємства як соціально-економічної системи» [92, С. 9]. Перевагами визначення є такі: по-перше, розгляд управлінських процесів набуває конкретики, тобто коло дослідження звужується до виробничої одиниці; по-друге, методологія визначення подана в логічній послідовності; по-третє, поданий чіткий перелік інструментів, за допомогою яких система функціонує.

Виходячи з того, що запропоновані вище визначення категорії «механізм» не торкаються соціальних та економічних аспектів, а метою даного дослідження є формування соціально-економічного механізму ефективності менеджменту персоналу, доцільно дослідити етимологію категорії «соціально-економічний механізм». При наявності значної кількості досліджень, що стосуються природи соціально-економічного механізму, його методологія знаходиться на стадії розробки. Частіше зустрічаються поняття «економічний механізм», «організаційно-економічний механізм», «соціальний механізм».

Економічний механізм частіше за все інтерпретують у вигляді господарського механізму, що, безсумнівно, містить методологічні недоречності. Наприклад, у «Сучасному економічному словнику» знаходимо таке визначення механізму економічного (господарського) у вигляді сукупності організаційних структур та конкретних форм і методів управління, а також правових норм, за допомогою яких регулюються діючі в конкретних умовах економічні закони, процес відтворення [94, С. 223]. Таке визначення має деякі обмеження, зокрема: не зовсім зрозуміла природа регулятивної функції механізму в процесі відтво-

рення, також не ясно, стосовно до кого або чого повинно відбуватися відтворення.

Відмінності між поняттями «економічний механізм» та «господарський механізм», на нашу думку, перебувають у сфері їх дії. Так, економічний механізм можна уявити у вигляді системи причинно-наслідкових і зворотних зв'язків з організації та управління економікою в усіх її сферах (наприклад, у виробництві, обміні, розподілі, споживанні) та на всіх рівнях господарювання – від окремого виробника та підприємства до народного господарства в цілому та світового рівня).

Господарський механізм – це економічний механізм, обмежений формою господарського права (законодавчими актами і нормативними документами).

Ф. Зінов'єв у контексті вищезазначеного зазначає таке: «господарський механізм – визначення широке, яке відображає виробничі відносини в суспільстві. Його можна охарактеризувати як систему виробництва з властивими йому формами і методами, економічними стимулами й правовими нормами» [51, С. 5].

Таким чином, при визначенні господарського механізму дослідники спираються на економічний механізм, але формалізують його за допомогою правових норм у вигляді законодавчих актів, нормативних документів, моралі та етичності, що мають місце в суспільстві.

Відносно економічного механізму слід зазначити, що існує декілька визначень, які сформульовані з урахуванням принципів комплексного та процесного, системного підходів. Так, під економічним механізмом прийнято розуміти ланцюг послідовних, взаємопов'язаних економічних явищ [87, С. 36].

Більш поширені наукові підходи стосуються визначення природи організаційного та організаційно-економічного механізмів.

Загальне поняття організаційних механізмів пов'язане з об'єктивністю дії технологічних та економічних законів, закономірностей, принципів, які складають їх основу і сутність, виступають засобом забезпечення необхідних результатів [87, С. 27]. У межах визначення виокремлюються інструменти у вигляді методів розподілу цілого на елементи й методів з'єднання (сполучення, комбінування). Перші можуть бути представлені графічними методами, методами структуризації, евристичними методами, способами оптимізації, матрицями взаємозв'язку та взаємозалежності. Інші – сітьовим методом, плануванням та управлінням, фінансово-вартісним аналізом, методами оптимізації рішень, графічними, евристичними.

Інша точка зору належить О. Богданову [63, С. 106], який при розгляді сутності організаційних механізмів виділяє в них три частини: об'єкт підбору, чинники підбору та базис підбору. Можна припустити, що об'єктом підбору вважається підприємство, чинники підбору – зовнішнє та внутрішнє середовища, а базис підбору – держава. Таким чином, запропоноване виокремлення складових пов'язує макро- та мікрорівень при формуванні організаційного механізму, що є досить важливим при обґрунтуванні умов його ефективного функціонування.

Згідно з Ю. Лисенком і П. Єгоровим, «організаційно-економічний механізм – це система формування цілей і стимулів, які дозволяють перетворити в процесі трудової діяльності рух (динаміку) матеріальних і духовних потреб членів суспільства на рух засобів виробництва і його кінцевих результатів, спрямованих на задоволення платоспроможного попиту споживачів» [72, С. 86 – 87]. Подібне трактування даної категорії наводить і А. Козаченко [59, С. 86].

Очевидно, таке визначення має певну наукову логіку, але не містить інструментів, за допомогою яких здійснюватимуться належні перетворення в системі. Також не зовсім зрозумілі кінцеві результати у вигляді задоволення платоспроможного попиту споживачів. Вважаємо, що дослідження природи організаційно-економічного механізму дає можливість визначати більш ємні кінцеві результати або здійснювати їх декомпозицію на макро- та мікрорівні.

Г. Астапова розглядає організаційно-економічний механізм як систему елементів організаційного й економічного впливу на управлінський процес [11, С. 279]. У цьому визначенні відбивається двохаспектне бачення організаційно-економічного механізму як синтезу організаційного та економічного механізмів, що властиве комплексному підходу. Але чи не криється методологічна суперечність у назві «елементи впливу», замість використання термінів «аспекти», «складові»? Таке бачення спрощує розгляд механізму в цілому.

Більш обґрунтоване й розгорнуте визначення механізму дає О. Єрьоменко-Григоренко, зміст якого полягає в тому, що організаційно-економічний механізм управління підприємством являє собою систему технологічного, економічного, організаційного та соціального блоків, які включають у себе їх елементи [46, С. 11]. Очевидно, наведене визначення більш ємне, ніж попереднє, але деякою мірою позбавлене конкретності. Зокрема, не зовсім зрозуміло, що є основою для визначення саме цих блоків, які елементи вони містять та яким чином відбувається функціонування механізму.

І. Булеєв розглядає організаційно-економічний механізм управління як сукупність форм, методів та інструментів управління [18, С. 32 – 34]. Але це не стосується безпосередньо управління як процесу через те, що в ньому відсутній рух, динаміка, завдяки чому відбуваються трансформаційні процеси у системі управління.

У зв'язку з тим, що до складу менеджменту персоналу включається інтелектуальний капітал, доцільно приділити увагу визначенню, яке дає О. Кендюхов: «організаційно-економічний механізм управління інтелектуальним капіталом підприємства становить систему елементів (цілей, функцій, методів, організаційної структури і суб'єктів) та об'єктів (видів інтелектуального капіталу) управління, в якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на необхідний стан або реакцію інтелектуальних ресурсів, яка має вхідні впливи у формі зовнішніх вимог і результативну реакцію у вигляді економічного ефекту» [54, С. 37]. Перевагою даного трактування є його методологічна обґрунтованість, розгорнутий перелік елементів системи та наявність економічного ефекту, що дозволяє забезпечити певний рівень ефективності організаційно-економічного механізму.

Соціальний механізм, що відображає соціальну природу суспільства загалом, науковцями досліджується переважно на макрорівні. У той же час кількість його визначень дещо обмежена, зокрема тому, що дана проблема нова і не так глибоко досліджена, як тенденції формування організаційного та економічного механізму. Наприклад, Т. Заславська під соціальним механізмом розвитку економіки розуміє сталу систему поведінки соціальних груп, а також взаємодію певних груп між собою та з державою щодо питань виробництва, розподілу, обміну, споживання матеріальних благ і послуг; систему, яка регулюється, з одного боку, соціальними інститутами суспільства (державою, господарський механізм, інститути культури, ідеологія), а з іншого – соціально-економічним станом і свідомістю таких груп [50, С. 59 – 61].

На основі вищезазначеного соціальний механізм у межах підприємства можна визначити як систему цілей і мотивів груп працівників, які формують поведінку всього персоналу в процесі трудової діяльності, що зумовлює створення як нових товарів і послуг, так і нових цінностей при збереженні існуючих, трудового менталітету, моральності, організаційної культури.

У наукових працях не досить чітко визначено категорію «соціально-економічний механізм», сутність якої можна представити у вигляді синтезу економічної та соціальної складових.

Зокрема, М. Дороніна наголошує на необхідності дослідження економічних і соціальних процесів підприємства, «що обумовлено тим, що саме вони є тією первинною ланкою, з якої починається відтворення нової економічної системи суспільства <...> Упорядковується поведінка підприємства через інституціоналізацію його соціальної та економічної підсистем – розроблення системи формальних і неформальних норм (їх ще називають «інструментами», «важелями», «нормативами», «засобами», «прийомами», «способами»), за допомогою яких регулюється кожна підсистема та їх взаємодія» [42, С. 130 – 131].

Цілком поділяючи таку точку зору, вважаємо, що в процесі взаємодії визначених аспектів відбувається взаємопроникнення соціальних та економічних елементів механізму управління.

Для ілюстрації зазначеного вище наведемо приклад соціально-економічного механізму ефективності менеджменту персоналу підприємства, який можна визначити як формування цілей підприємства і персоналу, сукупність законів, закономірностей, принципів і методів управління, які засобом реалізації функцій, методів та засобів дозволяють забезпечити реалізацію стратегії розвитку персоналу в межах стратегії підприємства, що базується на відповідному організаційно-економічному забезпеченні та досягти соціально-економічного ефекту при врахуванні інтересів керуючої та керованої підсистем управління, який репрезентує досягнення критерію ефективності менеджменту персоналу в межах економічної, соціальної, інтелектуалізації праці, інноваційно-інвестиційної та організаційної ефективності [24, С. 85] (рис. 1.1).

Внаслідок того, що регіон досить часто розглядається як складова господарського механізму, а господарський механізм визначається як сукупність організаційних структур і конкретних форм і методів управління, а також правових норм, за допомогою яких реалізуються чинні в конкретних умовах економічні закони та процес відтворення [107], зупинимось на організаційно-економічному механізмі управління соціально-економічним розвитком регіону та його складових. Безпосередньо організаційно-економічний механізм розглядається як сукупність організаційно-управлінських та економічних методів, форм, прийомів, інструментів і важелів впливу для забезпечення досягнення системи цілей соціально-економічного розвитку [97].

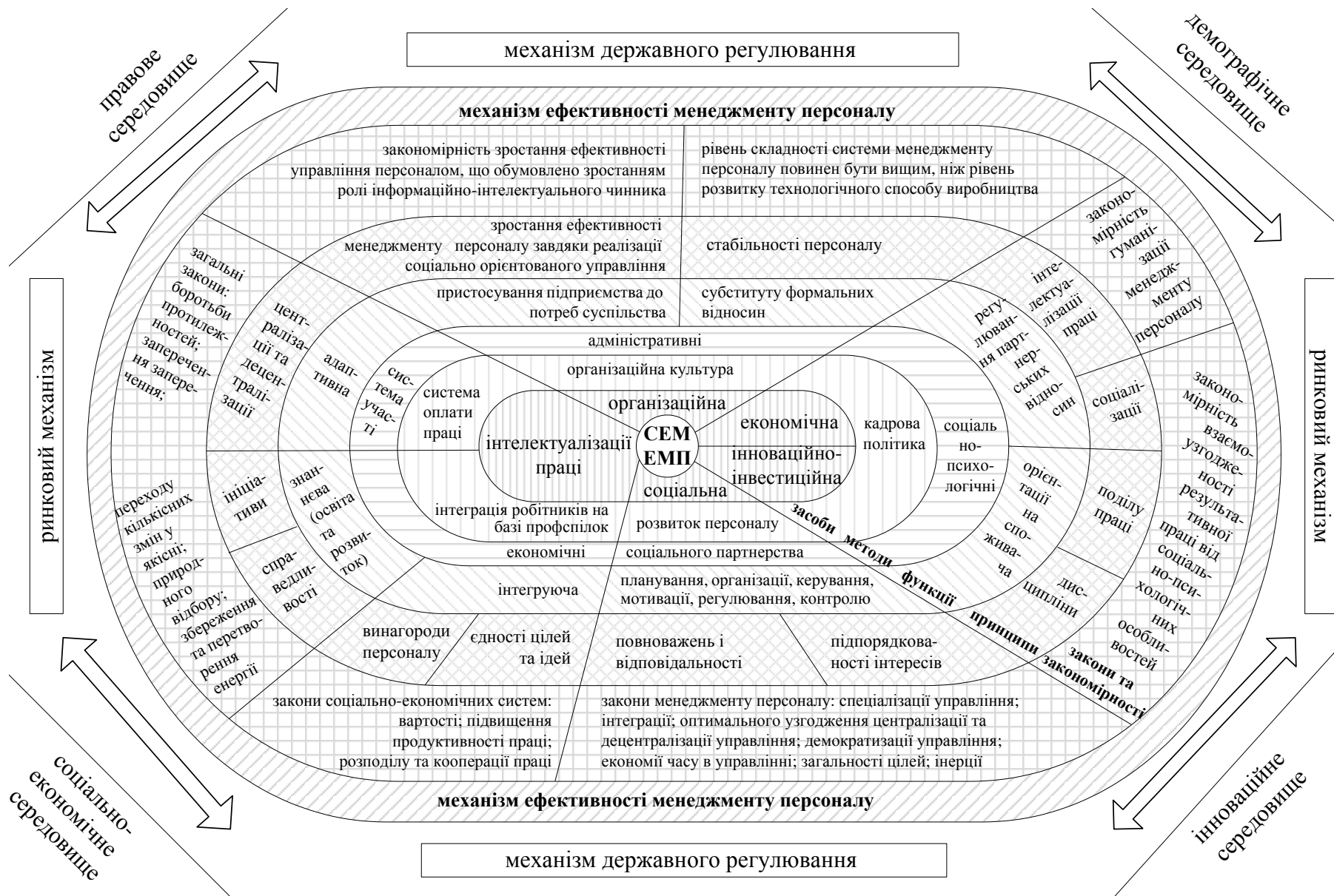

Рис. 1.1. Соціально-економічний механізм ефективності менеджменту персоналу (СЕМЕМП)

На думку Кушнірецької О. та Демидюк О. [68], організаційно-економічний механізм управління соціально-економічним розвитком регіону містить низку функціональних складових у межах системи управління соціально-економічним розвитком регіону та системи забезпечення організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону (рис. 1.2).

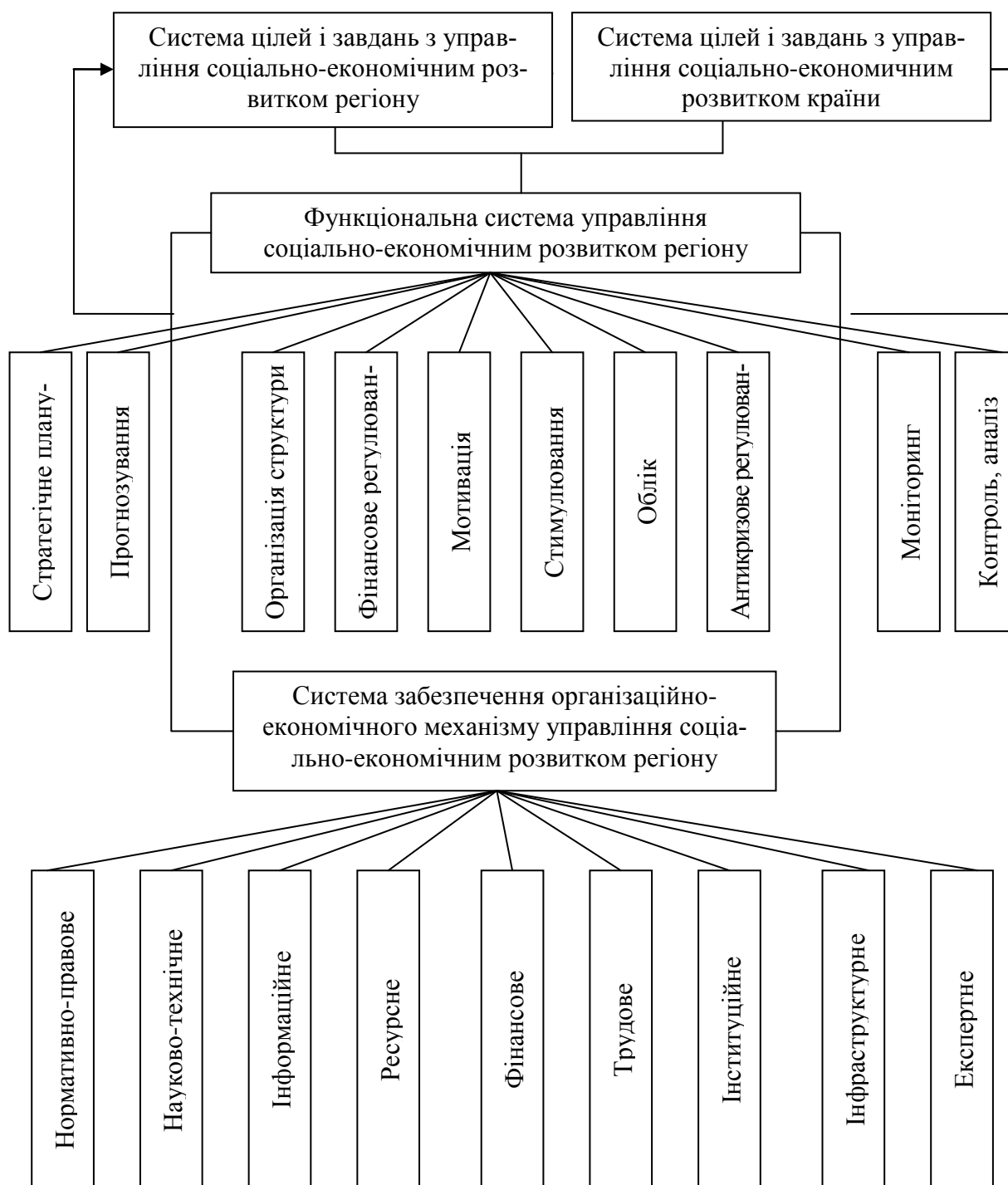

Рис. 1.2. Функціональні складові організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону

Зазначені дослідники також вважають, що під організаційно-економічним механізмом управління слід розуміти сукупність організаційних та соціальних важелів із притаманними їм формами управлінського впливу, що здійснюють вплив на економічні і організаційні параметри системи управління з метою формування, поліпшення використання, удосконалення організаційно-економічного потенціалу, отримання конкретних переваг та досягнення ефективності діяльності загалом. Ми поділяємо точку зору науковців, що механізм управління повинен містити в собі такі компоненти: цілі, закони, принципи, функції, методи, завдання, засобі досягнення цілей та структуру управління.

Таким чином, організаційно-економічний механізм слід розглядати як комплексну систему, що складається з системи цілей і завдань, функціональної системи і системи забезпечення управління, що утворюють результуючу сукупність організаційних і економічних важелів впливу на економічні і організаційні параметри об'єкта управління для забезпечення ефективності управління і отримання об'єктом визначених переваг [68, С. 66].

Організаційно-економічний механізм управління регіоном є механізмом взаємозв'язку організаційної структури управління, організації процесів прийняття рішень з методами, прийомами і правилами господарювання, спрямованими на його найефективніше функціонування і розвиток [104]. Зазначене показано на рис. 1.3.

Варто зазначити, що концепцією державної регіональної політики категорія «регіональний розвиток» визначається як позитивна динаміка процесу соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних, етнонаціональних змін у відповідних регіонах як складова здійснення загальнодержавної стратегії розвитку країни відповідно до сформульованих цілей [5].

У свою чергу завданнями організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону є:

- зростання конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості регіону;
- інноваційний розвиток виробничої та невиробничої бази регіону;
- розвиток пріоритетних галузей економіки регіону;
- активізація ділової активності в регіоні; розвиток інституційної структури регіону тощо.

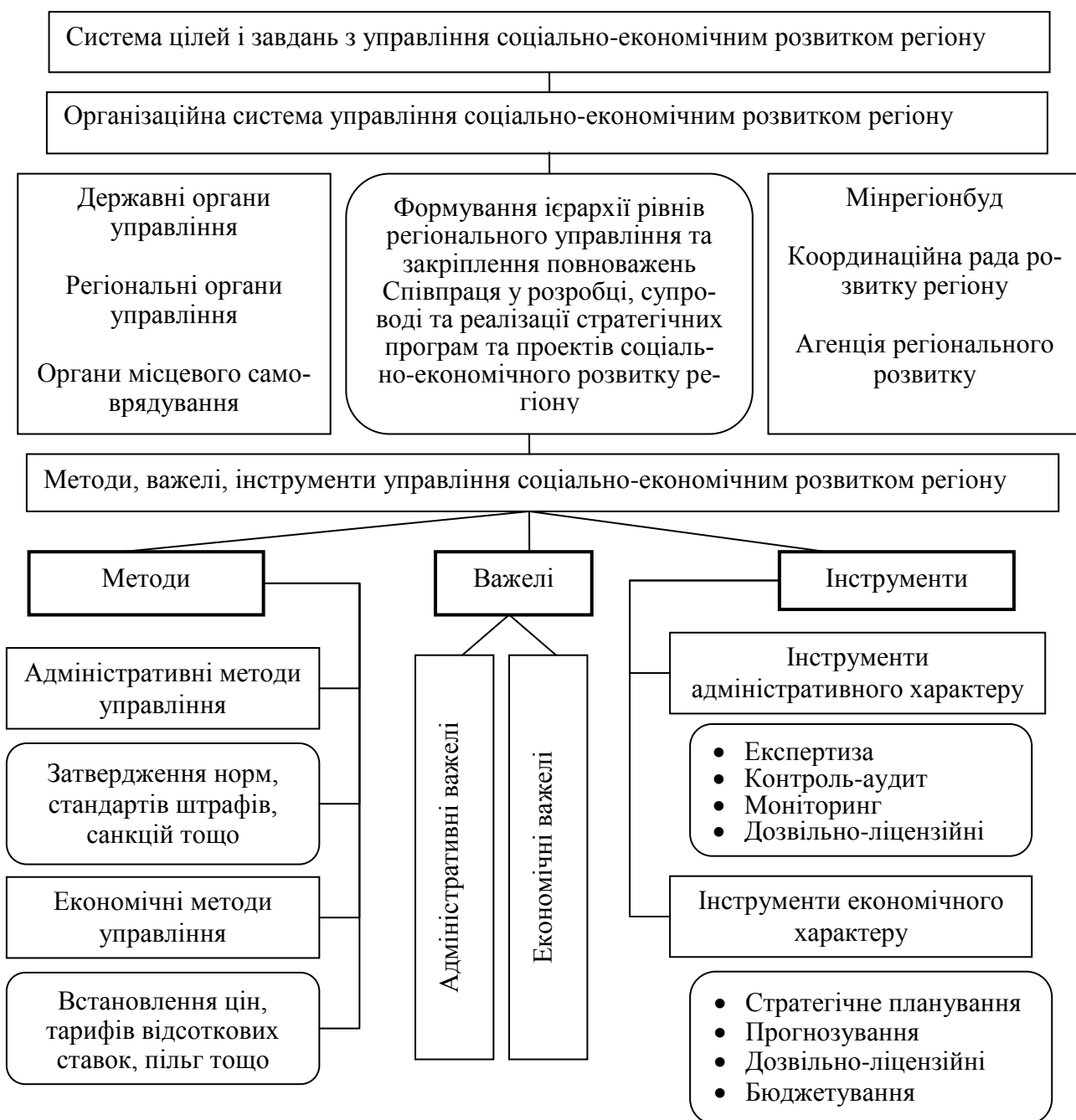

Рис. 1.3. Системні складові організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону

Таким чином, слідкування концепції державної регіональної політики та побудова організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону сприятиме вирішенню пріоритетних завдань регіонального розвитку та створює передумови для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку в країні.

1.2. Науково-теоретичні основи управління розвитком регіону

Одним із актуальних питань, яке потребує постійної уваги державних та регіональних органів влади, є питання управління регіональним розвитком. Ретроспективний аналіз показує, що увесь період регіонального розвитку незалежної України характеризується складністю і суперечливістю. У більшості випадків до виникнення проблем системного характеру призвели як економічні, так і політичні чинники. Суттєвий вплив мають також фактори адміністративного і правового характеру. Процеси децентралізації влади, диспропорції в рівнях економічного розвитку окремих областей України ставлять нові завдання перед органами державної та місцевої влади, підвищують їх відповідальність за стан соціального добробуту населення [115 С. 31].

Л. Шемаєва відзначає, що регіональний рівень є визначальним у постановці та розробці соціальних проблем. Починаючи з 1991 р., Україна перебуває у несприятливій соціально-демографічній ситуації. У всіх регіонах країни розпочались процеси депопуляції – зменшення населення, що супроводжується стрімким погіршенням його вікової структури. Для багатьох регіонів все більш відчутною стає проблема зайнятості населення. У більшості регіонів з радянських часів залишається нерозвиненою соціальна інфраструктура. Усе це потребує цілеспрямованих програмних дій на загальнодержавному рівні [124, С. 54 – 55].

Процес розвитку ринкових відносин потребує комплексного вирішення економічних, виробничих, екологічних і соціальних проблем розвитку та розміщення продуктивних сил в регіоні. Науковці і практики стверджують [68; 99; 115; 124; 128], що на сьогодні процес управління соціальним, економічним, промисловим, технічним, інфраструктурним розвитком регіонів є невідпрацьованим і потребує суттєвого удосконалення. Держава має чітко та обґрунтовано сформулювати цілі соціального та економічного розвитку, поставити завдання перед суб'єктами підвідомчих територій, розробити державні програми та забезпечити контроль за виконанням законодавчих актів, правових норм. Сьогодні необхідно знайти нові сучасні форми організації управління регіональними виробничими комплексами та системами, які б сприяли розвитку регіонів. Це можна зробити за рахунок впровадження нових та удосконалення діючих підходів до регіонального менеджменту [124].

Вирішенням актуальних теоретичних і практичних проблем управління процесами регіонального розвитку займалися такі вітчизняні та закордонні вчені, як О. Амоша, Л. Ахтарієва, І. Балабанов, Б. Буркинський, Л. Гальчинський, В. Геєць, З. Герасимчук, М. Долішній, С. Дорогунцов, В. Коломийчук, В. Кравців, І. Лукінов, Б. Малицький, Р. Паламарчук, С. Писаренко, В. Поповкін, Д. Стеченко, М. Чумаченко, Л. Шевчук, С. Шульц та ін. [68; 99; 115].

На цей час прийнятий цілий ряд законодавчих актів, спрямованих на забезпечення розвитку регіонів України [2; 4; 6–8].

Одним із пріоритетних завдань державного управління є регулювання соціально-економічного розвитку регіонів за допомогою регіональної економічної політики, яка має забезпечити економічну, політичну та адміністративну стабільність держави в цілому, забезпечувати постійно зростаючий життєвий рівень населення на основі ефективного використання місцевих ресурсів [110, С. 56].

Регіональна політика – важлива складова частина економічної політики держави. Вона охоплює комплекс різних законодавчих, адміністративних та економічних заходів, які проводяться як центральними, так і місцевими органами влади і спрямовані на регулювання розміщення продуктивних сил.

Українські та зарубіжні вчені трактують регіональну політику по-різному.

Так, В. Відяпін та М. Степанов під регіональною політикою держави розуміють сферу діяльності з управління економічним, соціальним та політичним розвитком держави у просторовому, регіональному аспекті, тобто пов'язану із взаємовідносинами між державою і районами, а також районів між собою [99, С. 60].

В. Кістанов, Н. Копилов під регіональною політикою розуміють систему цілей і завдань органів державної влади з управління політичним, економічним та соціальним розвитком регіонів і всієї регіональної системи, а також механізм їх реалізації [61, С. 56].

За визначенням М. Тимчука, регіональна економічна політика – це сукупність організаційно-правових та економічних заходів, які спрямовані на стимулювання ефективного розвитку економіки регіонів, раціонального використання їхнього ресурсного потенціалу з метою підвищення життєвого рівня населення та охорони навколишнього середовища [110, С. 46 – 47].

Основною метою регіональної економічної політики є створення необхідних організаційно-правових та економічних умов, що надають відносно рівні можливості кожному регіону для ефективного економічного розвитку, раціона-

льного використання природних, трудових, фінансових ресурсів і задоволення потреб населення [110, С. 47].

З. Герасимчук та І. Вахович на основі теоретичного аналізу концепцій екологізації та соціалізації економіки виділяють три основних підходи дослідження концепції сталого розвитку: екологоцентричний, соціоцентричний та економіко-центричний. Розглядаючи переваги та недоліки кожного з цих підходів, З. Герасимчук та І. Вахович, підкреслюють, що можна обґрунтувати засади сучасної моделі регіонального розвитку, що переходять із пошуку механізмів гармонізації в еколого-економічних чи соціо-економічних відносинах до пошуку механізмів гармонізації у соціо-еколого-економічних відносинах. Оскільки екологічні, соціальні та економічні проблеми виникають саме на регіональному рівні, баланс рівноваги в державі може бути забезпечений лише за умови врахування регіональних особливостей, регіональної політики, розширення прав і обов'язків регіонів у розвитку факторів виробництва. Регіональну політику сталого розвитку автори пропонують розглядати як систему цілей, заходів та дій, спрямованих на взаємоузгодження загальнодержавних та регіональних інтересів щодо забезпечення збалансованості економічної, соціальної та екологічної сфер регіону [110, С.60].

В. Відяпін та М. Степанов, підкреслюючи, що регіональна політика представляє собою складову частину національної стратегії соціально-економічного розвитку, визначають такі її основні напрямки:

- 1) визначення відповідності рушійних сил регіонального розвитку та забезпечення їхньої взаємодії (державний і приватний сектори економіки, внутрішні та зовнішні фактори розвитку регіону);
- 2) визначення відповідності загальнодержавного і регіонального аспектів розвитку, центрального и регіонального рівнів управління економікою;
- 3) підйом економіки відсталих районів та освоєння нових районів і ресурсів;
- 4) вирішення проблем урбанізації.

До напрямків регіональної політики вони також відносять регіональні аспекти демографічної, аграрної політики і інші заходи державної влади. Відношення держави до кожного з цих напрямків та конкретні заходи, що здійснюються за ними, складають зміст регіональної політики держави. Без здійснення такої політики диспропорції як в регіонах, так і в масштабі всієї країни будуть зростати.

У країнах, що розвиваються, цими авторами визначені такі напрямки регіональної політики: інтеграція усіх районів країни в єдиний національний ринок; пом'якшення регіональних диспропорцій і підйом економіки особливо відсталих районів; пом'якшення протиріч між містом та селом, регулювання процесів урбанізації; можливо більш повне освоєння природних та людських ресурсів; раціональне розміщення нових промислових проектів [98, С. 67 – 68].

М. Тимчук визначає основні пріоритетні напрямки регіональної політики більш детально, у тому числі з урахуванням стану та потенціалу регіонів України:

1) забезпечення комплексного і збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів шляхом раціонального використання їх природно-господарського потенціалу.

2) здійснення прогресивної структурної перебудови економіки традиційно промислових районів і центрів України, для яких характерна концентрація підприємств важкої промисловості та складна економічна ситуація. Це, у першу чергу, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька і Луганська області, а також міста Харків, Одеса, Київ;

3) суттєве оздоровлення економічного стану промислових регіонів Прикарпаття, Донбасу, Придніпров'я, а також території, що зазнала радіоактивного забруднення в результаті аварії на Чорнобильській атомній електростанції (ЧАЕС). Створення у цих регіонах сприятливих умов для життєдіяльності населення;

4) формування раціональної системи розселення шляхом збереження сільської місцевості на якомога більшій території України, активізація функціонування сільських населених пунктів, малих сільських поселень на базі малого і середнього підприємництва;

5) розвиток прикордонної торгівлі та міжнародного співробітництва, у першу чергу, із сусідніми державами;

6) розвиток регіональних, міжрегіональних інфраструктурних систем: транспорту, зв'язку, інформатики, що забезпечують і стимулюють ефективність територіального поділу праці;

7) раціональне використання рекреаційних ресурсів в Криму, районах Чорноморського і Азовського узбережжя, Карпатах, в екологічно чистих зонах інших областей України шляхом створення розгалуженої мережі транспортних комунікацій, об'єктів соціальної інфраструктури. Для кожного регіону України характерні свої проблеми економічного розвитку, і вони повинні визначатися у

межах економічної політики органів регіонального і місцевого самоврядування [110, С. 47 – 48].

Науковою основою регіональної політики виступає система об'єктивних законів і факторів територіального формування економіки у сполученні з науковими принципами управління. Реалізується політика методами законодавчого забезпечення, аналізу, прогнозування та програмування, бюджетного планування, державної підтримки регіонів [61, С. 56 – 57].

Виділяють такі принципи регіональної економічної політики: пріоритетності, системності, єдності, легітимності, субсидіарності, партнерства, об'єктивності, рівності [98].

Розрізняють прямі і непрямі методи проведення регіональної політики. У першому випадку – це здійснення державних регіональних програм, що фінансуються за рахунок держбюджету, окремих структуроутворюючих інвестиційних проектів; розміщення замовлень на поставку продукції для загальнодержавних потреб за допомогою контрактної системи.

У другому випадку держава через фінансову (податкову, митну) систему прагне створити відповідний економічний клімат у тих чи інших районах для стимулювання їхнього прискореного розвитку [96, С. 73 – 74].

Для практичного здійснення регіональної економічної політики необхідно створити відповідний механізм. Учені-науковці і державні службовці визнають, що на сьогодні відсутній детально розроблений, теоретично обґрунтований комплексний механізм реалізації державної регіональної соціально-економічної політики [96, С. 72; 103].

Перед ученими стоїть питання формування організаційно-економічного механізму управління соціально економічним розвитком регіону, що здатний забезпечити ефективність управління регіоном, досягнення довготривалої конкурентоспроможності та економічного зростання, адекватного антикризового реагування у відповідь на зміну економічних умов діяльності, забезпечення загальної рівноваги в економічному розвитку регіонів [99, С. 63 – 64].

Механізм регіональної економічної політики включає:

- 1) розробку і практичне впровадження регіональних програм та планів соціально-економічного розвитку регіонів, які можуть складатися для певної групи регіонів, окремого регіону, або певної території в межах регіону;

- 2) використання економічних методів, зокрема: державного інвестування, створення спеціальних фондів для фінансування регіональних програм, залу-

чення іноземного та приватного капіталів, пільгове кредитування і оподаткування, стимулювання територіального розвитку за допомогою іноземних коштів.

Ключовим питанням у механізмі регіональної політики є формування і розподіл фінансових ресурсів між державними і місцевими бюджетами. Повинні бути визначені оптимальні пропорції між центральними і місцевими органами фінансування відповідних економічних програм [113, С. 48].

Механізм управління повинен містити в собі такі компоненти, як цілі, принципи і завдання управління, важелі, методи, форми та інструменти управління, інформаційну базу та засоби її опрацювання, правові засади та інститути, за допомогою яких реалізується регіональна економічна політика та безпосередньо структуру управління [98, С. 90; 99, С. 65; 110, С. 72].

З точки зору функціонального підходу у структурі організаційно-економічного механізму повинні виокремлюватися такі структурні підсистеми: система цілей і завдань, функціональна система, система забезпечення.

Система цілей і завдань організаційно-економічного механізму управління повинна містити цілі і основні завдання, на які скеровуються дії щодо управління, а також критерії вибору та оцінки. Функціональна система містить такі структурні підсистеми управління, як планування, організація, мотивація, контроль, моніторинг, регулювання тощо. Система забезпечення організаційно-економічного механізму містить супровідні елементи ресурсного, трудового, нормативно-правового, науково-технічного, інформаційного забезпечення системи управління [99, С. 65 – 66].

Розглядаючи організаційно-економічний механізм управління соціально-економічним розвитком регіону, О. Кушнірецька та О. Демидюк визначають його основні цілі. Поділяючи цілі соціально-економічного розвитку регіону на стратегічні та тактичні, довгострокові та короткострокові, вони виділяють такі довгострокові цілі:

- 1) створення передумов для розвитку та ефективного використання соціально-економічного потенціалу з метою досягнення сталого економічного зростання та випереджувального інноваційного розвитку регіону;
- 2) формування та підтримання системи забезпечення економічної і соціальної безпеки регіону;
- 3) розвиток підприємництва, створення привабливого інвестиційного клімату у регіоні;

- 4) забезпечення випереджувального інноваційного розвитку регіону;
- 5) розширення меж міжрегіональної та міжнародної співпраці регіону;
- 6) забезпечення високих рівнів соціальних гарантій населення регіону та адекватної системи соціального захисту;
- 7) оптимізація демографічних характеристик регіону;
- 8) гарантування позитивної для регіону міграційної динаміки та реалізація ефективних систем розселення;
- 9) формування збалансованої фінансової системи регіону.

До короткострокових цілей ці автори відносять:

- забезпечення якості життя, надання основних послуг для населення на основі сталого розвитку та зростання загального добробуту населення;
- створення нових високоефективних виробничих потужностей;
- формування технополісів, технопарків, бізнес-інкубаторів;
- структурна перебудова економіки регіонів;
- впровадження інновацій та налагодження тісної співпраці між науковою, освітньою та економічною сферою регіону;
- забезпечення належних умов реалізації трудового потенціалу та задоволення духовних потреб населення регіону;
- забезпечення високих рівнів зайнятості працездатного населення;
- вирішення питань житлового забезпечення населення;
- налагодження та розвиток фінансової, інженерної, інституційної інфраструктури;
- вирішення питань урбанізації та розвитку малих та середніх міст регіону [68, С. 68].

Розглядаючи регіон як складну економічну систему, постає проблема планування і регулювання їх соціально-економічного розвитку. У країнах з ринковою економікою широко використовується індикативне планування. Наша країна не має широкого досвіду індикативного планування і регулювання національної економіки, тому ці питання потребують теоретичних і методологічних досліджень. Сутність індикативного планування полягає в інформуванні і координації діяльності суб'єктів господарювання.

С. Козловський вважає, що індикативне планування слід характеризувати як механізм координації державних і недержавних суб'єктів управління економікою, що поєднує державне регулювання економіки і ринкове саморегулювання, яке засноване на розробці комплексу показників (індикаторів соціально-

економічного розвитку). На його думку найважливішим об'єктом індикативного планування в Україні є регіони.

Система індикативного планування в регіонах повинна відповідати таким вимогам: індикативний план розвитку регіону повинен відображати функції регіональних органів виконавчої влади; складати основу для розробки регіонального бюджету; містити інформацію, що являє інтерес для підприємців і потенційних інвесторів, переваг економічної політики регіональних органів влади і стану факторів, які визначають інвестиційний клімат; в індикативному плані розвитку регіону повинні знайти віддзеркалення спадкоємність і зв'язок з довгостроковою стратегією соціально-економічного розвитку регіону. Індикативний план повинен включати концептуальну (концепція соціально-економічного розвитку), прогнозу (прогноз соціально-економічного розвитку), планово-регулюючу частини (система економічних регуляторів і державні цільові комплексні програми). На думку С. Козловського, для України через специфіку її політичного і соціально-економічного розвитку найдоцільнішим є використання стратегічної форми індикативного планування.

Основною функцією індикативного плану соціально-економічного розвитку регіону є обґрунтування і вироблення способів та методів регульованого впливу держави на майбутню траєкторію розвитку регіонів. У технології розробки індикативного плану не повинна переважати екстраполяція майбутніх тенденцій. Першочергове значення полягає в тому, щоб зламати негативні тенденції, що склалися в соціально-економічному розвитку, і стимулювати економічне зростання. Розробка індикативного плану має розпочинатися з формулювання цілей соціально-економічного розвитку регіону на задану перспективу і оцінки наявних ресурсів, які можуть бути задіяні для реалізації цих цілей [61, С. 34.]

Розробка індикативного плану соціально-економічного розвитку регіону пов'язана з побудовою концепції розвитку, втіленої в стратегії.

Як підкреслює Д. Ісаченко, необхідною вимогою до стратегії соціально-економічного розвитку України є наукове обґрунтування її регіонального аспекту, що припускає адекватне віддзеркалення виняткової різноманітності природних, гео економічних, національно-культурних та інших умов у різних частинах країни і забезпечення ефективного розвитку єдиного економічного простору, відкритого для міжнародного співробітництва. На його думку методологічною базою такої стратегії є системний підхід, який передбачає розглядати Україну як багаторегіональний організм, що функціонує у вертикальних (центр – регіони) та

горизонтальних (міжрегіональних) взаємовідносинах. Відповідно до цих уявлень і стратегія регіонального розвитку повинна стати системоутворюючою конструкцією загальної стратегії розвитку країни. Стратегічне планування розвитку регіонів є важливим інструментом державного регулювання, що допомагає підтримати необхідні економічні пропорції, забезпечує узгоджене цілеспрямоване функціонування усіх ланок господарської системи суспільства [53, С. 24].

Стратегія економічного розвитку регіонів розглядається як система заходів, спрямованих на реалізацію довгострокових завдань соціально-економічного розвитку держави з урахуванням раціонального внеску регіонів у вирішення цих завдань, що визначаються реальними передумовами та обмеженнями їхнього розвитку [96, С. 5]. Розглядаючи стратегію економічного розвитку, треба звернути увагу, що сьогодні це не стільки кількісне зростання, скільки якісні зміни. Оцінка постіндустріальних тенденцій дозволяє виділити переваги фактори економічного розвитку: ринкова інфраструктура; кваліфікація людей; інформаційні та управлінські технології [96, С. 9 – 11].

Як підкреслюють Л. Федулова, Н. Буга, перед наукою постає завдання надання допомоги органам державного управління та регіональної адміністрації і бізнес-товариству в розробці збалансованої та ефективної стратегії регіонального економічного розвитку, що забезпечить конкурентоспроможність і підвищення рівня життя населення та дозволить: 1) створити умови для економічного зростання через ініціювання реальних та цілеспрямованих змін у стратегічних економічних суб'єктах регіону; 2) розробляти не декларативні документи, а стратегії, наповнені реальним змістом; 3) забезпечити збалансованість та реалістичність регіональної стратегії завдяки врахуванню результатів стратегічного планування регіональних стратегічних економічних суб'єктів; 4) використовувати більш досконалі методи аналізу бізнес-клімату та розробляти реальні рекомендації щодо його вдосконалення; 5) розробляти ключові індикатори, які дозволять здійснювати моніторинг процесу реалізації стратегії; 6) проводити зміни, спрямовані на підвищення ефективності адміністративного управління та відповідне підвищення вірогідності успіху реалізації стратегії [113, С. 40].

Наукові дослідження теоретико-методологічних питань розробки стратегій розвитку регіонів знаходять прикладний характер в роботах українських вчених. Так, Д. Ісаченко проаналізував основні напрями стратегій ряду регіонів, які розташовані в різних природно-кліматичних зонах, мають різні промисловості, трудові та фінансові потенціали, різні природні ресурси, володіють різ-

ною транспортною інфраструктурою та інші. Але, як підкреслює вчений, жодна регіональна стратегія не пропонує заходи для оцінки та моніторингу реалізації прийнятих стратегій. На його думку все регіональні програми як сценарії розвитку регіонів – дуже крихкий і не завжди надійний інструмент. Жоден із розглянутих сценаріїв розвитку регіонів не зміг задовольнити вимоги реалізувати механізм активізації міжрегіональних зв'язків як одного з ефективних механізмів регіонального розвитку. Автор також відмічає, що жоден із регіонів не ставив у своїх стратегіях завдань щодо формування оптимальної галузевої та виробничої структури економіки відмінності [53, С. 25 – 31].

В. Кузьмін звертає увагу у вагу на питаннях визначення потенціалу адміністративно-територіальних одиниць в процесі стратегічного управління їх розвитком. Він визначає, величина ресурсного потенціалу територій визначається не тільки кількісними характеристиками відповідних складових ресурсів, але і характером їх взаємодії. Жодна із складових ресурсів сама по собі не почне взаємодіяти, доки вони не будуть приведені в дію раціонально і цілеспрямовано. Таким механізмом, спроможним привести в дію усі ресурси, є менеджмент, його якісні і організаційні основи, які і формують організаційний потенціал території. Ресурсний та організаційний потенціали формують стратегічний потенціал території. Проте при переході до ринкової економіки необхідні механізми й інструменти адаптації до постійних змін зовнішнього середовища, які формують ринковий потенціал території [66, С. 38 – 39].

Таким чином, В. Кузьмін зазначає, що потенціал адміністративно-територіальної одиниці – це взаємозв'язана сукупність ресурсного, організаційного та ринкового потенціалів, яка визначає можливості та обмеження розвитку територій і є одним з об'єктів управління розвитком адміністративно-територіальної одиниці [65, С. 57 – 61].

Стратегічне поле регіону В. Кузьмін пропонує представляти як сукупність стратегічних цілей усіх територіальних громад та адміністративно-територіальних одиниць регіону і розподіляти на три рівні стратегічних цілей:

- стратегічних цілей територіальних громад сіл, селищ, міст;
- стратегічних цілей розвитку районів і міст обласного значення;
- стратегічних цілей розвитку регіону [66, С. 39].

Основна відмінність запропонованої В. М. Кузьмінім моделі управління адміністративно-територіальними одиницями полягає у тому, що в модель введений елемент «цінності». За проблемою цінностей стоять складні питання ду-

ховного, правового, політичного, економічного розвитку будь-якого сучасного суспільства, країн, територій, громад. Цінності, їх системи, ціннісне відношення людини до світу – це першооснова, конструктивне ядро в складі складних суспільних систем і людини. Отже, на думку В. Кузьміна, ціннісні орієнтири виступають одним з найважливіших факторів спрямованості процесу трансформації суспільства, ціннісні орієнтири різних регіонів України є неідентичними, розвиток регіональних соціально-економічних систем є ефективним тільки при гармонійному використанні і створенні нових позитивних об'єктивних і суб'єктивних цінностей [66, С. 38].

Однією із основних цілей регіональної політики є забезпечення конкурентоспроможності регіональної економіки.

Конкурентоспроможність регіональної економіки – це спроможність реалізувати основне цільове завдання її функціонування – стійкий соціально-економічний розвиток регіону із забезпеченням високої якості життя його населення. Конкурентоспроможність реалізується через конкурентні переваги, які згруповані в базові та забезпечуючі.

До базових відносяться природно-сировинні, трудові ресурси та їх кваліфікація, науковий, управлінський потенціал, виробнича база; до забезпечуючих – підприємницький клімат, якість управлінського потенціалу, вартість робочої сили, інфраструктура [96, С. 89].

У сучасних умовах, в умовах глобалізації економіки вчені піднімають питання глобалізації регіонів та забезпечення в цих умовах їх конкурентоспроможності. Глобалізований регіон являє собою економічну територію, що здійснює регулярні господарські зв'язки із зарубіжжям, які стають суттєвим чинником її соціально-економічного розвитку. Такий регіон стає геоекономічним суб'єктом [128; 129, С. 54]. І, як стверджують науковці, конкуренція на світових ринках дедалі більше стає конкуренцією регіонів [128, С. 55].

Л. Яремко пропонує таке визначення глобальної конкурентоспроможності регіону – це здатність регіону успішно функціонувати в глобальному середовищі, реалізовувати свої геоекономічні інтереси, зокрема, отримання додаткових ресурсів розвитку, збільшення частки світового доходу, і на цій основі забезпечити пришвидшення економічного розвитку та зростання добробуту регіональної громади на тривалу перспективу. Це також здатність протистояти викликам (деструкціям) глобального середовища і досягати зовнішньоекономічної безпеки. Основними джерелами регіональних конкурентних переваг

Л. Яремко вважає регіональне межфірмове середовище, наявність у регіоні інтегрованих господарських структур, присутність регіонального соціального капіталу, тісну співпрацю бізнесу і влади на місцевому рівні [128, С. 52].

Розглядаючи конкурентоспроможність регіону, автор виділяє дві групи факторів, її формуючих. Це ті фактори, що утворюються на рівні держави і ті, що формуються в регіоні. Дещо іншою є модель формування конкурентоспроможності глобалізованого регіону. Ця модель відрізняється від попередньої наявністю ще однієї групи факторів – факторів, пов'язаних із глобальним бізнесовим середовищем – надходження іноземних інвестицій, зміцнення технологічної складової – «технологічної конкурентоспроможності», запозичення організаційних інновацій, здійснення міжнародної промислової кооперації тощо [128, С. 55 – 57].

Однією із найважливіших проблем зростання національної економіки країни є нерівномірність розвитку регіонів. Л. Федулова, Н. Буга [113] розглядають причини нерівномірності розвитку регіонів, можливі варіанти виходу регіонів з депресивного стану, пропонують визначення проблемним регіонам (територіям). Вони розглядають досвід регіональної політики ЄС, яка дала позитивні результати, зокрема, кількість відсталих регіонів там зменшується. Територіальна і промислова реорганізація вибудовується відповідно до декількох ключових понять: інновація і економіка знань, навколишнє середовище і запобігання ризикам. Відповідно до них сформульовані три напрями регіональної політики ЄС: 1) інтеграція (зближення), що припускає підвищення рівня економічного розвитку слаборозвинених держав і регіонів; 2) регіональна конкуренція і зайнятість, що підсилює фінансову привабливість регіонів; 3) співробітництво європейських регіонів.

Однією із найважливіших та найскладніших проблем регіонального розвитку є проблема його фінансування.

Розглядаючи сучасну модель регіонального розвитку, автори виділяють основну умову забезпечення її реалізації – вибір виваженої моделі фінансових відносин. Серед джерел фінансового забезпечення сталого розвитку регіону одним із найважливіших виділяються бюджетні ресурси регіону. Важливим фактором повинні стати децентралізація бюджетної системи, сталий розвиток територіальних бюджетів, збільшення в них частки власних засобів, розширення участі підприємницьких структур у забезпеченні населення суспільними благами та послугами, підвищення ефективності використання фінансових ресурсів.

З. Герасимчук, І. Вахович формулюють основні принципи запровадження у практику політики фінансового забезпечення сталого розвитку регіону: чітке регламентування державного втручання у роботу територіальних органів влади; легітимність фінансового регулювання сталого розвитку регіону на основі діючих на території країни законодавчих та нормативних актів; соціальна спрямованість; гармонізація загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів; збалансованість розподілу фінансових ресурсів регіону на соціальні, економічні та екологічні цілі; регіональна ініціативність та дієздатність у формуванні рішень та заходів політики фінансового забезпечення сталого розвитку; адресний характер при фінансовій підтримці реалізації цілей сталого розвитку; територіальна цілісність; планомірність реалізації регіональної політики фінансового забезпечення; пріоритетність досягнення цілей регіональної політики. На думку авторів на сьогодні ми не маємо практичної реалізації наведених принципів, що негативно позначається на фінансовій політиці держави та її регіонів [25, С. 61 – 63].

Автори на основі визначення переваг і недоліків фінансового забезпечення кожного із регіонів країни здійснили типологію регіональної політики фінансового забезпечення сталого розвитку, в результаті чого виділили дев'ять типів політики. Таке теоретичне і методологічне підґрунтя може дати можливість здійснити виважений підхід до розподілу фінансових ресурсів регіонів [25, С. 64 – 67].

Проведені дослідження, спрямовані на виявлення основних проблем управління регіональним розвитком з точки зору їх висвітлення та науково-технічного обґрунтування вирішення цих проблем, дозволили зробити наступні висновки. Перед ученими і практиками стоять дуже важливі і складні питання дослідження цих питань, вибору інструментів і важелів, спрямованих на їх вирішення. У цьому велике значення має вивчення зарубіжного досвіду регіонального управління, але механічне застосування цього досвіду може не принести бажаних результатів без урахування особливостей регіонального розвитку України в історичному аспекті, географічних відмінності регіонів, стану їхнього природного середовища, населення та господарства. Необхідним є формування системи управління, здатної забезпечити високу ефективність роботи суб'єктів господарювання всередині регіону, та узгоджену керованість і розвиток регіону у співпраці з іншими регіонами з метою розбудови національної економіки та гарантування добробуту усіх громадян.

Серед питань, які потребують першочергової уваги можна виділити наступні: науково-теоретичне обґрунтування розробки політики регіонального

управління та механізму їх реалізації, заснованих на принципі системності і спрямованих на дієве вирішення регіональних проблем, і сталий розвиток національної економіки. Побудова ефективної регіональної політики та механізму її реалізації можливе за умови розробки виважених важелів, методів, форм та інструментів управління регіональним розвитком. Значну увагу у цих питаннях учені приділяють прогнозуванню і плануванню розвитку регіонів з урахуванням факторів впливу на процес управління розвитком регіону, стратегічному управлінню, підвищенню конкурентоспроможності регіонів за умов глобалізації економіки, створенню ефективної системи фінансування розвитку регіонів, яка б дозволила забезпечити розвиток регіонів з точки зору системного підходу до розвитку країни.

1.3. Фактори впливу на процес управління розвитком регіону

У зв'язку з посиленням впливу регіонів України на соціально-економічний, політичний і культурний розвиток країни зростає увага до теоретичних досліджень у галузі управління розвитком регіону.

Важливим завданням практики реформування суспільства є розробка теоретико-методологічного інструментарію вдосконалення регіонального управління. Для того, щоб вирішити такі завдання, необхідні дослідження різноманітних аспектів діяльності в регіоні: організаційних, фінансових, економічних, соціальних. Тому потреба гармонізації розвитку регіональних систем обумовлює необхідність та актуальність наукового обґрунтування регіонального управління.

Регіональні проблеми розвитку і питання управління вирішувались у наукових працях зарубіжних вчених: А. Вебера, А. Льюша, А. Маршалла, Й. Тюнена, М. Фрідмена, Й. Шумпетера, вітчизняних і російських: З. Герасимчук, О. Гранберга, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, М. Некрасова, Л. Червової, М. Чумаченка.

Разом з тим проблема управління розвитком регіону з позиції комплексного підходу до вирішення завдань потребує подальших досліджень. Це обумовлено підвищенням ролі регіонів в економічному житті, ускладненням виробничої структури й інфраструктури регіону, значним зростанням територіальних

взаємозв'язків, підвищенням мобільності трудових ресурсів, усе більшою значущістю людського фактора в економічному розвитку.

Фактор – важлива умова, яка безпосередньо впливає на об'єкт, процес, спричиняє вплив на його перебіг, тобто є невід'ємною частиною його удосконалення. Однією із складових наукового управління регіоном є моніторинг динаміки факторів, їх класифікація, вимір, виявлення ступеню впливу на досягнення кінцевої мети функціонування території [36].

У науковій літературі виділяють різноманітні фактори впливу на процес управління регіональним розвитком.

До основних зовнішніх факторів формування і розвитку окремого регіону відносяться:

- 1) політичні;
- 2) економічні;
- 3) соціальні.

Ці фактори обмежують або стимулюють функціонування регіону.

Політичні фактори впливають на функціонування економічного потенціалу через політичну структуру, рівень політичної та законодавчої стабільності, податкове законодавство, антимонопольне регулювання, державне регулювання зовнішньої торгівлі.

Економічні фактори формування і розвитку економічного потенціалу характеризують фазу економічного циклу країни, рівень інфляції і безробіття, валовий національний продукт та його динаміку, наявність та рівень товарного дефіциту, стан доходів та купівельної спроможності населення, структурні зміни у виробництві.

До основних внутрішніх факторів формування і розвитку окремого регіону відносяться:

- 1) природно-ресурсні;
- 2) екологічні;
- 3) історичні;
- 4) організаційні;
- 5) інформаційні та ін.

Частина цих факторів впливає на регіональний розвиток ззовні (вплив держави, міжнародним органів та організацій, а також – глобалізація і європеїзація); інша частина факторів генерується на рівні регіону і значною мірою залежить від рівня управління. Вплив цих факторів нерівномірний і змінюється

залежно від конкретних обставин, що вимагає від органів влади відповідного моніторингу ситуації та вироблення механізмів належного реагування.

Важливо врахувати сукупність факторів, які впливають на оптимізацію управління розвитком регіону і, насамперед, – взаємозв'язок та взаємовплив економічного та політичного факторів, оскільки економічна стагнація може спровокувати політичну нерівновагу, а погіршення політичної ситуації веде до економічної нестабільності.

Важливим фактором є ментальність населення та традиції регіонального управління. В умовах України слід відмінності менталітету населення різних регіонів держави [29].

Також проблема побудови ефективної системи регіонального управління в Україні має розглядатися у контексті її євроінтеграційного курсу. Важливим аспектом забезпечення соціально-економічного розвитку на регіональному рівні є врахування й досвіду інших країн. Так, спираючись на нього можна виділити такі основні фактори, що впливають на процес управління соціально-економічним розвитком регіонів:

1) диспропорційність регіонального соціально-економічного розвитку. Диспропорції соціально-економічного розвитку характерні для усіх країн із субнаціональним рівнем адміністративно-територіального устрою. Передумовою їх виникнення та динамізму є нерівномірність територіального розміщення ресурсів, відмінності у географічному розташуванні тощо. Диспропорційність розвитку регіонів набуває найбільш вираженого характеру, переважно, у країнах, що розвиваються, ніж у економічно розвинених.

Для України проблема диспропорційності регіонального розвитку є дуже актуальною. За таким основним макроекономічним показником, як валовий регіональний продукт на душу населення, розриви розвитку за регіонами складають майже у два рази.

Серед економічно розвинених країн суттєва асиметричність регіонального розвитку спостерігається у Канаді, країнах Скандинавії, Італії.

Разом з тим необхідно зазначити, що проблема полягає не в наявності регіональних диспропорцій як таких. Проблема – в їх глибині і стійкій тенденції подальшого поглиблення. За певних умов це поглиблення може досягти критичних значень, за межею яких регіональні диспропорції перестають бути предметом економічного аналізу та перетворюються на виклики національної безпеки;

2) соціально-культурні аспекти. Суспільна єдність, соціальна солідарність, згуртованість громадян є ресурсом розвитку та вагомим фактором впливу на різні аспекти стану справ у країні, зокрема на її конкурентоспроможність у світовому просторі. Ігнорування інтересів (у тому числі економічних і національних) регіональної спільноти, місцевих громад, обмеження державою прав, компетенцій, ресурсної бази місцевого самоврядування може призвести до порушення соціальної солідарності та, як наслідок, – втрати громадянами довіри до влади, підтримки її дій і намірів [111];

3) екологія. Взаємодія суспільства і природи, неефективне функціонування суспільно-територіальних та природно-територіальних комплексів призвело до виникнення екологічних проблем. Екологічна компонента регіональної політики присутня майже у кожній країні. У результаті її врахування у контексті управління соціально-економічним розвитком регіонів розробляються та реалізуються проекти оптимізації негативного впливу на відповідні екосистеми. Саме тому екологічний імператив у концепції економічного розвитку набув статусу економічної категорії.

Регіональний розвиток є результатом інтегральної дії низки факторів, найважливішими серед яких є:

раціональне використання природно-ресурсного та виробничо-економічного потенціалу регіону;

удосконалення процесів ринкового реформування;

покращення умов життєдіяльності населення.

На формування регіональної соціально-економічної політики здійснюють вплив різні чинники, що можна згрупувати за чотирма напрямками:

- 1) економічні відносини;
- 2) соціальні проблеми;
- 3) природно-ресурсні чинники;
- 4) розвиток людського капіталу.

У зв'язку з тим, що існує відмінність між факторами впливу на управління розвитком регіону та через різний ступінь їх розробки (освоєності), є доцільною побудова таких груп механізмів політики регулювання соціально-економічного розвитку регіону, які б стали стимулятором управління розвитком регіону в цілому (рис. 1.4). Першочерговими заходами з активізації регіонального управління комплексним розвитком економіки регіону повинні стати:

по-перше, розробка комплексних програм стимулювання інвестиційного

розвитку інноваційної діяльності;

по-друге, забезпечення пріоритетного розвитку виробничої сфери;

по-третє, системний підхід до формування політики соціально-економічного розвитку регіону.

Рис. 1.4. Основні напрями регулювання регіонального розвитку

Виходячи з вищенаведеного, можна стверджувати, що найважливіша проблема ринкових відносин – це формування організаційно-економічного механізму управління соціально-економічного системою регіону.

Таким чином, під управлінням регіональним розвитком треба розуміти діяльність органів влади, що спрямовується на підтримку взаємозв'язків між різними компонентами соціального та економічного блоків регіонів. При цьому найважливішою метою регіонального управління є забезпечення комплексного розвитку економіки територій. Удосконалення управління розвитком регіону може здійснюватися за різними напрямками з урахуванням внутрішніх та зовнішніх факторів.

1.4. Особливості галузевих тенденцій розвитку господарського комплексу регіону

Складні процеси соціально-економічних реформ в Україні спрямовані на забезпечення зростання добробуту населення й адаптацію національної економіки до загальносвітових тенденцій розвитку. Ці тенденції передбачають формування інноваційної економіки і вимагають якісно нового підходу до управління господарськими комплексами на регіональному рівні. У кожному окремому регіоні сформований свій унікальний господарський комплекс, особливості якого пов'язані з природно-кліматичними умовами, місцем розташування, соціально-економічним потенціалом, реалізацією політики на державному і регіональному рівнях тощо.

Окремі теоретичні та практичні аспекти розвитку регіональних господарських комплексів досліджувалися у працях таких учених, як З. Варналій [98], Б. Данилишин [31; 44; 98], Б. Кліяненко, А. Мокій, О. Осика [57], В. Реутов [100], М. Фащевський, Л. Чернюк [31; 44; 98], В. Чужиков [118] та ін. Проте недостатньо вивчені галузеві особливості господарських комплексів регіонів України.

Однією з ключових проблем сучасного етапу соціально-економічного розвитку регіонів України є дезінтеграція внутрішньорегіонального ринку, яка виявляється у зміні внутрішньої консолідованості економічного простору, послабленні міжрегіональних зв'язків унаслідок посилення замкнутості регіональних господарських комплексів та підвищення ролі зовнішньоекономічних зв'язків. Виходячи з цього, головною метою державної регіональної політики на сучасному етапі є інтеграція регіонів у єдиний простір (духовний, гуманітарний, політичний, економічний) при збереженні регіонального різноманіття. Це обґрунтовує доцільність розглядати регіон з погляду регіонального економічного простору, у межах якого формується господарський комплекс регіону [100].

Регіональний господарський комплекс є економічно взаємообумовленим і взаємозв'язаним комплексом суб'єктів господарювання регіону. Його функціонування дозволяє досягти певного економічного ефекту за рахунок реалізації різних видів економічної діяльності і зовнішньоекономічних відносин відповідно до природно-економічних, історичних, соціальних, екологічних та інших умов регіону, його геополітичного положення [109].

Господарський комплекс регіону є основою для задоволення потреб його

населення. Від розвитку галузей господарського комплексу залежить не тільки економічний стан регіону, але й створення належних умов для життя і праці його населення. І, навпаки: від раціонального ведення господарства у регіоні, рівня кваліфікації і працездатності населення залежить загальний стан галузей, які представлені у структурі регіонального господарського комплексу.

Дослідження господарських комплексів регіонів в Україні повинне базуватися на використанні системи наукових методів таких, як: системний метод, метод структурного аналізу і синтезу, метод економічного районування, картографічний метод, статистико-економічний метод, метод математико-географічного моделювання, балансовий метод тощо.

Використанню методів регіональних досліджень приділялося значна увага таких учених, як З. Варналій [98], Б. Данилишин [31], М. Долішній [39], О. Топчієв [111] та ін.

Так, системний метод базується на розгляді господарського комплексу регіону як складної системи. Цей метод є базисом для застосування методу структурного аналізу. У загальному вигляді метод аналізу передбачає розчленування господарського комплексу на складові частини з метою їх самостійного розгляду. Використовуються два різні аналізи: макроекономічний і мікроекономічний. Рівень макроекономічного аналізу стосується господарського комплексу регіону в цілому. Мікроекономічний аналіз передбачає конкретний аналіз об'єктів господарського комплексу регіону. За допомогою методу структурного аналізу всебічно вивчається об'єкт дослідження – господарський комплекс із домінуванням територіального і функціонального аспектів у ринкових умовах – як цілісність і складне структурне утворення. При дослідженні розвитку господарського комплексу регіону використовується також статистико-економічний метод. Застосування цього методу означає збирання і одержання первинних статистичних даних з використанням статистичних збірників та іншої статистичної інформації для обґрунтованих економічних висновків. За допомогою статистико-економічного методу можна виявити динаміку розвитку господарського комплексу регіону [13].

Важливим при дослідженні територіальної організації розвитку регіональних особливостей господарського комплексу є картографічний метод. Цей метод дає можливість нанести на карту множину об'єктів господарського комплексу, показати їх взаємне розташування і взаємозв'язки. Він використовується на всіх стадіях досліджень – від збирання даних до розробки нових наукових

матеріалів. Особливостями використання картографічного методу при дослідженні суспільно-географічних основ ринкових перетворень у господарському комплексі регіону є першочергове визначення ієрархічних рівнів об'єкта картографування [13].

Господарство будь-якого регіону можна розглядати з двох точок зору. Перша визначається географічним положенням, яке впливає на особливості розвитку господарства, на формування соціально-економічних зв'язків з іншими регіонами. Друга точка зору передбачає розгляд території регіону як окремого утворення зі специфічними властивостями щодо природних і соціально-географічних умов. Тому картографічне дослідження окремого регіону можна впровадити у двох напрямках. При врахуванні першої точки зору картографічне дослідження проводиться на більш високому ієрархічному територіальному рівні. Наприклад, картографічне дослідження регіону слід проводити, враховуючи особливості території України. При врахуванні другої точки зору передбачається картографічне моделювання особливостей регіону з урахуванням зв'язків з оточуючими регіонами.

З картографічним методом тісно пов'язаний просторовий аналіз, що вивчає всю сукупність факторів регіонального розвитку з метою пізнання загальних закономірностей розміщення продуктивних сил (або окремих їх компонентів) для підготовки територіального плану розвитку господарства.

Історичний метод застосовується у тісному поєднанні з аналізом просторових аспектів соціально-економічного розвитку. Значення історико-економічного розвитку господарського комплексу минулого необхідно для розуміння сучасного стану його функціонування, а також для прогнозу їх змін у регіоні.

Один із сучасних дослідників регіональних господарських комплексів Л. Баранова [13] вважає, що найбільш дієвим є балансовий метод прогнозування і планування, оскільки він дозволяє координувати і взаємно пов'язувати всі завдання розвитку господарського комплексу і найдоцільнішим способом підтримувати певні пропорції. Балансовий метод – сукупність прийомів, що використовуються в аналізі та плануванні для досягнення рівноваги в господарському комплексі в цілому й у сферах виробничого та особистого споживання на підставі відповідності величини ресурсів та їх використання за призначенням. Сутність його полягає у застосуванні системи показників і розрахунків, що пов'язують потреби держави чи господарства з наявними ресурсами. За допомогою системи балансів у цілому по господарському комплексу можна узго-

дживати матеріально-речовинні і вартісні пропорції, зростання доходів населення із зростанням виробництва продукції, платних послуг населення. Використання балансового методу забезпечує дотримання внутрішньовиробничих, внутрішньогалузевих, міжгалузевих, внутрішньорегіональних пропорцій.

Регіональні господарські комплекси як складові частини системи господарства країни характеризуються певною структурою, що розкриває найбільш істотні елементи, зв'язки і відносини системи, та виступають основою їх функціонування. Структура цих комплексів розглядається у галузевому (покомпонентному), функціональному та територіальному аспектах. Саме розгляд структури комплексів, залежно від цих аспектів, дає можливість розкрити їх внутрішню будову та роль у процесі розвитку виробництва на території регіону. Цим визначається «триєдиність» структури регіонального господарського комплексу як системи [49].

Кожен регіон у межах економічного простору країни має власну спеціалізацію, яка є концентрацією на його території конкретних видів виробництв, що задовольняють своєю продукцією не тільки власні потреби, але також і потреби інших регіонів країни. Галузі спеціалізації визначають місце регіону у територіальному розподілі праці.

Галузева структура включає підсистеми, а саме галузі виробництва та соціальної сфери (промисловість, сільське господарство, транспорт, інфраструктуру, споживання), тобто має набір галузей (компонентів) як галузевий поділ праці. Між компонентами переважають зв'язки за сировиною і матеріалами, за продукцією, за послугами. Отже, галузева (покомпонентна) структура регіонального господарського комплексу є досить різноманітною. Він може мати різні ступені розвитку, спеціалізацію та поєднання виробництв.

Функціональна структура має три аспекти (функціонально-галузевий, функціонально-організаційний, функціонально-територіальний).

У функціонально-галузевому аспекті до структури регіонального господарського комплексу включаються галузі і виробництва різного значення (головні, базисні, супутні, додаткові, допоміжні, обслуговуючі, місцеві). Так, головні (профільюючі) галузі зумовлюють економічний профіль регіону, спеціалізацію його господарства та виробляють продукцію як для внутрішніх потреб, так і для інших регіонів. Базисними галузями регіону є ті, у яких видобувається і виробляється сировина для подальшої переробки. Навколо головного виробничого процесу виникають супутні галузі, що раціонально використовують від-

ходи виробництва, а їх продукція задовольняє місцеві потреби та вивозиться в інші регіони. Вивозиться також продукція додаткових галузей. Матеріали та вироби, що необхідні для виробництва певної продукції, постачають допоміжні галузі. Обслуговуючі галузі сприяють ефективному здійсненню усіх інших виробництв на території регіону. Завершують комплекс місцеві галузі, що виробляють продукцію для місцевого споживання. Вони виникають незалежно від спеціалізації регіону, хоча всі інші галузі комплексу впливають на них через зростання населення та місцевого господарства [49].

Деякі автори [75; 119 та ін.] також виділяють суміжні і паралельні галузі. Взаємно суміжні галузі супроводжують одна одну при розміщенні, їх об'єднують тісні виробничі зв'язки, наприклад, металургія, коксохімія (пов'язані технологічно), гірничодобувна промисловість, легка (господарств із використання чоловічої і жіночої праці). Значення цієї групи галузей зростає з розвитком техніки і збільшенням масштабів концентрації, комбінування і кооперації виробництва. Паралельні галузі, тобто ті, що взаємно заміщуються, розвиваються відносно ізольовано на базі різних природних і економічних умов (ресурсів). Вони часто не мають між собою тісних виробничих зв'язків (наприклад, чорна металургія і сільське господарство), їх об'єднує сумісне освоєння загальних регіональних (міжгалузевих) ресурсів (трудових, мінеральних, водних тощо). Це означає те, що розвиток (розміщення) деяких галузей у даному регіоні обмежується або виключається можливостями розвитку інших, ефективніших виробництв. Проблема розміщення паралельних галузей, які можуть заміщати один одного, має об'єктивну основу для правильного вирішення тільки при державному регулюванні господарства, зокрема ринкового. Отже, характер поєднання галузей, ступінь їх взаємного тяжіння визначають істотні особливості регіональних господарських комплексів, їх види (простий, складний). Простий комплекс є поєднанням відособлених (паралельних) галузей спеціалізації, майже не пов'язаних між собою (наприклад, комплекс вугільної і харчової промисловості), і обслуговуючих галузей. Різні галузі господарства, розміщені в одному регіоні, здійснюють взаємний вплив одна на одну, хоча вони і використовують різні місцеві природні ресурси. При цьому ці галузі, як правило, мають деяку загальну виробничу базу (енергетика, транспорт, трудові ресурси і т. п.). Складний комплекс, що виникає в результаті комбінування і територіального зближення кооперованих виробництв, передбачає, крім того, безпосередні виробничі зв'язки між ними.

Особливо важливу роль у розвитку господарського комплексу регіону виконують головні галузі спеціалізації, оскільки вони забезпечують найбільший економічний ефект.

Функціонально-організаційний аспект є регулятором регіонального господарського комплексу і включає відомства, починаючи від загальнодержавних до місцевих, що пов'язані зв'язками управління.

Функціонально-територіальний аспект включає точки функціонування (пункти, підприємства, центри), що пов'язані виробничо-територіальними зв'язками. Територіальна структура регіонального господарського комплексу як підсистема включає територіальні об'єднання (територіальний поділ праці), зокрема економічні зони, ареали, вузли, центри тощо, які пов'язані виробничо-територіальними зв'язками, тобто зв'язками функціонування системи.

Територіальна структура регіонального господарського комплексу характеризується різними формами організації виробництва на території, що створилися на основі внутрішньотериторіальної диференціації природних умов і ресурсів, у результаті галузевого і територіального поділу праці, ринку попиту і пропозиції.

Слід зазначити, що спеціалізація регіонального господарського комплексу обумовлена, перш за все, можливостями ефективно виробляти масову продукцію, тобто таку продукцію, яка, будучи дешевою, мала б значну частку в загально-регіональному балансі. Здешевлення продукції відбувається за рахунок використання сприятливих природно-економічних умов. Тому особливо важливим є врахування низки факторів, які впливають на формування і розвиток галузевої спеціалізації у регіональних господарських комплексах в Україні.

До таких факторів можна віднести [14]: суспільно-географічне положення території, соціально-демографічна ситуація, природно-ресурсний потенціал функціонування господарського комплексу регіону, екологічна ситуація, інтенсивність впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробничу і невиробничу сфери, суспільний поділ праці тощо. Розглянемо вплив деяких факторів на функціонування і розвиток господарського комплексу регіону.

Аналіз суспільно-географічного положення регіону дозволяє оцінити вигідність положення його території, а саме такі його види, як соціально-, політико-, економіко-географічне, демографічне та ін. Політико-географічне положення слід розглядати через призму геопросторових стосунків регіонального господарського комплексу з територіями і державами, які межують з ним. Особливе зна-

чення належить населенню і людським ресурсам, які впливають на розвиток регіонального господарського комплексу.

При аналізі факторів, що впливають на функціонування і розвиток регіонального господарського комплексу, важливим є поняття «ресурсний потенціал», який виступає сукупністю існуючих різнорідних запасів, і пов'язаний, перш за все, з характеристикою джерел ресурсів (природно-ресурсний, трудовресурсний тощо). Природно-ресурсний потенціал регіону визначається його загальною цінністю за всіма напрямками використання. Для оцінки природно-ресурсного потенціалу регіону доцільно враховувати сукупність найбільш важливих для даної території природних ресурсів: земельних, лісових, водних, мінерально-сировинних, рекреаційних.

Екологічні фактори характеризують взаємодію окремих елементів господарського комплексу регіону з навколишнім середовищем (вплив середовища на господарський комплекс регіону і господарського комплексу на природу) у просторі і часі. У сучасних умовах зростає їх роль, що охоплює сукупність заходів зі збереження та відтворення природних умов і ресурсів. Відповідно до ст. 51 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» при проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в дію нових та реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів і обладнань, а також у процесі експлуатації цих об'єктів забезпечується екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, дотримання нормативів шкідливих впливів на навколишнє природне середовище [3]. Урахування екологічних факторів є дуже важливим моментом для функціонування і розвитку регіонального господарського комплексу, оскільки негативний вплив на навколишнє середовище збільшує загальні витрати підприємств, що працюють на території регіону, по-перше, за рахунок використання очисних споруд і переведення виробництва на безвідходні технології, а, по-друге, за рахунок очищення і збереження річкових систем, родючості ґрунтів тощо.

Основою науково-технічного розвитку регіону є науково-технічний потенціал, що являє собою сукупність усіх його наукових засобів і ресурсів. Він є також визначальною передумовою для встановлення і ефективного розвитку зовнішніх науково-технічних зв'язків, вироблення форм науково-технічного співробітництва. Від стану науково-технічного потенціалу регіону залежить формування конкурентних переваг вищого порядку, що базується на високій

якості товарів, яка досягається завдяки підвищенню продуктивності та використанню новітніх технологій (інновацій) у виробництві. Тобто, з одного боку, науково-технічний потенціал виступає як відносно самостійна складова внутрішнього потенціалу регіону, а, з іншого боку, він є основою формування конкурентних переваг вищого рівня у виробничому потенціалі регіону, тобто виступає невід'ємною складовою економічного потенціалу регіону. Отже, від інтенсивності впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробничу і невиробничу сфери регіонального господарського комплексу залежить не тільки сучасний стан цього комплексу, але й подальший розвиток.

Оскільки окремі регіони України суттєво різняться за наявним ресурсним потенціалом території та ефективністю його використання, важливим напрямом дослідження розвитку окремих галузей промисловості на мезорівні є виявлення саме регіональних особливостей.

Темпи розвитку галузей промисловості дозволяють зробити висновки про ефективність функціонування сфери виробництва у конкретному регіоні та прогнозувати майбутні структурні пропорції. Динаміку структурних зрушень певній галузі у розрізі регіонів можна оцінити на основі коефіцієнта випередження (зростання). З його допомогою стає можливим проведення оцінки рівномірності зростання обсягів виробництва певних видів товарів за окремими регіонами України.

Коефіцієнт регіонального випередження (K_v) розраховується за наступною формулою:

$$K_v = \frac{T_i^{\text{сеп}}}{T_r^{\text{сеп}}} \times 100, \quad (1.1)$$

$T_i^{\text{сеп}}$ – середній темп зростання обсягу виробництва галузі в і-му регіоні;

$T_r^{\text{сеп}}$ – середній темп зростання обсягу випуску промисловості в цілому.

Важливою особливістю розвитку будь-якої галузі промисловості України на сучасному етапі є наявність значних регіональних коливань у розміщенні, структурі та динаміці її виробництва. Специфічним проявом просторової організації виробництва є його регіональна спеціалізація, яка проявляється у переважному розвитку на території регіону тих галузей і виробництв, для яких існують найбільш сприятливі природні, економічні, соціальні передумови та ре-

сурси території. Регіональна спеціалізація певної галузі промисловості в раціональних масштабах приводить до економії витрат суспільної праці, оскільки передбачає найефективніше використання природних умов і ресурсів, матеріально-технічного і трудового потенціалу території [105, С. 118–120].

Для визначення галузевих пріоритетів розвитку господарського комплексу регіону доцільно використовувати низку показників галузевої спеціалізації. Статистичними показниками, що відображають конкурентну стійкість галузі у регіоні і потенціал її комплексотворення, є коефіцієнт локалізації даного виробництва на території регіону (коефіцієнт концентрації), коефіцієнт виробництва продукції на одного мешканця і коефіцієнт спеціалізації регіону у даній галузі [10; 75; 85, С. 106; 127].

Для виокремлення галузей промисловості, що є пріоритетними з точки зору забезпечення максимального задоволення потреб регіону при мінімальних витратах ресурсів, використовують застосувати коефіцієнт локалізації даного виробництва на території регіону (коефіцієнт концентрації) ($K_{л}$), який можна розрахувати за наступною формулою:

$$K_{л} = \frac{\frac{O_p}{P_p} \times 100}{\frac{O_k}{P_k} \times 100}, \quad (1.2)$$

де O_p – обсяг промислового виробництва за певною галуззю регіону, грн;

P_p – загальний обсяг промислового виробництва регіону, грн;

O_k – обсяг промислового виробництва за певною галуззю країни, грн;

P_k – загальний обсяг промислового виробництва країни, грн.

Отже, коефіцієнт локалізації даного виробництва на території регіону є відношенням питомої ваги даної галузі у структурі виробництва до питомої ваги тієї ж галузі в країні. Його розрахунок проводиться по валовій товарній продукції, основним промисловим фондам, чисельності промислово-виробничого персоналу, продуктивності праці, фондівіддачі, обсягу інвестицій в основний капітал іноземних інвестицій, експорту та імпорту продукції.

Якщо $K_{л} = 1$, то це вказує на рівномірну концентрацію галузі у регіоні. Чим більше концентрація (або локалізація) даної галузі в регіоні, тим більше

значення коефіцієнта.

Якщо $K_{л} > 1$, то локалізація галузі в регіоні перевищує середню частку цієї галузі у валовому випуску країни.

Коефіцієнт концентрації виробництва промислової продукції на одного мешканця ($K_{к}$) можна розрахувати як співвідношення частки галузі регіону у виробництві продукції відповідною галуззю у національних масштабах до частки населення регіону у загальній чисельності населення країни:

$$K_{к} = \frac{\frac{O_{р}}{O_{к}} \times 100}{\frac{H_{р}}{H_{к}} \times 100}, \quad (1.3)$$

де $H_{р}$ – чисельність населення регіону, осіб;

$H_{к}$ – чисельність населення країни, осіб.

Коефіцієнт спеціалізації регіону у даній галузі ($K_{с}$) визначається як відношення питомої ваги галузі регіону у виробництві продукції відповідною галуззю у національних масштабах і питомої ваги регіону у валовому внутрішньому продукті (ВВП) країни:

$$K_{с} = \frac{\frac{O_{р}}{O_{к}} \times 100}{\frac{\Pi_{р}}{O_{ВВП}} \times 100}, \quad (1.4)$$

де $O_{ВВП}$ – загальний обсяг ВВП країни, грн.

Якщо розрахункові показники дорівнюють чи більше одиниці, то аналізовані галузі виступають як галузі ринкової спеціалізації і на їх основі можливо проводити комплексотворення. При формуванні комплексів та виборі найбільш пріоритетних видів діяльності (продукції) необхідно оцінити динаміку коефіцієнтів локалізації, оскільки збільшення значення показників свідчить про можливі подальші перспективи зростання, а зниження – про можливу необхідність розширення асортименту продукції, що випускається, проблеми відповідності сировинної зони чи необхідність модернізації виробництва.

Окрім зазначених вище показників, сучасна економічна наука пропонує

значну кількість показників, які можуть застосовуватись для оцінки спеціалізації регіону у територіальному поділі праці. Серед них можна виділити такі: частка регіону у загальнодержавному виробництві даного виду продукції; питома вага галузі спеціалізації у господарському комплексі регіону за вартістю основних засобів виробництва; питома вага галузі спеціалізації у господарському комплексі регіону за обсягами інвестицій; питома вага вивезеної продукції в її загальному регіональному випуску тощо.

Однак важливо зазначити, що будь-який з показників, взятий окремо, недостатньо цілісно відображає сутність спеціалізації певної галузі у регіональному господарському комплексі. Так, показник питомої ваги галузі спеціалізації у господарському комплексі регіону значною мірою залежить від розвитку промислового комплексу в цілому, тому висока питома вага, наприклад, харчової промисловості у господарському комплексі регіону, яка взята окремо, може бути ознакою як спеціалізації регіону, так і його відставання в промисловому розвитку [106, С. 118–120].

Для обґрунтування особливостей галузевих тенденцій господарського комплексу регіону є доцільним використання не окремо обраного показника (часткового), а системи показників, на основі яких може бути розрахований інтегральний показник. Важливою умовою відбору показників для розрахунку інтегрального індикатора є використання тих, які не суперечать один одному. Галузь може мати значну частку у промисловому комплексі регіону і незначну – у загальнодержавному виробництві продукції, або ж регіон може мати високу частку у загальнодержавному виробництві продукції, але значно відставати за показником виробництва промислової продукції на одного мешканця чи виробництва на одиницю території від середньонаціонального рівня.

Серед інтегральних показників спеціалізації можна виділити індекс суміщених показників, який запропоновано Л. Опацьким [119]:

$$I_{\text{сп}} = \frac{I_{\text{тов}}}{I_{\text{нас}}}, \quad (1.5)$$

де $I_{\text{сп}}$ – індекс суміщених показників;

$I_{\text{тов}}$ – індекс товарності галузі у регіоні (співвідношення питомої ваги продукції, що вивозиться з регіону, у загальному обсязі виробництва її в регіоні до

питомої ваги продукції, що вивозиться з усіх регіонів країни, у загальнодержавному обсязі виробництва);

$I_{\text{нас}}$ – індекс виробництва продукції в регіоні у середньому на одного мешканця (виробництво продукції в регіоні у середньому на одного мешканця до аналогічного показника по країні).

Узагальнюючий індекс спеціалізації, що запропонований П. Борщевським [119], розраховується за формулою:

$$I_{\text{спец}} = \frac{I_{\text{тер}}}{I_{\text{нас}}}, \quad (1.6)$$

де $I_{\text{спец}}$ – узагальнюючий індекс спеціалізації;

$I_{\text{тер}}$ – індекс виробництва у розрахунку на одиницю території (співвідношення виробництва продукції певної галузі у розрахунку на одиницю території в окремому регіоні і в країні в цілому).

Важливим узагальнюючим критеріальним показником регіонального розвитку окремої галузі регіонального господарського комплексу є узагальнюючий показник розвитку галузі, кількісна величина якого визначається за формулою:

$$I_{\text{уз}} = \frac{I_{\text{тер}} + I_{\text{нас}}}{2}, \quad (1.7)$$

де $I_{\text{уз}}$ – узагальнюючий показник регіонального розвитку даної галузі у господарського комплексу регіону.

Цей показник, на думку професора Л. Дейнеко [33], є легким для розрахунку і необхідним на початковій стадії дослідження або в комплексі із зазначеними вище показниками, оскільки кількісне співвідношення окремих, хоч і важливих показників, не дозволяє отримати достатньо обґрунтовану оцінку рівня розвитку певної галузі в регіоні, реальні розміри якого можуть бути визначені тільки з урахуванням всієї різноманітності передумов та чинників регіонального розвитку цієї галузі.

Узагальнюючий показник регіонального розвитку даної галузі у господарського комплексу регіону враховує концентрацію підприємств окремої галузі щодо площі регіону і чисельності його населення, тобто фактично відображає

територіальне зосередження і оцінку рівня насиченості внутрішньорегіонального ринку певними товарами (забезпеченості населення). Однак розрахований таким чином показник не відображає вагомість галузі у структурі регіонального виробничого комплексу, який виступає як вища ступінь ієрархії виробничої системи території. Тому є доцільним, крім розглянутих вище індексів (за територією та населенням), увести додатковий індекс, який являє собою різновид коефіцієнта спеціалізації і буде характеризувати потенціал комплексотворення окремих видів виробництва продукції у межах регіону.

Інтегральний індекс спеціалізації виробництва на певному виді продукції у тому чи іншому регіоні необхідно розраховувати як середнє від індексів локалізації (виробництво продукції на одиницю площі території у регіоні до аналогічного показника по країні), індексу виробництва продукції в регіоні у середньому на одного мешканця та індексу спеціалізації за валовим регіональним продуктом. У свою чергу індекс спеціалізації за валовим регіональним продуктом розраховується як співвідношення частки галузі спеціалізації в господарському комплексі регіону (валовий регіональний продукт) до відповідного загальнодержавного показника:

$$I_{\text{інт}} = \frac{I_{\text{тер}} + I_{\text{нас}} + I_{\text{ВРП}}}{3}, \quad (1.8)$$

де $I_{\text{інт}}$ – інтегральний індекс спеціалізації виробництва на певному виді продукції у регіоні;

$I_{\text{ВРП}}$ – індекс виробництва продукції у розрахунку на частку валового регіонального продукту (ВРП).

Узагальнення показників галузевої спеціалізації регіону дозволить проводити галузевий аналіз регіонального господарського комплексу, що, у свою чергу, забезпечить прийняття обґрунтованих рішень щодо можливих сценаріїв його подальшого функціонування і розвитку.

Розвиток господарського комплексу залежить від розвитку економіки головних (профільюючих) галузей регіону. У свою чергу функціонування і розвиток економіки цих галузей багато в чому визначається стадією їх життєвого циклу [75]. Для встановлення цієї стадії для конкретної галузі промисловості учені рекомендують поряд з показниками темпів зростання обсягу реалізації вико-

ристовувати рівень прибутковості (збитковості) галузі. Саме ця комбінація взаємозв'язку вищезазначених показників дозволяє сформувати матрицю визначення певної стадії життєвого циклу галузі (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1

Критерії визначення стадії життєвого циклу галузі [23]

Динаміка обсягу реалізації продукції	Рівень прибутковості (збитковості)		
	< 0	→ 0	> 0
< 100	Стадія занепаду	Стадія занепаду	Стадія зрілості
→ 100	Стадія зрілості	Стадія зрілості	Стадія уповільненого зростання
> 100	Стадія зародження	Стадія становлення	Стадія прискореного зростання

Розглянемо детальніше кожен етап життєвого циклу галузі.

Так, I стадія – зародження галузі – характеризується значними витратами всіх ресурсів, причому результати діяльності не покривають вкладених коштів, тобто галузь є збитковою. На цій стадії нова галузь починає свою діяльність, але вона ще не дає прибутку. Отже, основною характеристикою цієї стадії розвитку підприємства є безприбуткова, збиткова його робота. Однак галузь нарощує обсяги реалізації, про що свідчить зростання обсягів реалізації її продукції.

II стадія – зростання – галузь проходить у своєму розвитку три етапи: становлення, прискорене та уповільнене зростання. На етапі становлення галузь проходить критичну точку – початок беззбиткової діяльності, коли вартість усіх ресурсів, що були витрачені раніше, покриваються доходами. На цій стадії галузь ще не отримує прибутку, але вже не працює збитково. Починається формування стратегічного потенціалу галузі. Слід зазначити, що цей етап життєвого циклу розвитку галузі характеризується проходженням точки беззбитковості, отриманням першого прибутку, розмір якого починає збільшуватися високими темпами. Як правило, на цьому етапі галузь нарощує виробничий потенціал, збільшує обсяги виробництва і, як наслідок, обсяги реалізації. Етап прискореного зростання характеризується достатньо інтенсивним збільшенням його активності. На етапі прискорення зростання галузь має великий резерв, значний потенціал зростання, і тому розвиток підприємства відбувається достатньо швидкими темпами, внаслідок чого починає зростати прибуток, який отримує підприємство на цьому етапі. За відносно короткий час доходи підприємства

різко зростають. На етапі уповільненого зростання темпи приросту реалізації залишаються незмінними або починають знижатися, але має місце зростання прибутків. Можливості галузі наближаються до своєї межі, темпи розвитку уповільнюються. Галузь знаходиться у фазі найбільшої своєї активності, життєдіяльності.

III стадія – зрілості галузі. Вважається, що на цій стадії розвитку галузь досягає найбільших успіхів, доходів. Має місце стабільність надходження доходів. Загальний стан підприємства стабілізується, припиняється розширення господарства, обсяги реалізації досягають максимуму; максимального значення досягає й прибуток, який отримує галузь. Проте цей етап розвитку може характеризуватися й іншим станом діяльності підприємства: прагнення підприємства на попередніх етапах життєвого циклу до високого прибутку без урахування фінансової безпеки діяльності (ліквідності) призводить до того, що хоча на цій стадії галузь й отримує великий прибуток, його ліквідність надзвичайно низька. Етап прискореного зростання (стадія II життєвого циклу розвитку галузі) також може закінчитися різким спадом без проходження стадії уповільненого зростання та зрілості.

VI стадія – занепад – характеризується різким зниженням обсягу прибутку, спадом ділової активності галузі. Цей етап зумовлюється, як правило, агресивною політикою зарубіжних конкурентів, появою товарів-замінників, а також старінням ресурсів, що постійно збільшується. Це стосується як матеріальних, так і кадрових, інформаційних та організаційних ресурсів [23].

Практика показує, що галузі проходять усі етапи життєвого циклу і в підсумку переживають занепад, що характеризується тривалою втратою ринків збуту та прибутків. На етапі занепаду галузь може відновити свою діяльність та знову розвиватися за тим самим циклом, при умові застосування інноваційних технологій.

Отже, стадія життєвого циклу головних (профілюючих) галузей у регіональному господарському комплексі обумовлює напрями його розвитку. Залежно від стадії життєвого циклу галузі необхідно розробляти сценарії подальшого розвитку господарського комплексу регіону.

Досвід розвинених країн свідчить, що особливо ефективними для впровадження інноваційних технологій в економіку регіону і розвитку регіонального господарського комплексу в цілому є програми створення регіональних кластерів. Їх створення спрямоване не тільки на ефективний перерозподіл доданої вартості та

комплексне використання потенціалу регіону, але й на активізацію регіональних інноваційних процесів та підвищення ефективності управління модернізацією регіону. Тобто виділення регіональних кластерів має відбуватися за логікою інноваційного розвитку продуктивних сил регіону, їх перегруповання у відповідності до стратегічних напрямів розвитку регіонального господарського комплексу.

Таким чином, характер поєднання галузей у господарських комплексах регіонів України, ступінь їх взаємного тяжіння визначають істотні особливості цих регіональних господарських комплексів. Галузеві тенденції розвитку господарських комплексів регіонів в Україні обумовлені, по-перше, природно-економічними, суспільно-історичними та іншими передумовами, а, по-друге, суспільним поділом праці і ступенем впровадження досягнень науково-технічного прогресу у сфері матеріального і нематеріального виробництва. Використання показників галузевої спеціалізації регіону дозволить проводити галузевий аналіз регіонального господарського комплексу, що, у свою чергу, забезпечить прийняття обґрунтованих рішень щодо можливих сценаріїв подальшого функціонування і розвитку господарського комплексу певного регіону. Методологічною основою стратегічного управління розвитком господарського комплексу регіону має стати, по-перше, орієнтація на інноваційний напрям розвитку господарського комплексу регіону як ідеології його розвитку, по-друге, забезпечення економічної безпеки розвитку господарства регіону як спосіб забезпечення розвитку, по-третє, орієнтація на створення кластерних форм інтеграції зусиль підприємств як організаційної форми їх розвитку, по-четверте, забезпечення підтримки розвитку підприємництва як рушійної сили регіонального розвитку. Зазначене вище може стати основним напрямом реорганізації і вдосконалення системи управління економічним розвитком господарського комплексу регіону відповідно до ринкових умов господарювання, в умовах глобалізації економічних відносин.

1.5. Роль регіону у забезпеченні умов відтворення трудового потенціалу України

Вивчення соціально-трудова відносин залишається однією з найбільш актуальних завдань сучасного розвитку в силу того, що головною творчою си-

люю будь-якого суспільства завжди є людина. У сучасному житті неухильно зросла роль саме людського фактора як джерела розвитку. Тому до кінця ХХ століття були обґрунтовані концепції, що ввели у понятійний апарат ряд нових термінів, в тому числі таких як «людський потенціал», «людський фактор», «людський капітал» і т. п.

На сучасному етапі зросли вимоги з боку суспільства до людини, його фізичного стану, освітнього рівня, професійної підготовки, кваліфікації, загальної культури, соціальної активності. Це доводить, що проблеми формування, розвитку, ефективного використання трудового потенціалу відповідно до сучасних умов конкретної території з урахуванням її специфіки набувають все більшої актуальності.

Дослідження регіональних проблем економіки праці дозволяє встановити, що трудовий потенціал використовується не повною мірою, а кон'юнктура регіонального ринку праці характеризується диспропорціями щодо попиту та пропозиції кваліфікованої робочої сили.

Головною компонентою стану і розвитку будь-якої території є чисельність, статево-віковий склад населення, основні демографічні та якісні характеристики, у кінцевому рахунку, визначають економічний і соціальний розвиток. Пильної уваги, зокрема, потребує трудовий потенціал населення країни та її регіонів, від стану якого залежать можливості реалізації праці як основоположного чинника суспільного виробництва.

Трудовий потенціал регіону являє собою, з одного боку, сукупну здатність його населення, що володіє певними якісними і кількісними характеристиками, займатися трудовою діяльністю (як у суспільному виробництві, так і поза ним), реалізовану або ще не реалізовану в сформованих кліматично-географічних, соціально-економічних, організаційно-технічних умовах, і, з іншого боку, – здатність самостійно або керовано розвиватися і досягати цілей регіонального та особистого розвитку.

Трудовий потенціал регіону є породженням інтеграції трьох підсистем: відтворювальної, територіальної та галузевої – що забезпечують в єдності цілісність системи характеристик трудового потенціалу, їх здатність проявлятися в конкретних умовах.

Відтворювальна підсистема являє собою безперервний процес формування і використання робочої сили певної якості та кількості і є «постачальником»

освічених і професійно підготовлених працівників у галузеву і територіальну підсистему господарювання.

Територіальна підсистема створює умови для процесу відтворення робочої сили і має безпосередній вплив на становлення і використання трудового потенціалу.

Галузева підсистема у силу своєї територіальної роз'єднаності здійснює непрямий вплив на виробництво і споживання робочої сили через певні організації на території регіону. У дійсності, ці підсистеми є внутрішні сторони єдиного цілого і окремо не існують. В цілому, взаємодія відтворювальної, територіальної та галузевої систем у трудовому потенціалі регіону робить можливим представлення трудового потенціалу регіону як цілісної, відкритої, мінливої системи зі складною внутрішньою структурою. Інакше, трудовий потенціал регіону – система поліструктурна. Зазначимо, що трудовий потенціал регіону – відносно автономна соціально-економічна система з власними закономірностями розвитку. Будучи підсистемою регіонального господарства, трудовий потенціал регіону взаємодіє і схильний до впливу інших підсистем: демографічної, соціальної, економічної, екологічної.

Формування і функціонування трудового потенціалу регіону піддається впливу суб'єктивних та об'єктивних чинників. Об'єктивність виражається в тому, що трудовий потенціал регіону розвивається у вже сформованих культурно-історичних умовах, при певному рівні розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, територіальному поділі праці. Суб'єктивні чинники визначаються особистими інтересами і потребами населення регіону у виборі освіти, спеціальності, роду діяльності, місця роботи, відпочинку і т. ін., а також інтересами регіональних органів влади. Взаємодія даних факторів детермінує певну структуру трудового потенціалу регіону.

Структура трудового потенціалу може бути представлена на різних підставах. Грунтуючись на класифікації, запропонованої Р. Колосовою, представимо структуру трудового потенціалу за такими елементами:

- 1) за окремими групами населення – соціальної приналежності, статі, віку, характеру розселення (регіон, місто, село);
- 2) за соціально-економічними рівнями розвитку – народногосподарський, галузевий, регіональний, домогосподарський, рівень організації (підприємства), рівень особистості;

3) за функціональними групами зайнятого населення («золоті комірці», «білі комірці», «сині комірці», працівники сфери обслуговування).

Зазначену вище класифікацію можна доповнити, представивши структуру трудового потенціалу з точки зору його складових характеристик (кваліфікаційної, професійної, організаційної, особистісної і т. ін.), а також розкривши структуру кожного з компонентів.

Одним з основних оціночних показників економічного потенціалу розвитку регіону є оцінка трудового потенціалу регіону.

Потенціал, виступаючи в єдності просторових і часових характеристик, концентрує в собі одночасно три рівні зв'язків і відносин:

перший рівень, що відображає минуле, тобто представляє собою сукупність властивостей, накопичених системою в процесі її становлення і обумовлюють її можливість функціонування і розвитку;

другий рівень, що характеризує сьогодення з точки зору практичного застосування та використання готівкових здібностей;

третій рівень, орієнтований на розвиток у процесі трудової діяльності, де працівник не тільки реалізує свої здібності, але й набуває нові навички [43, С.65].

Особливу актуальність для практики управління регіоном набуває проблематика виявлення параметрів трудового потенціалу з метою адекватної його оцінки. Необхідно відзначити, що до цих пір немає узагальнюючого показника оцінки трудового потенціалу, що відображає сукупність різнорідних кількісних і якісних факторів праці. [80, С. 81].

Тому що мова йде про трудовий потенціал регіону, то саме він показує спроможності регіону до виробництва суспільного продукту та відтворення його елементів.

Принципами визначення впливу регіону на трудовий потенціал є:

- детальний опис умов формування трудового потенціалу;
- оцінка кількості трудового потенціалу;
- оцінка якості трудового потенціалу;
- визначення інтегрального показника;
- широта використовуваної інформації;
- універсальність, доступність і порівнянність даних, використовуваних при розрахунку.

На думку Н. Прохорової, при визначенні впливу регіону на трудовий потенціал можна віднести наступні умови:

еколого-географічні (природно-кліматичні умови, ступінь забруднення навколишнього середовища, вигідність географічного положення регіону та природно-ресурсний потенціал);

соціально-демографічні умови (приріст, зменшення населення, показники відтворення, статевовікова структура, форми організації охорони здоров'я та забезпечення населення медичною допомогою);

соціально-економічні умови (розвиненість галузевої структури економіки регіону, структура ринку праці, розподіл зайнятих у по галузях економіки, соціально-виробничі умови, диференціація населення за рівнем життя, структура споживання);

Складовими елементами якісної структури трудового потенціалу регіону є: інтелектуально-професійний потенціал (кваліфікаційно-освітній рівень, рівень самоосвіти); творчий (здатність до генерації нових ідей, методів, образів, уявлень); фізичний (рівень здоров'я і фізичні здібності індивідів); мотиваційний (визначає бажання індивіда реалізувати весь наявний потенціал у даній зоні прикладання праці) [20].

Тісний прямий і зворотній зв'язок зазначених сфер забезпечує всебічну підготовленість персоналу до сприйняття і освоєння науково-технічних досягнень, що обумовлює підвищення продуктивності праці та економічне зростання. Для характеристики якості трудового потенціалу регіону першорядну важливість мають знання і рівень освіти.

На рівень підготовки кадрів величезний вплив роблять вроджені розумові здібності, талант, якості особистості. Підвищення інтелектуальних здібностей досягається об'єднанням окремих індивідуумів у колектив за рахунок поділу праці і високої його організації.

В умовах посилення самостійності регіонів, розширення делегованих на цей рівень повноважень, регіоналізації всіх процесів відтворення змінюється роль регіонів у формуванні та використанні трудового потенціалу. Оскільки на регіональному рівні безпосередньо здійснюється процес відтворення людини, регіони стають головною організуючою силою, що керує розвитком трудового потенціалу. Саме на рівні регіону можливе створення і забезпечення комплексу оптимальних умов формування і використання трудового потенціалу, тому що місцева влада завжди ближче до конкретних людей і знають їх потреби та інтереси.

У сучасних умовах відбувається не стільки розвиток, скільки руйнування і втрата накопиченого трудового потенціалу, його недовикористання. Спостерігається посилення регіональних відмінностей за рівнем безробіття і життя, напруженості на ринку праці. Таке положення вимагає проведення аналізу конкретного регіонального господарства з виявленням усіх факторів, що детермінують специфічні риси функціонування і порушення стійкості системи трудового потенціалу. Однією з проблем залишається побудова адекватної вимогам ринку регіональної системи управління формуванням і використанням трудового потенціалу, що передбачає першочергове визначення стану трудового потенціалу.

Незважаючи на те, що стан трудового потенціалу на рівні регіону, спрямованість і тенденції його розвитку в основному визначаються економічним станом країни в цілому, регіональні особливості зумовлюють специфіку протікання процесів формування та використання трудового потенціалу.

З огляду на підвищений інтерес до проблем трансформації регіональної економіки, комплексних досліджень з питань формування та використання трудового потенціалу регіону в перехідний період ще занадто мало. Спостерігається описовість, фрагментарність досліджень, відсутність системного підходу до проблем відтворення трудового потенціалу регіону з урахуванням всіх підсистем регіонального господарства. Дослідження трудового потенціалу регіону замикаються на проблемах його використання, в основному, присвячені міжрегіональним розбіжностям за рівнем безробіття і зайнятості.

Не цілком адекватно відображені відбуваються процеси трансформації професійно-кваліфікаційної структури трудового потенціалу (вони стосуються в основному тих осіб, які зайняті пошуком роботи); практично не вивчається роль домогосподарств у формуванні та використанні трудового потенціалу регіону; не знайшли належного відображення процеси регіоналізації у формуванні та розвитку трудового потенціалу: регіоналізація професійної освіти, маркетингової діяльності в сфері попиту та пропозиції робочої сили, регіональні аспекти діяльності органів працевлаштування та соціального захисту населення, підприємств соціальної інфраструктури. Це посилює необхідність комплексного дослідження розвитку трудового потенціалу регіону, що включає не тільки його просте відтворення та збереження, а й вдосконалення за рахунок формування та накопичення прогресивних рис, відповідних загальносвітовим тенденціям.

Таким чином, оптимальні умови формування та використання трудового потенціалу регіону забезпечуються при орієнтації розвитку господарства регіону на створення регіонального відтворювального комплексу, заснованого на єдності суспільного відтворення, відтворення населення, відтворення природного середовища проживання і націленого на максимізацію задоволення потреб його мешканців, підвищення рівня і якості їх життя.

1.6. Теоретичні аспекти управління інноваційно-інвестиційними процесами у регіоні

Низький рівень інвестиційної активності, непрозорість процесів, високі ризики та правова невизначеність вимагають подальшого наукового обґрунтування та методичної розробки системи управління інноваційно-інвестиційними процесами регіонів. Головними напрямками її вдосконалення мають стати забезпечення активізації інноваційно-інвестиційних процесів відповідно до визначених пріоритетів, посилення економічної відповідальності за ефективність рішень у сфері державного інвестування, оптимальне використання мобілізаційних методів перерозподілу фінансових ресурсів в інтересах здійснення ефективних інвестицій в пріоритетні напрямки розвитку регіону, створення дієвого й вигідного для інвестора механізму залучення вільних коштів в масштабні інноваційні процеси, що забезпечить сприятливі економіко-правові передумови для здійснення високо організованої ефективної та цілеспрямованої інвестиційної діяльності в Україні.

З метою підвищення інвестиційної активності та інвестиційної привабливості підприємств регіонів України, створення реальних умов для виходу з довгострокової рецесії, технологічного оновлення та економічного росту необхідно переосмислити інноваційно-інвестиційний процес та управління їм.

Сучасна проблематика управління інноваційно-інвестиційними процесами аналізується в дослідженнях провідних вчених – Б. Андрушківа, В. Базилевича, А. Валюха, В. Геєця, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, Л. Зайцева, А. Лисецького, Ю. Макогона, О. Махмудова, Д. Норткотта, Б. Панасюка, М. Тимчука, У. Шарпа, С. Якубовського та ін. Аналіз публікацій вітчизняних та закордонних авторів показав, що регіональним особливостям іннова-

ційно-інвестиційного процесу приділено недостатньо уваги, означені аспекти потребують уточнення та додаткових теоретико-практичних досліджень.

Управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону та розвиток його теоретичних і методичних засад потребує розробки складних механізмів взаємодії інвестиційної, ринкової та соціальної структур, об'єднання їх в єдине ціле. Для вивчення управління інноваційно-інвестиційним процесом необхідно осмислити поняття та терміни, що використовуються на практиці, розробити системну управління інноваційно-інвестиційними процесами, створити комплекс методологічних підходів та методичних рішень, які необхідні для впровадження концепції в практику управління регіоном. Тому обґрунтування теоретичних положень та формування науково-практичних рекомендацій щодо управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону, адаптованого до складних умов перебігу економічних процесів, є актуальним.

Реформування економіки країни, її структурні перетворення з якісним оновленням товаровиробництва, соціальної та ринкової інфраструктури, формування сучасного і майбутнього конкурентоспроможного середовища неможливі без відповідних капіталовкладень, розробки і здійснення науково обґрунтованих програм та проектів трансформацій. Тому у сучасних умовах Україна постала перед об'єктивною необхідністю активізації інноваційно-інвестиційного процесу.

У вітчизняній та закордонній літературі для обґрунтування і реалізації інноваційно-інвестиційних процесів економісти застосовують як поняття «інвестиційний процес», так і «інноваційно-інвестиційний процес». Ці поняття взаємопов'язані одне з одним, а не протилежні. Частіше інноваційно-інвестиційний процес на рівні регіону ототожнюють з інвестиційним процесом.

Інноваційна та інвестиційна діяльність тісно пов'язані між собою, тому що інноваційний розвиток потребує інвестування, а стимулювання інвестиційної діяльності виступає провідним напрямком стратегії розвитку регіону.

Інвестиційний процес у закордонній літературі економісти розглядають як спосіб ухвалення управлінського рішення з інвестицій [28; 77; 83; 121; 130].

Поняття «інвестиційний процес» закордонні економісти використовують по відношенню до реальних (вкладення в матеріальні та нематеріальні активи, інноваційні та інтелектуальні інвестиції) і до фінансових (цінні папери, вклади, депозити) інвестицій, але вважають важливішим застосовувати його головним чином для інструментів фондового ринку. Це пов'язано з тим, що у ринковій

економіці інвестування здійснюється у більшості випадків з використанням інструментів та механізмів фондового ринку.

На думку У. Шарпа [121] інвестиційний процес має наступні етапи: вибір інвестиційної політики (визначення мети, обсягу і статусу інвестора як платника податків), аналіз ринку і формування портфеля цінних паперів, його перегляд і оцінку ефективності.

Практично повторює попередню точку зору А. Мертенс [77]. До етапів інвестиційного процесу він відносить: формування інвестиційної стратегії, аналіз інвестицій і ринку, формування інвестиційного портфеля, оцінку ефективності інвестиційної діяльності.

По іншому трактує інвестиційний процес Д. Норткотт [83]. Під інвестиційним процесом він розуміє етапи прийняття і здійснення інвестиційних рішень у контексті стратегічного планування та з урахуванням наявності ринку праці, який задовольняє визначеним інвестиціям.

Точка зору вітчизняних економістів [34; 41; 76; 79; 86; 116; 117; 122; 126] спирається на трактування інвестиційного процесу як здійснення капітальних вкладень, тобто як часовий аспект інвестиційної діяльності.

З проведення співставлення точок зору вітчизняних та закордонних авторів можна зробити висновок, що вітчизняні економісти використовують термін «інвестиційний процес» переважно стосовно реальних об'єктів інвестування.

Інноваційно-інвестиційний процес це сфера економічної діяльності регіону, що включає визначення мети і завдань інвестування, розроблення інноваційно-інвестиційної стратегії щодо інвестиційного середовища, розробку і реалізацію інноваційно-інвестиційної програми та оцінку її ефективності.

Інноваційно-інвестиційний процес необхідно розглядати у взаємозв'язку з ресурсним забезпеченням. При цьому під ресурсним забезпеченням слід розуміти необхідні для здійснення інноваційно-інвестиційного процесу фінансові, трудові, інформаційні ресурси (які в свою чергу є базою для стратегічного планування), правове забезпечення інвестиційного процесу.

Процес прийняття інвестиційного рішення є невід'ємною частиною стратегічного планування, яке повинно забезпечити узгодженість довгострокових цілей регіону та використання ресурсів, які направлено на їх досягнення. На нашу думку, планування інвестицій треба розглядати як процедуру стратегічного планування. Оскільки інвестиції передбачають довгострокове вкладення ресурсів, тому інноваційно-інвестиційні рішення повинні бути орієнтовані, перед

усім, на довгострокову перспективу.

Визначення джерел фінансування (інвестиційних ресурсів), обґрунтування їх структури передуює інвестуванню, воно необхідне для залучення інших учасників інноваційно-інвестиційного процесу.

Враховуючи вище означене необхідно розглянути організацію інноваційно-інвестиційного процесу в ринкових умовах, яку представлено на рис. 1.5.

Під організацією інноваційно-інвестиційного процесу слід розуміти послідовність взаємозалежних стадій реалізації інноваційно-інвестиційного процесу за допомогою визначеного механізму.

Ринкова модель організації інноваційно-інвестиційного процесу включає три блоки. Основою першого блоку є стратегічне планування на базі ресурсного забезпечення (інформаційні ресурси про стан зовнішнього середовища, правове забезпечення інвестиційної діяльності та необхідні для здійснення інноваційно-інвестиційного процесу трудові ресурси).

До системи інформаційного забезпечення інноваційно-інвестиційного процесу відносяться такі блоки показників: показники загальноекономічного розвитку країни (макроекономічного розвитку та галузевого розвитку), показники кон'юнктури інноваційно-інвестиційного ринку (показники кон'юнктури ринку нововведень, показники кон'юнктури ринку капіталу, показники кон'юнктури ринку грошових інструментів, показники кон'юнктури ринку фондових інструментів), показники інвестиційних компаній і фондів, банків, страхових компаній та нормативно-регулюючі показники органів державного управління (нормативно-регулюючі показники по різних аспектах інвестиційної діяльності, показники з питань функціонування окремих сегментів інвестиційного ринку) [67].

Другим блоком є організаційні дії: фінансування інвестицій, освоєння інвестицій та досягнення результативності інвестицій. Постінвестиційний період характеризується постінвестиційним моніторингом та контролінгом.

Інноваційно-інвестиційний процес обов'язково реалізується у конкретному зовнішньому середовищі (політичному, економічному, соціальному, правовому тощо), що формує інвестиційний клімат. Тобто, інноваційно-інвестиційний процес потребує поглибленого дослідження інвестиційного клімату, оскільки він відіграє ключову роль в економіці держави.

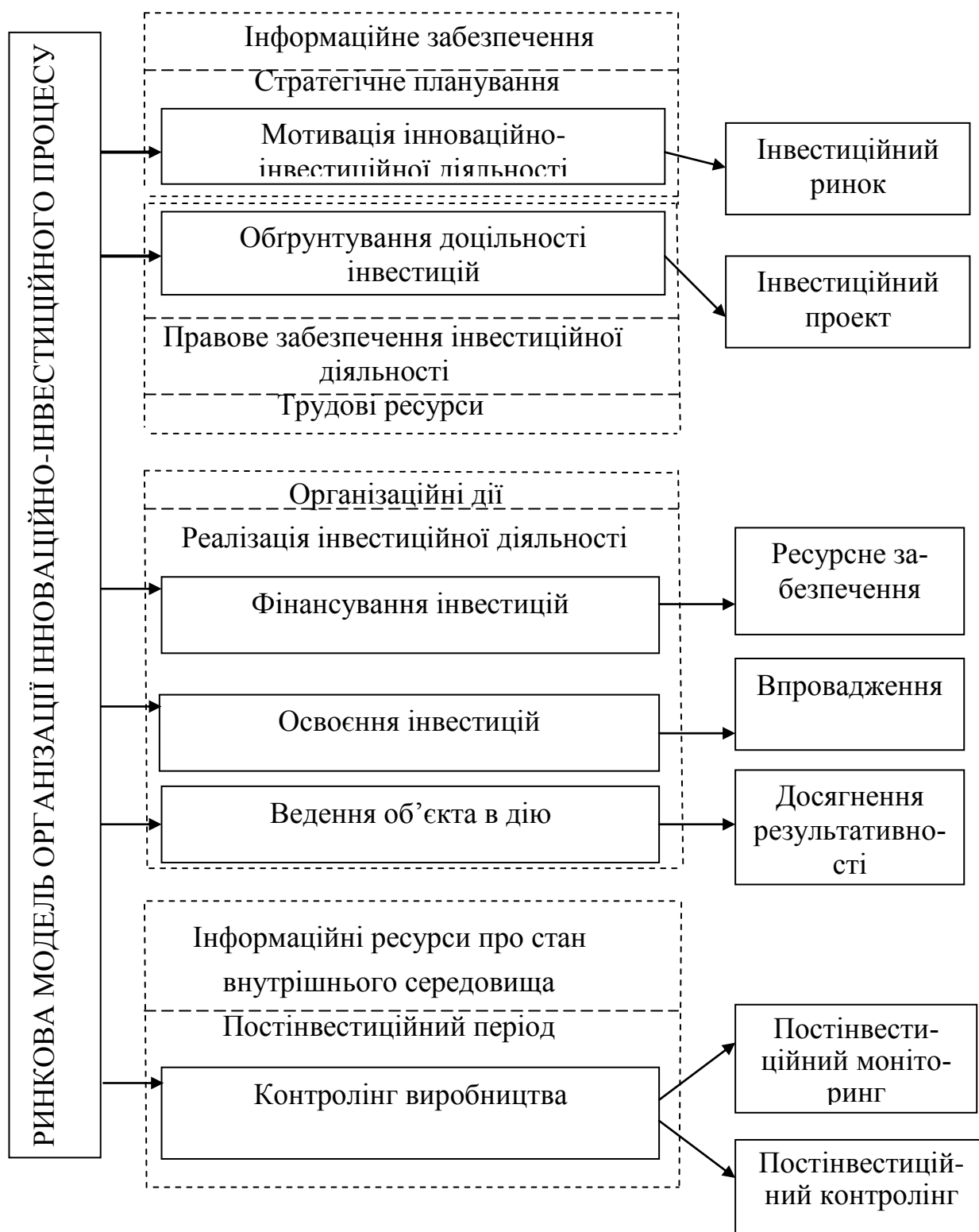

Рис. 1.5. Ринкова модель організації інноваційно-інвестиційного процесу

Об'єктивна результативність інвестування безпосередньо залежить від дієвості заходів у напрямі підвищення сприятливості інвестиційного клімату. Сучасні економічні реформи, спрямованість на становлення принципів макроеко-

номічної стабілізації, комплексна приватизація, розвиток схем приватної власності й господарювання та лібералізація ринку створюють в Україні фундаментальні засади щодо подальшого поліпшення інвестиційного клімату.

Об'єктивно на різних рівнях управління як держави, так і її регіонів здійснюються відповідні кроки щодо сприятливості інвестиційного клімату, зокрема налагоджується механізм функціонування системи пільг для інвесторів.

Сьогоднішнє формування сприятливого інвестиційного клімату в державі позначиться на її майбутньому. Логічним результатом дієвості інвестиційного клімату є досягнення визначених цілей інвестування. Водночас активність різних територіальних інститутів із метою формування, на їхню думку, сприятливішого інвестиційного клімату не завжди адекватно супроводжується зростанням інвестиційних потоків.

Результативність інвестиційного клімату для конкретної території проявляється в двох аспектах: економічному та соціальному. Зміст економічного аспекту полягає в зростанні (спаді) макроекономічних показників. Щодо соціального, то його проявом є зниження соціальних ризиків, зростання заробітної плати та купівельної спроможності населення регіону.

До країни, де вітчизняний інвестор практично не вкладає кошти у розвиток виробництва, не піде й іноземний інвестор. Тому за умов економічної нестабільності важливе значення має державна підтримка реалізації інноваційно-інвестиційних проектів розвитку пріоритетних виробництв регіонів, а також впровадження економічних регуляторів активізації внутрішньої інноваційно-інвестиційної активності.

До чинників, що забезпечують подолання або зниження ризиків для інвесторів в Україні, належать: рівень розвитку продуктивних сил та стан ринку інвестицій; правове поле держави (законодавча база); політична воля всіх гілок влади; стан фінансово-кредитної системи країни; статус іноземного інвестора та інвестиційна активність населення.

Інвестиційні очікування регіонів зумовлюються розумінням нагальної потреби в розширенні обсягів виробництва, оновленні наявної матеріально-технічної бази, інноваційному розвитку, реалізації довгострокових регіональних програм з тривалими строками окупності.

Інноваційно-інвестиційний процес регіону, як будь який процес, вимагає управління і здійснюється через функції, спираючись на визначені закони і принципи. Нині потрібно контролювати, координувати інноваційно-

інвестиційний процес, визначати напрями інвестицій та перелік інновацій, правильність і обґрунтованість їхнього використання.

Управління інвестиційним процесом – це частина системи управління, яка узагальнює безліч елементів, що взаємопов'язані один з одним [30, С. 39].

Перехід управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону на якісно новий рівень передбачає необхідність опанування цілим комплексом питань, що пов'язані із специфікою інноваційно-інвестиційного процесу. Тому виникає необхідність у розробці та формуванні комплексного механізму управління інноваційно-інвестиційним процесом з метою максимального використання переваг інвестування. Даний механізм повинен охоплювати аналіз різноманітних факторів, які впливають на процес інвестування, регламентувати розробку, обґрунтування і реалізацію управлінських рішень щодо управління інноваційно-інвестиційним процесом.

Основним ланцюгом у розробці механізму управління інноваційно-інвестиційними процесами регіону, на нашу думку, повинна бути система управління інноваційно-інвестиційними процесами – організаційна та цілеспрямована система, на виході якої отримуємо управлінські рішення, які відповідають вимогам господарювання. Інноваційно-інвестиційний процес не може протікати безсистемно, а тому прогнозується і планується виходячи з інтересів регіонів, цільових установок інвесторів та замовників.

Система управління інноваційно-інвестиційними процесами в регіонах включає наступні блоки: правове забезпечення; визначення і теоретико-методологічне обґрунтування стратегії і механізмів управління (обґрунтування стратегічних пріоритетів соціального, економічного і екологічного розвитку регіонів та науково-освітньої та інноваційної політики); економіко-модельне забезпечення і пакети прикладних програм (пакети методів комплексного аналізу, прогнозування, стратегічного програмування, комплексного моделювання ефективності інноваційної діяльності); інформаційну базу аналізу, моделювання і прийняття рішень (моніторинг науково-інноваційного потенціалу регіонів, бази даних об'єктів інтелектуальної власності); програмно-цільову організаційну структуру (створення регіонального міжвідомчого координаційного науково-освітнього та інноваційного центру, створення проблемних інститутів та інноваційно-технологічних центрів); методи мобілізації фінансових ресурсів на науково-інноваційні та інвестиційні цілі (державне та регіональне замовлення, випуск цінних паперів під заставу інтелектуальної власності, банківські довго-

строкові кредити); мотиваційну підсистему (прямі та побочні методи державної та регіональної мотивації) [101].

Механізм управління інноваційно-інвестиційними процесами регіону представляє собою інтегровану систему, до складу якої входять елементи та методи управління інноваційно-інвестиційним процесом, направлені на прийняття ефективних управлінських рішень для оптимізації та раціонального використання інвестиційних ресурсів регіону.

Даний механізм представляє собою сукупність органічно взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів (ринкове регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності: політичні фактори, правові фактори, інвестиційна активність регіону, інвестиційний клімат, рівень розвитку виробничих сил регіону, статус іноземного інвестора, рівень розвитку інвестиційної сфери; державне управління інноваційно-інвестиційними процесами регіону: кредитна та амортизаційна політика, регулювання фондового ринку, приватизаційні процеси, правовий захист, податкове та зовнішньоекономічне регулювання, експертиза інноваційно-інвестиційних проектів), узгоджене функціонування яких підпорядковано здійсненню і підвищенню ефективності інвестування, спрямованого на вирішення завдань, визначених зовні. Запропонований механізм включає взаємопов'язані елементи організаційно-економічного і соціального впливу на розвиток та досягнення ефективності інноваційно-інвестиційного процесу.

Управління інноваційно-інвестиційним процесом на рівні регіону складається з науково-технічних, виробничих, інформаційних, соціально-економічних, організаційно-управлінських, нормативно-правових, тактичних, стратегічних та інших взаємозалежних складових, що забезпечують досягнення цілей інвестування. Виходячи з цього, управління інноваційно-інвестиційним процесом має бути спрямоване на мотивацію і цілеспрямоване використання організаційних форм управління у виробничій і соціальній сферах. Процес управління реалізується шляхом формування цілей, завдань, основних функцій управління, принципів його функціонування, методів і організаційної структури управління, визначення факторів і критеріїв оцінки ефективності управління.

Управління інноваційно-інвестиційними процесами регіону є складною категорією. Основною складовою управління є інноваційно-інвестиційна програма розвитку регіону. Інноваційно-інвестиційна програма – це конкретні, продумані дії, які мають привести до підвищення рівня науки, техніки та виробництва в короткостроковому або довгостроковому періоді. Управління інно-

ваційно-інвестиційним процесом характеризується ефективністю, динамічністю, циклічністю, мотиваційністю, інформативністю, гнучкістю.

В процесі розробки інноваційно-інвестиційної програми регіону повинні враховуватися наступні фактори: специфіка регіону, потенціал регіону, пріоритетні напрямки розвитку, цілі і завдання на довгострокову перспективу.

Для успішної дієвості управління інноваційно-інвестиційним процесом необхідно побудувати його на обґрунтованій системі принципів – сукупності організаційних, системних, тактичних та стратегічних принципів. Означена система принципів дозволяє узагальнити методи, інструменти і моделі інвестиційних перетворень.

Організаційні принципи управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону визначаються його цілями і стратегією. Стратегія управління інноваційно-інвестиційним процесом здійснює гнучку економічну тактику: застосовує адекватні поточні ситуації для цілей регулювання. Вона подана на рис. 1.6 у вигляді трьох взаємопов'язаних заходів.

Всі комплекси заходів, які входять до складу стратегії управління інноваційно-інвестиційним процесом повинні здійснюватися в взаємодії, окреме здійснення комплексу соціальних або організаційно-економічних заходів не дасть того ефекту, на який спрямована стратегія. А саме на забезпечення високої конкурентоспроможності.

Забезпечення високої конкурентоспроможності на основі пріоритетного розвитку сфер діяльності, пов'язаних з здійсненням науково-технічних винаходів – капіталоемний процес, який передбачає повне використання внутрішніх джерел регіону і залучення зовнішніх.

Також організаційні принципи зумовлюють вектор руху інформаційних потоків між різними складовими управління інноваційно-інвестиційним процесом, що впливає на ефективність, визначає тактику здійснення інвестування. Ефективність вирішення завдання управління полягає у досягненні конкретної мети при визначених умовах. Але під впливом зміни факторів (темтів розвитку науки і техніки, попиту, збільшення виробництва, обмеженості ресурсів) може змінюватися характер і напрямки цілей, змінюються способи їх досягнення.

Системні принципи (цілісність, ієрархічність, динамічність, стабільність, самоорганізація) дозволяють формувати найбільш ефективні інноваційно-інвестиційні стратегії, пов'язані з розвитком регіону, що сприяє вирішенню певних інвестиційних завдань.

Рис. 1.6. Стратегія управління інноваційно-інвестиційним процесом

Системні принципи дозволяють досягти погодженості інноваційно-інвестиційної стратегії регіону із загальною стратегією його економічного розвитку.

Саме перші дві групи принципів забезпечують комплексний підхід до управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону шляхом розробки і реалізації інноваційно-інвестиційної програми.

Тактичні принципи включають в себе дослідження факторів зовнішнього середовища, синтез системи цілей та їх структуризацію, наявність альтернативних сценаріїв, контроль за виконанням рішення, аналіз результатів.

Стратегічні принципи забезпечують досягнення критеріїв якості, надійності і динамічності дії управління в довгостроковому періоді. До них належать: прогнозування, комунікативність та адаптованість. Принцип прогнозування припускає прийняття рішень на основі прогнозованої інформації про тенденції зміни у зовнішньому середовищі. Принцип комунікативності враховує інтереси суб'єктів зовнішнього середовища при прийнятті інвестиційних рішень. Принцип адаптивності дозволяє механізму приймати зміни, що відбуваються у зовні.

Таким чином, взаємозалежні складові управління інноваційно-інвестиційним процесом у регіоні змінюються за змістом і послідовністю.

Структура управління інноваційно-інвестиційним процесом і термін його дії залежать від цілей і завдань соціально-економічного розвитку регіону. Під впливом різних умов господарювання він може адаптуватися, здобувати нові риси, не змінюючи при цьому своєї сутності.

Мета інноваційно-інвестиційних процесів полягає у досягненні поставлених комерційних результатів і суспільних цінностей, таких як матеріальні, екологічні, моральні, ідеологічні, технічні, технологічні, естетичні, але управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону може мати відмінності, що містяться в формах та методах інвестування.

Функції інноваційно-інвестиційного процесу виражають сутність інвестування. Основними функціями управління виступають: регулювання пропорцій інноваційно-інвестиційного процесу; вирішення протиріч між рівнем розвитку виробничих сил регіону і конкретними формами існуючих виробничих відносин в процесі інвестування.

З наведених функцій впливають завдання, які полягають у забезпеченні організаційної спрямованості об'єкта і суб'єкта інноваційно-інвестиційного процесу, розв'язання протиріч процесу управління інвестуванням, узгодження економічних інтересів інвесторів з інноваційно-інвестиційною програмою розвитку регіону, забезпеченні ефективності управління інноваційно-інвестиційним процесом.

При розв'язанні завдань, які ставляться перед управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону необхідно враховувати: зовнішні фактори регулювання та фактори впливу на інноваційно-інвестиційний процес.

Використання запропонованих та розглянутих принципів, цілей, завдань, складових управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону дозволить забезпечити досягнення цілей інвестування в коротко- та довгостроковому періоді.

Як показує досвід господарювання в ринкових умовах, сам тільки ринковий механізм не може зосередити інвестування на забезпеченні державних інтересів. Доводиться, перш за все, залучати вітчизняні інвестиційні ресурси, а також відповідно залучати інвестиції іноземних держав.

Удосконалення управління інноваційно-інвестиційними процесами регіону неодмінно пов'язано з діями держави на макрорівні. Це зумовлено значною часткою державного сектора в економіці країни і неможливістю підприємств в умовах кризи самостійно здійснювати інвестування в інновації в масштабах, необхідних для структурних змін і технічного переобладнання виробництва. Державне регулювання інноваційно-інвестиційних процесів забезпечує зберігання робочих місць та пріоритетів і веде до підтримки часто збиткових, але важливих для національної безпеки галузей та виробництв.

Інноваційно-інвестиційна діяльність була, є і завжди буде вирішальним чинником усієї економічної політики держави. Без неї не можливо швидко подолати загальноекономічну кризу і вийти на рубежі сталого економічного зростання, приросту соціального ефекту, збалансованості макроструктури, підвищення оплати праці до рівня стимулювання її високої продуктивності та ринкової платоспроможності, що є могутнім каталізатором загальноекономічного піднесення і прогресивних зрушень. Важливим елементом державного регулювання інноваційно-інвестиційного процесу у сучасних умовах є визначення ринкового зіставлення попиту й пропозиції на інвестиційні ресурси з точки зору аналізу об'єктів інновацій, черговості інвестування, ролі в економічній системі, аналізу ринків та прибутковості інвестицій, управління їх надходженням.

Держава, як суб'єкт ринкових відносин, несе певну відповідальність за організацію інноваційно-інвестиційного процесу на рівні регіону. Існує два підходи стосовно державного втручання в інноваційно-інвестиційний процес. У першому випадку держава через виконавчі органи бере на себе якомога більше функцій управління: забезпечує проектно-кошторисною документацією, матеріально-технічними ресурсами та обладнанням, фінансує проект та розподіляє

прибутки від інвестицій. У другому випадку для інших суб'єктів інвестування держава повинна надати максимальну свободу і впливати на інноваційно-інвестиційний процес через податкову, амортизаційну, кредитну політику, систему пільг і санкцій [90]. Комплекс засобів впливу на інноваційно-інвестиційний процес регіону можна поділити на змінні та постійні, з обмеженою або загальнодержавною сферою дії (рис. 1.7).

Рис. 1.7. Комплекс засобів впливу на інноваційно-інвестиційний процес

Перша група засобів є найбільш ефективною, оскільки дозволяє дає змогу реалізувати інноваційно-інвестиційні програми регіону в короткостроковому періоді. Друга група засобів впливу формує інвестиційний клімат регіону та держави. Третя група зорієнтована на підвищення якості розробки та виконання інноваційних проектів та інвестиційних програм.

Державна підтримка інвестиційного процесу має бути орієнтована на вирішення завдань структурної перебудови господарства: загальне оздоровлення фінансово-банківської сфери, її перебудова та переорієнтація на обслуговування реального сектору економіки; побудова відповідальної законодавчо-

нормативної бази і її вдосконалення на підставі виявлених закономірностей і тенденцій розвитку інвестиційних процесів і їх вплив на функціонування економіки; проведення ряду організаційних заходів із залучення іноземного інвестора в економіку України.

До пріоритетних сфер інноваційно-інвестиційного процесу, що заслуговують на державну підтримку, належать: масове житлове будівництво; забезпечення виробництва екологічно чистої продовольчої продукції за допомогою регіональних програм; високі технології; ресурсозберігаючі, екологічно чисті технології; сучасні засоби комунікацій, виробництво засобів транспорту і зв'язку [52].

Головним чинником стримування фінансових потоків стали високі темпи інфляції, нарощування внутрішніх та зовнішніх державних боргів, недосконале державне регулювання податкового навантаження і процесів ціноутворення, високі ставки кредиту, труднощі з отриманням довгострокових кредитів.

Метою державного регулювання сьогодні має бути встановлення інших методик оцінки інноваційно-інвестиційного процесу регіону, які були б спрямовані на врахування впливу інвестицій не тільки на поширене відтворення, а й на оновлення продукції, на забезпечення структурних змін у виробництві і соціальній сфері регіону. Однак поки що держава не регулює, а перерозподіляє інвестиційні кошти.

Ринкове регулювання інвестиційних процесів підприємства формується в сфері інвестиційного ринку (ринку цінних паперів), а також товарного ринку (в першу чергу, засобів праці та предметів праці, готової продукції), попит та пропозиція на цих ринках формує рівень цін та котировок по окремим капітальним товарам та фінансовим інструментам, визначає ефективність використання окремих інструментів інвестування, виявляють середню норму доходності інвестицій та середній рівень інвестиційного ринку.

Важливо враховувати екологічний аспект при управлінні інноваційно-інвестиційним процесом регіону. Зараз в Україні існує реальна небезпека масової появи на регіональному ринку товарів та технологій, витіснених з території інших держав саме з екологічних причин. Тому, поряд зі створенням сприятливих політичних, економічних і соціальних умов для припливу іноземних інвестицій в Україні має бути сформована дієва система захисту від подальшого техногенного навантаження на довкілля, на природні ресурси. Встановлення надмірно жорстких обмежень з економічного і юридичного боку з метою здійснення охорони

навколишнього середовища може стати стримуючим чинником для потенційних інвесторів у разі напряму інвестицій у екологічно небезпечні виробництва.

Специфіка управління інноваційно-інвестиційним процесом як відомо визначається його характером, складністю, об'ємом фінансування, тривалістю здійснення, ступенем невизначеності результатів та багатьма іншими факторами.

Схему управління інноваційно-інвестиційним процесом представлено на рис. 1.8.

Перший етап процесу управління – прогнозування та планування. Початковим є пропонування інвестиційної ідеї, яка неодмінно відповідає інвестиційній політиці регіону, яка в свою чергу визначає мету та завдання інвестування. В процесі планування інноваційно-інвестиційного процесу здійснюється збір та обробка інформації технічного, організаційного, економічного, соціального, комерційного характеру для пропонування варіантів досягнення поставлених цілей та виявлення факторів-обмеження. Даний етап завершується розробкою інноваційно-інвестиційної програми.

Управлінська діяльність спрямована на обґрунтування оптимального рішення, що забезпечує досягнення стратегічної мети розвитку регіону. При цьому потрібен облік динамічності зовнішнього середовища, тенденцій і закономірностей зміни відповідних умов, комплексного і системного підходу до оцінки управлінських рішень.

Управління інноваційно-інвестиційним процесом на вертикальному рівні включає функції, пов'язані з урахуванням впливу зовнішнього середовища, в першу розробкою і прийняттям стратегії і тактики інвестування інновацій; забезпеченням ресурсами; створенням інфраструктури і робітничого середовища; забезпеченням персоналом.

До функцій керування інноваційно-інвестиційним процесом на горизонтальному рівні відносять такі: оперативне управління інноваційно-інвестиційним процесом, інформаційне забезпечення, організацію управління інноваційно-інвестиційним процесом, організацію моніторингу, підготовку рішень про своєчасний вихід з неефективних програм і реінвестування капіталу, розробку і впровадження організаційно-технічних заходів і їхньої реалізації.

Інноваційно-інвестиційний процес можна представити у вигляді відкритої системи, яка має тісний взаємовплив з зовнішнім середовищем. Крім того, інноваційно-інвестиційний процес в свою чергу є підсистемою інвестиційної політики, а вона – підсистемою стратегії розвитку регіону.

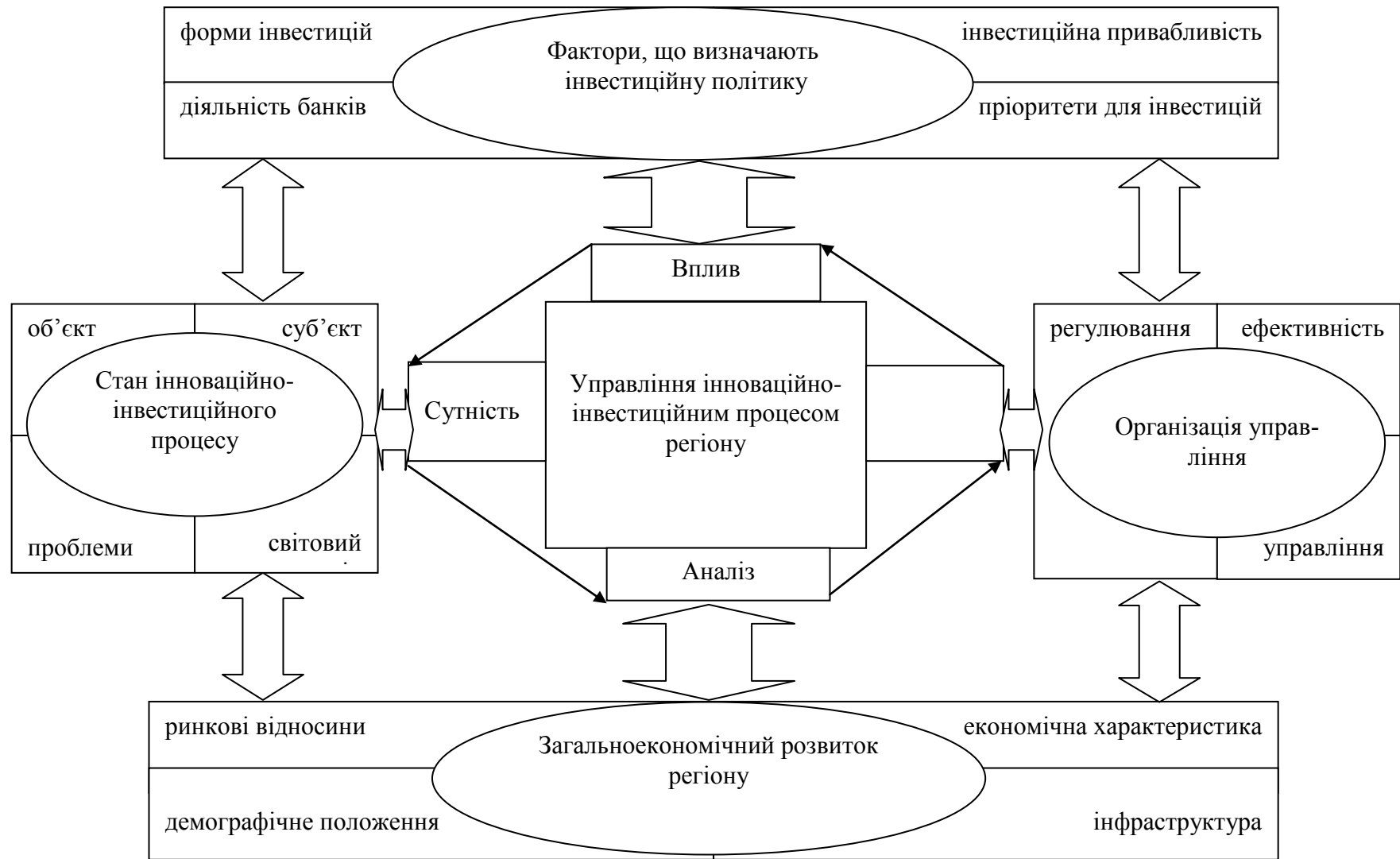

Рис. 1.8. Схема управління інноваційно-інвестиційним процесом

Ситуаційний підхід дозволяє пов'язати визначені умови з метою, яку було поставленою перед інноваційно-інвестиційним процесом та далі – метою регіону. Особливістю ситуаційного підходу є визначення впливу ситуації, що змінюється, на економічний результат реалізації інноваційно-інвестиційного процесу. Чим менш масштабний інноваційно-інвестиційний процес, тим менше кількість факторів якими визначається оптимальне рішення, тим легше та ефективніше застосування методів. Всі ситуації, які виникають в процесі управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону, можна поділити за трьома напрямками: коли необхідно приймати рішення з обмеженої кількості варіантів та їх результатів з мінімальним ризиком зміни результату порівнюючи з запланованим; коли необхідно приймати рішення в умовах ризику отримання запланованого результату; коли необхідно приймати рішення в умовах невизначеності досягнення поставленої мети.

Реформування моделі регіонального управління можливе за умов використання прозорих прогресивних технологій та дієвих важелів регулювання соціально-економічного розвитку [125].

Складність і суперечливість інвестиційних і зв'язаних з ними процесів робить необхідною для управління ними побудову моделей, за допомогою яких можливо було б знаходити рішення. Теоретичною основою моделювання є методологія концептуального системного аналізу. Методологія моделювання інвестиційних процесів повинна враховувати такі особливості економічних систем, як унікальність, слабо передбачуваність і відсутність однозначності відтворення їх поведінки, також стабільність і здатність до розвитку. Вона забезпечує зв'язок мети та задач всіх рівнів управління. Методологія включає концептуальні моделі управління інвестиційними процесами на макро- і мікрорівнях, систему еталонних моделей інвестиційної політики на державному та регіональному рівнях, методи управління промислово-інвестиційними структурами тощо. Концептуальна модель управління інноваційно-інвестиційними процесами на макрорівні надає можливість аналізувати причинно-наслідкові зв'язки та взаємодії його основних чинників (рис. 1.9).

Управління здійснюється через проведення економічної політики, що включає бюджетну, зовнішньоекономічну, кредитно-грошову, інвестиційну, пільгову, фінансову, соціальну, комплексно пов'язаних забезпечують необхідний поворот у розвитку економічної системи. Основна управлінських дій і організаційних заходів, спрямованих на досягнення локальної мети, що взаємозв'язана з глобальною метою управління. Внаслідок цього повинно бути сформоване середовище у якому

економічні суб'єкти діють на мікрорівні. Інвестиційне середовище має забезпечити пропозицію інвестиційних ресурсів через сформовані інвестиційного попиту.

На макроекономічному рівні основними завданнями є: підвищення сукупного попиту, збільшення норми заощаджень і формування сприятливого інвестиційного клімату, забезпечення переливу фінансових і виробничих ресурсів від нежиттєздатних підприємств і секторів до ефективних виробників і в сектори зростання, стимулювання експорту і його диверсифікації, регулювання імпорту [82].

Концептуальна модель управління інвестиційними процесами на мікрорівні визначається тим, що інвестиційне середовище регіонального рівня є частиною загальнодержавного інвестиційного середовища у якому економічні суб'єкти діють на мікрорівні. При цьому на регіональному рівні обласні органи управління і органи місцевого самоврядування, які відображають специфіку регіону, регулюють взаємодію суб'єктів у вигляді відповідних нормативних актів. Формування і корекція інвестиційної політики здійснюється на базі аналізу концептуальних моделей і створення еталонів управління регіонів на визначений період. При цьому плануються заходи щодо ослаблення системоруїнуючих зв'язків і посилення відновлюючих та інших чинників, що забезпечують необхідний поворот у розвитку економічної системи. Основна ідея методології формування еталонних моделей полягає у поетапному розділенні опису складної економічної системи на основну каркасну структуру. Ця методологія дозволяє здійснювати формування та корекцію інвестиційної політики з урахуванням змін задач органів управління різних рівнів. В результаті розгляду основних характеристик управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону пропонуємо розглядати його як систему взаємопов'язаних елементів (рис. 1.10). З метою активізації та стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності регіонів України як потужного чинника трансформації доцільно активно заохочувати інноваційні підприємства до міжнародного науково-технічного та інноваційного співробітництва [89].

Управління інноваційно-інвестиційним процесом – це частина системи управління, яка поєднує елементи (стан інноваційно-інвестиційного процесу, фактори, що визначають інвестиційну політику, загальноекономічний розвиток регіону та організацію управління процесом інвестування), що взаємопов'язані один з одним та утворюють визначену цілісність, упорядкованість та єдність.

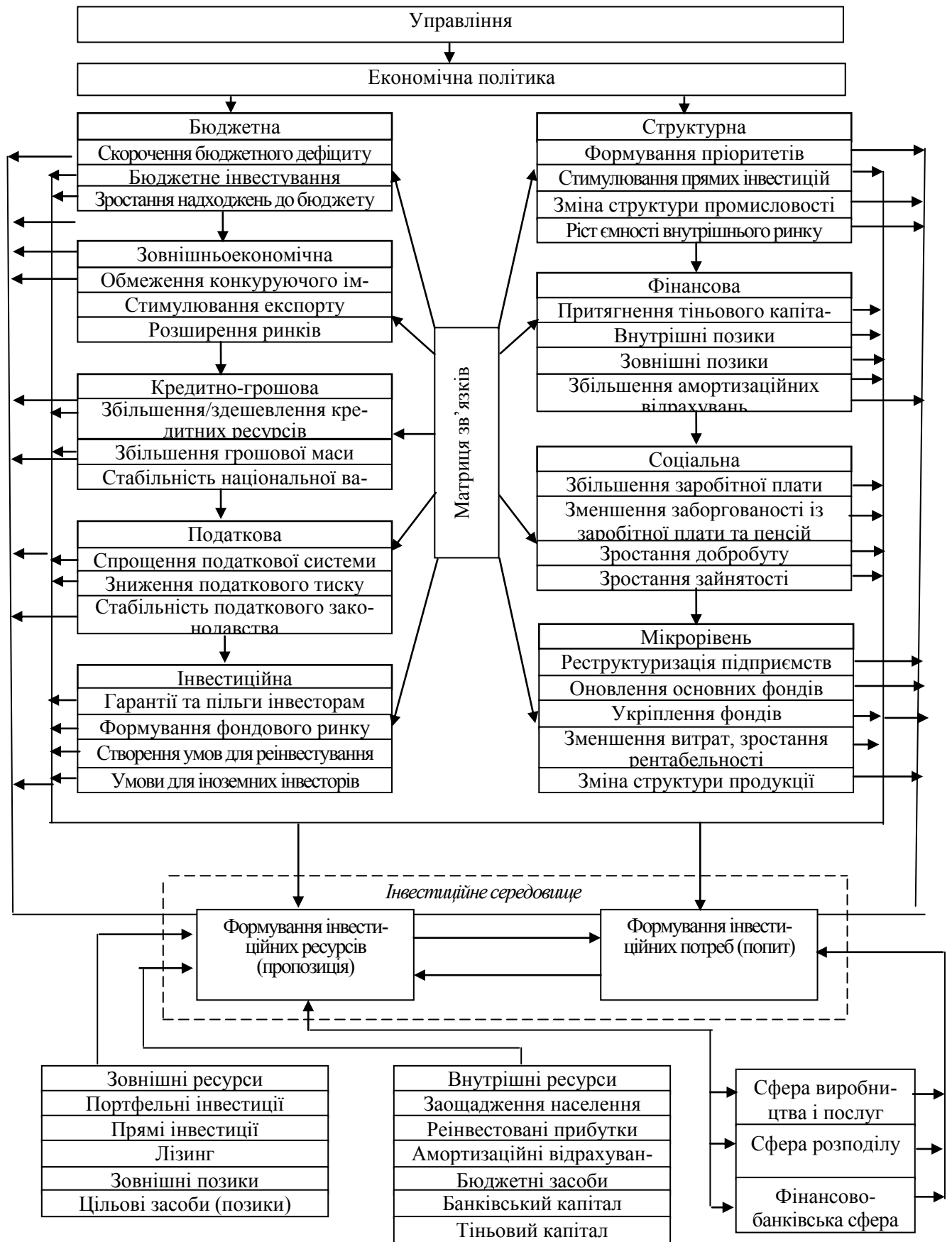

Рис. 1.9. Концептуальна модель управління інноваційно-інвестиційними процесами на макрорівні

Рис. 1.10. Управління інноваційно-інвестиційними процесами регіону

Широкий діапазон мети та завдань, які вирішуються в процесі розробки та реалізації інноваційно-інвестиційного процесу, а також різноманітність умов їх реалізації потребують відповідної диференціації підходів до управління їм.

1.7. Особливості зовнішньоекономічної діяльності в контексті регіонального управління

Становлення України як незалежної демократичної держави відбувається в період кардинальних політичних і економічних зрушень в українському суспільстві та історичних змін в системі міжнародних відносин, які характеризуються виникненням нових незалежних держав, появою нових регіональних центрів сили в міжнародних відносинах, переходом від ери конфронтації до ери відкритості і співробітництва, зникненням військово-політичного та ідеологічного протистояння в Європі. Процес державотворення і побудови вільного громадянського суспільства в Україні збігається з її поступовим входженням до світового співтовариства і пошуками нею свого місця в сучасному складному, різноманітному і суперечливому світі.

З огляду на своє геополітичне становище, історичний досвід, культурні традиції, багаті природні ресурси, потужний економічний, науково-технічний та інтелектуальний потенціал Україна може і повинна стати впливовою світовою державою, здатною виконувати значну роль в забезпеченні політико-економічної стабільності в Європі.

Неодмінною умовою успішної реалізації Україною своїх можливостей є її активне і повномасштабне входження до світового співтовариства. Долаючи кризові явища в суспільстві і торуючи свій шлях у світ, Україна спирається на свої фундаментальні загальнонаціональні інтереси, відповідно до яких визначаються засади, напрями, пріоритети та функції її зовнішньої політики.

Базовою вимогою у здійсненні зовнішньої політики України є якнайповніше і якнайефективніше забезпечення національних інтересів країни.

Національні інтереси України у сфері міжнародних відносин становлять три основні групи:

стратегічні та геополітичні інтереси, пов'язані з забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності;

економічні інтереси, пов'язані з інтегруванням економіки України у світове господарство;

регіональні, субрегіональні, локальні інтереси, пов'язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутрішнього розвитку України.

Україна здійснює активну, гнучку і збалансовану зовнішню політику на таких головних напрямках [17]:

- 1) розвиток двосторонніх міждержавних відносин;
- 2) розширення участі в європейському регіональному співробітництві;
- 3) співробітництво в рамках Співдружності незалежних держав;
- 4) членство в ООН та інших універсальних міжнародних організаціях.

Кожен з цих напрямів має комплекс пріоритетів, які зумовлюються національними інтересами України та її прагненням сприяти підтриманню регіонального і загального миру, забезпеченню міжнародної безпеки, вирішенню глобальних проблем людства.

Пріоритетними стратегічними напрямами у сфері двосторонніх відносин є активний розвиток політичних, економічних, науково-технічних, культурних та інших стосунків з такими групами держав:

Прикордонні держави - найближче зовнішнє середовище, від взаємодії з яким безпосередньо залежить мир і стабільність по всій периферії кордонів України, її нормальний внутрішній розвиток, безперешкодне і широке спілкування із зовнішнім світом.

Першочерговим завданням в цій сфері є укладання повномасштабних договорів про добросусідство і співробітництво з усіма прикордонними державами з метою остаточного підтвердження існуючих державних кордонів, створення атмосфери взаємної довіри і поваги, розбудови дружніх і взаємовигідних партнерських відносин у всіх галузях. Необхідно вести лінію на розширення і вдосконалення правових підвалин співробітництва з цими державами, приділяючи особливу увагу створенню ефективних механізмів попередження та мирного врегулювання конфліктів або спорів.

Зовнішньополітичні зусилля мають бути постійно спрямовані на те, щоб прикордонні держави утворювали навколо України надійну смугу миру і стабільності. В цьому контексті кожна прикордонна держава є стратегічним партнером України.

У зв'язку з особливостями історичного розвитку і специфікою геополітичного і гео економічного положення України домінантою двосторонніх відно-

син з прикордонними державами є українсько-російські відносини. Для України вони є стосунками особливого партнерства, оскільки від їх характеру значною мірою залежатиме доля прогресивного демократичного розвитку як України, так і Російської Федерації, стабільність в Європі і в усьому світі. Протидіючи будь-яким територіальним претензіям чи спробам втручання у свої внутрішні справи, Україна вживатиме всіх заходів для переведення стосунків з Росією в русло справжнього добросусідства, взаємоповаги і партнерства. Україна спрямовуватиме свої зовнішньополітичні зусилля на те, щоб стати надійним мостом між Росією і країнами Центрально-Східної Європи. В цьому контексті надзвичайно важливе завдання полягає в активізації діяльності, спрямованої на усвідомлення обома сторонами безперспективності і згубності курсу на конфронтацію в українсько-російських відносинах.

Зважаючи на необхідність підтримання військово-політичної і соціально-економічної стабільності в Центрально-Східній Європі, а також на життєво важливі національні інтереси України, у тому числі в галузі безпеки, до головних пріоритетів на цьому напрямі належить розвиток тісних партнерських відносин з усіма сусідніми державами;

Західним державам належить провідна роль в сучасній міжнародній системі, зокрема у всесвітньому економічному комплексі і в міждержавних інституційних механізмах управління глобальними і регіональними процесами. Виходячи з цього визначальною рисою зовнішньої політики України щодо цих держав є встановлення з ними відносин політичного і військового партнерства, взаємовигідного економічного співробітництва, широких культурних, наукових, гуманітарних зв'язків.

Розбудова стосунків з західноєвропейськими державами створить умови для відновлення давніх політичних, економічних, культурних, духовних зв'язків України з європейською цивілізацією, прискорення демократизації, проведення ринкових реформ та оздоровлення національної економіки. Водночас таке співробітництво стане підґрунтям для розширення участі України в європейських структурах та майбутнього інтегрування її господарства до загальноєвропейського і світового економічного простору.

У цьому контексті особливе значення для України мають відносини із Сполученими Штатами Америки як країною, політика якої суттєвим чином впливає на розвиток міжнародних подій.

Географічно близькі держави разом з деякими прикордонними країнами є своєрідним мостом між Україною і заходом Європи. Україна прагнучиме до розвитку з ними повномасштабних дружніх відносин. Співробітництво з географічно близькими державами розширюватиме смугу стабільності і миру навколо України, сприятиме її утвердженню як впливової європейської держави, торуватиме шляхи до широких політичних, економічних, культурних, наукових, гуманітарних стосунків з Центральною, Північно-Східною і Південно-Східною Європою. Розгалужені і стабільні стосунки України з географічно близькими державами є необхідною умовою повноцінного інтегрування України у сім'ю європейських народів, її активної участі в регіональному і субрегіональному співробітництві.

Зважаючи на географічну близькість та історичні зв'язки з країнами Балканського регіону, Україна розвиватиме з ними широкі партнерські стосунки в різних галузях. У цьому контексті Україна підтверджує свою готовність брати участь у спільних з ООН, НБСЄ, ЄС та іншими зацікавленими сторонами зусиллях, спрямованих на якнайшвидше мирне врегулювання югославської кризи, в тому числі з метою налагодження повномасштабних відносин з усіма країнами - наступницями колишньої СФРЮ.

Геополітичне положення України, а також наявність суттєвих історичних, економічних, культурних і гуманітарних зв'язків обумовлюють необхідність збереження і розвитку дружніх взаємовигідних відносин з країнами Кавказького регіону;

Україна підтримує виходячи з міркувань політичної та економічної доцільності двосторонні відносини з тими азіатськими, африканськими, латиноамериканськими державами, а також країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону, які відіграють помітну роль у світовій та регіональній політиці, мають високий рівень економічного розвитку, розташовані у стратегічно важливих для Української держави регіонах.

В цьому контексті Україна шукатиме шляхів до встановлення контактів з країнами Близького і Середнього Сходу, зокрема членами ОПЕК, «новими індустріальними країнами» Азії та ін. Відносини з такими державами як Японія, Республіка Корея, Сінгапур, Південно-Африканська Республіка, Австралія можуть відкрити потужні джерела інвестицій в українську національну економіку та сприяти впровадженню сучасних технологій, необхідних для прискореного вирішення економічних та соціальних проблем України.

Геостратегічні та гео економічні інтереси України вимагають також підтримання тісних і широких стосунків з Індією, Китаєм, Єгиптом та Ізраїлем.

Поступова розбудова відносин з державами Азії, Африки і Латинської Америки допомагатиме диверсифікувати міжнародні зв'язки України, сприятиме утвердженню економічної незалежності, зміцненню її позиції в світі.

Визначені пріоритети двосторонніх відносин не є абсолютними і не виключають встановлення і підтримання стосунків з іншими державами у випадках, коли цього вимагають національні інтереси України відповідно до принципів економічної вигоди та політичного прагматизму.

Нині нагальною проблемою постала регіоналізація країни, регіональних підходів, зовнішньоекономічної регіональної політики, які набувають дедалі більшої ваги і потребують відповідного осмислення та конструктивного розроблення.

Однією з головних концепцій розвитку загальнодержавної зовнішньоекономічної політики повинна стати розробка моделі внутрішнього державного регулювання з наданням окремим регіонам повноважень щодо повномасштабних утверджень на рівні сучасних світових стандартів ринкових відносин з іншими державами, регіонами, підприємствами і підприємцями в межах наданих їм державою повноважень. Це забезпечить поступове виправлення допущених деформацій, розширить спектр міжнародного співіснування, наповнить діючі ринкові структури конструктивним змістом міжнародного співіснування. Тобто регіональний підхід зовнішньоекономічної політики повинен радикально змінити традиційну вертикальну схему державного управління на горизонтально-вертикальну або навіть на горизонтальну. На зміну жорсткій управлінській підпорядкованості областей та міст урядовому центрові повинна прийти оптимальна господарська взаємодія регіонів у рамках єдиної загальнодержавної зовнішньоекономічної політики.

На нашу думку, актуальним було б надання регіонам більш певних прав і визначення правового поля їх діяльності, державної підтримки (у тому числі законодавчої), повніше розкриття експортного потенціалу окремих регіонів, що значно розширює склад учасників зовнішньоекономічної діяльності. За рахунок цього повинна підвищитися конкурентоспроможність експортних виробництв у регіонах, що в свою чергу приведе до збільшення нових робочих місць, поповнення прибуткової частини місцевих бюджетів [17, С. 134].

Основною метою стратегії розвитку зовнішньоекономічної політики, ми вважаємо, є розвиток експортного потенціалу області та збільшення іноземних інвестицій. Стратегічними пріоритетами стратегії повинні стати: експортна та імпортна політики (зовнішньоторговельна політика) та зовнішньоінвестиційна політика.

У першу чергу удосконаленню підлягає зовнішньоторговельна політика області. Стан зовнішньої торгівлі впливає як на процеси структурної перебудови економіки регіону, так і на рівноправну участь підприємств та організацій області на зовнішньому ринку. Розробка ефективної зовнішньоекономічної стратегії регіону повинні базуватися на формуванні його експортного потенціалу, збалансованості зовнішньоекономічного обміну товарами та послугами, наявності конкурентних переваг і здобутті нових позицій на зовнішньому ринку. Тому основним напрямом нової, удосконаленої зовнішньоекономічної регіональної політики повинно стати забезпечення умов для повноцінного торговельно-економічного співробітництва області з регіонами індустріально розвинених країн.

Сучасний стан зовнішньої торгівлі області характеризується нестабільністю і наявністю великої кількості проблем і суперечливих тенденцій, зокрема і в зовнішньоторговій політиці.

У зовнішньоторговій політиці області з країнами зовнішнього світу вбачаються засоби обмеження експорту (ліцензії, квоти, податки тощо) в зони конвертованих валют. Така політика не є бажаною, оскільки призводить до скорочення валютних надходжень до області, деформації системи розподілу ресурсів.

Найгострішим питанням зовнішньоекономічної регіональної політики, на нашу думку, є розвиток експортного потенціалу області, а саме: розвиток та ефективне використання експортного потенціалу шляхом збільшення обсягів експорту наукоємної, високотехнологічної продукції з високим ступенем переробки, поліпшення його структури, активізація міжрегіонального співробітництва, розширення ринків збуту [69, С. 152].

Основними завданнями розвитку експортної політики області повинно бути збільшення обсягів та підвищення ефективності експорту шляхом:

надання експортерам всебічної державної підтримки на рівні регіону та держави, спрямованої на нарощування ними обсягів експорту;

надання пропозицій центральним органам влади стосовно нарощування обсягів експорту;

стимулювання діяльності інвесторів, створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій;

сприяння технічному і технологічному переоснащенню потужностей для виробництва експортної продукції;

закріплення на традиційних ринках збуту та освоєння нових (наприклад, освоєння ринку Японії. Оскільки її величезний економічний потенціал відкриває широкі можливості для торговельного, виробничого й науково-технічного співробітництва.

Залучення японського бізнесу до інвестування в економіку області було б ефективним, зважаючи на потенціал області. Найбільш перспективними галузями для інвестування є енергетична галузь, аграрний сектор, електроніка тощо. Підвищенню ефективності наших економічних стосунків з Японією було б відкриття при українському посольстві в Токіо торговельно-економічної місії. Діяльність місії було б зосереджено на [74, С. 140]:

залучення японських інвестицій в економіку області;

проробка питань, пов'язаних з реалізацією спільних проектів;

інформаційно-дослідницька робота по пошуку торговельних партнерів в обох країнах;

аналітико-маркетингова діяльність по вивченню експортних можливостей продукції українських виробників на японському ринку;

розробка довгострокових планів двостороннього економічного співробітництва;

активізація міжрегіонального співробітництва;

впровадження в практику найбільш ефективних форм співпраці із зарубіжними країнами;

послідовне поліпшення товарної і географічної структури експорту та імпорту.

Найбільш ефективна підтримка експорту з боку держави повинна бути у сфері валютної і кредитної політики, політики страхування і надання гарантій, податкової і митної політики, політики підтримки вітчизняних виробників-експортерів. З цього витікає необхідність змін в зовнішньоекономічній політиці області на перспективу:

потрібно створити економічні та матеріально-технічні передумови для вирішення перспективних завдань, пов'язаних не тільки з товарною, але і з географічною диверсифікацією експорту на основі відповідних змін у структурі та матеріально-технічній базі виробництва, подальшого забезпечення процесу регіональної диверсифікації зовнішньої торгівлі з одночасною інтенсифікацією зовнішньоекономічної регіональної політики щодо країн СНД, передусім Російської Федерації, освоєння нових районів Азіатсько-тихоокеанського регіону (Китай і нові індустріальні країни Азії, країни Близького Сходу, Південно-Східної Азії), Латинської Америки, Африки тощо;

враховуючи прискорення глобалізації світового розвитку на державному рівні, слід затвердити лібералізацію торгівлі, тотальну інформатизацію виробництва, соціалізацію економічного розвитку, посилення конкуренції і технологічної направленості експорту;

пріоритетним слід визнати вирішення проблеми питань безперешкодного і недискримінаційного доступу основних експортних товарів та послуг області на зовнішні ринки, отримання фінансової підтримки і технічної допомоги для успішного проведення ринкових перетворень в економіці області (перш за все – динамічних структурних зрушень і формування конкурентоспроможної економіки).

Отже, основним завданням для докорінного поліпшення ситуації у сфері зовнішньоекономічної діяльності можна досягти за допомогою комплексу заходів зовнішньоекономічної регіональної політики, направлених на державне стимулювання експорту продукції, а також на збільшення його обсягу та підвищення ефективності.

До основних заходів удосконалення державного стимулювання експорту, на нашу думку, повинні належати [123]:

розвиток нових експортних галузей на основі науково-технічних монополій і пошук шляхів запобігання занепаду традиційних експортних галузей;

створення підприємств переважно експортної орієнтації, підтримка підприємств малого та середнього бізнесу у здійсненні експортної діяльності;

надання державної підтримки експортерам у вигляді гарантійних зобов'язань для кредитування експорту, фінансування та кредитування експортних поставок продукції з тривалим терміном виготовлення;

створення системи страхування експортних кредитів від комерційних і політичних ризиків;

боротьба зі встановленням безпідставних антидемпінгових мит, вжиття заходів щодо захисту інтересів товаровиробників;

просування вітчизняних товарів і послуг на світові ринки технологій та інформації, машин і устаткування, транспортних комунікацій за активної підтримки регіональних органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності;

створення фонду підтримки експорту за рахунок надходжень до бюджету від митного обкладання зовнішньоторговельних операцій для надання експортерам технічного, консультаційного та інформаційного сприяння;

забезпечення своєчасного повернення податку на додану вартість з експорту товарів, звільнення від сплати податку з прибутку на приріст експортної продукції;

створення системи гарантійного та післягарантійного обслуговування техніки і обладнання, що продається за кордон;

надання місцевим експортерам безкоштовних консультаційних послуг у сфері зовнішньоекономічної діяльності;

створення програм залучення іноземних капіталів;

рекламно-інформаційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності;

проведення семінарів, конференцій з проблем регіонального експорту;

здійснення програм цілеспрямованого сприяння розвитку тих галузей народногосподарського комплексу, що мають найбільший експортний потенціал;

захист сегментів внутрішнього ринку, пов'язаного з виробництвом складної побутової техніки, текстилю, одягу, продукції конверсійних підприємств шляхом введення квот, підвищення ввізного митного збору, а також використання засобів нетарифного регулювання на основі сертифікації експортної продукції та послуг;

державне субсидування вітчизняних підприємств, які отримують патенти і ліцензії на виробництво сучасного обладнання і технологічних ліній на основі розробки Положення про порядок оформлення документів, необхідних для придбання обладнання за імпортом з використанням коштів державного бюджету;

державна підтримка патентування вітчизняних промислових розробок за кордоном на основі подання на розгляд уряду держави Положення про порядок

відбору вітчизняних розробок, які підлягають патентуванню за кордоном з використанням коштів державного бюджету;

надання урядом гарантійних зобов'язань під кредитні ресурси, залучені уповноваженими банками для забезпечення оборотними коштами експортоорієнтованих підприємств та організацій;

сприяння гарантуванню і страхуванню експортних кредитів для забезпечення захисту експортерів від комерційних та політичних ризиків.

Серед важливих напрямків підтримки експорту з боку держави повинно стати використання заходів тарифно-нетарифного регулювання. При удосконаленні тарифно-нетарифного регулювання та посилення його стимулюючого впливу на товаровиробників регіону у сфері міжнародної торгівлі, на нашу думку, треба :

запровадити цілісну та економічно обґрунтовану систему тарифного регулювання імпорту при встановленні припустимої до міжнародних угод максимальної ставки (на рівні 30%) за деякими винятками;

розробити графік поступового зниження ставок митного обкладання імпорту з доведенням їх протягом п'яти – семи років до рівнів, обумовлених домовленостями;

ураховувати в системі тарифного та нетарифного регулювання імпорту значення товарів, що ввозяться, для розвитку високотехнологічного виробництва в регіоні.

Отже, для ефективного розвитку експортного потенціалу області доцільним було б:

збільшення виробництва високотехнологічної продукції суднобудівної та машинобудівної галузі;

збільшення виробництва машинобудівної продукції з високим ступенем обробки, а також із застосуванням комп'ютерних та електронних технологій;

збільшення випуску продукції харчової промисловості, сільського господарства на основі сучасних технологій переробки, зберігання, пакування, транспортування та реалізації продукції;

нарощування науково-технічних розробок, патентно-ліцензійної торгівлі, ноу-хау, інжинірингу, послуг з підготовки та забезпечення процесів виробництва і реалізації продукції, з обслуговування продукції, що експортується;

впровадження енергозберігаючих технологій агропромислового та побутового призначення;

сприяння впровадженню міжнародних технічних стандартів серії ISO та правил у виробництво;

забезпечення поширення інформації щодо інвестиційного потенціалу області із залученням можливостей торговельно-економічних місій за кордону;

організація виставкової та рекламної діяльності з метою забезпечення ринку збуту конкурентоспроможної продукції та високих технологій.

Влада регіону повинен вживати комплекс заходів щодо скорочення обсягів імпортованої продукції, зокрема:

зменшувати обсяг ввезення товарів, аналоги яких виробляються чи можуть вироблятися на території області, передусім продукції сільськогосподарської та харчової промисловості (соняшникової олії, зерна, м'яса, картоплі шляхом тарифного і нетарифного регулювання (наприклад, встановлення квот);

обмежувати обсяги ввезення готової продукції, виготовленої з давальницької сировини, підвищивши питому вагу давальницької сировини у вартості готової продукції до 80 %;

скорочувати обсяги ввезення товарів фізичним особам.

Удосконаленню потребує також ще одна складова зовнішньоекономічної регіональної політики як інвестиційна політика. Вона повинна бути направлена на істотне збільшення іноземних інвестицій, стимулювати розвиток пріоритетних галузей економіки та виробництва області, які можуть стати основою міжнародної спеціалізації регіону, забезпечити просування вітчизняної продукції на міжнародні ринки. Активно підвищити експортний потенціал області неможливо без поліпшення інвестиційного клімату і залучення іноземних інвестицій у відповідні галузі економіки.

Головною метою державної регіональної політики є забезпечення соціальної та економічної територіальної справедливості у країні, створення умов економічного зростання регіонів, збалансованості їх соціально-економічного й екологічного розвитку, гармонізації інтересів держави та регіонів, активізації зовнішньоекономічної діяльності.

Реалізація регіональної політики вимагає формування інформаційно-аналітичної бази, яка б відображала стан продуктивних сил регіонів у його динаміці, рівень їх соціально-економічного розвитку тощо.

З метою створення аналітичної бази для проведення оптимальної регіональної політики держави, забезпечення пропорційного і збалансованого розвитку регіонів України назріла потреба у застосуванні інформаційних технологій, що

дадуть змогу здійснювати постійно діючий моніторинг стану динаміки й основних тенденцій соціально-економічного розвитку територій в усіх його основних аспектах, зокрема щодо зовнішньоекономічної діяльності.

Згідно з Указом Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» від 25.05.2001 р. № 341/2001, державна регіональна політика передбачає, зокрема, «стимулювання розвитку регіонів чи їх частин, у межах яких показники економічного розвитку та соціального забезпечення громадян за критеріями, передбаченими законодавством, значно нижчі, ніж відповідні середні показники у державі (депресивні території)» [5].

У цьому контексті для наукового обґрунтування регіонального розвитку важливою є організація моніторингу зовнішньоекономічної функції в регіональному вимірі, який має відображати всі основні аспекти зовнішньоекономічної діяльності у кількісному вираженні.

Сутність зовнішньоекономічної функції регіонів полягає у взаємообміні з країнами і регіонами світу продуктами матеріального виробництва, енергією, послугами, інформацією на основі міжнародного поділу праці.

Для ефективного управління зовнішньою функцією регіонів, а також для досягнення кінцевої мети моніторингу – підвищення ефективності зазначеної функції – необхідно отримати комплексну і детальну оцінку стану зовнішньоекономічних зв'язків конкретного регіону. На основі одержаної інформації може бути розроблена оптимальна стратегія діяльності регіональних органів управління зовнішньоекономічною функцією. До основних завдань щодо створення моніторингу зовнішньоекономічної діяльності у регіонах можна віднести:

розробку системи основних показників, що характеризують зовнішньоекономічну функцію регіонів, а саме: зовнішню торгівлю та її структуру; надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності послуг; ступінь кооперації господарської діяльності з іноземними суб'єктами; обсяги міжнародних фінансових операцій з цінними паперами; спільну підприємницьку діяльність; та інші види зовнішньоекономічної діяльності;

визначення і оцінку чинників, що впливають на ефективність зовнішньоекономічної функції регіону (економіко-географічне положення регіону; галузева структура господарства регіону; розвиток виробничої та ринкової інфраструктури регіону тощо);

виявлення тенденцій розвитку зовнішньоекономічної діяльності на основі аналізу домінантних чинників;

обґрунтування можливості щодо вдосконалення механізму управлінського впливу на ефективність зовнішньоекономічної функції.

Для відпрацювання шляхів підвищення ефективності зовнішньої функції регіонів необхідно виявити подібність і відмінність структури зовнішньоекономічної діяльності регіонів методом групування та кластерного аналізу. Це дасть змогу виявити особливості зовнішньоекономічної функції кожного з регіонів і окремі закономірності її розвитку. В основу такого аналізу повинні бути покладені:

- 1) показники, що відбивають сучасний стан розвитку процесів і явищ, які відображають зовнішньоекономічну функцію регіонів та динаміку їх змін;
- 2) абсолютні і відносні показники, що відбивають масштаби розвитку окремих складових зовнішньоекономічної функції до аналогічних показників у країні та до узагальнюючих показників регіону.

У найбільш інтегрованому вигляді пропонуємо систему показників, що віддзеркалюють основні складові зовнішньоекономічної функції, які формуються у регіонах України.

Основним видом зовнішньоекономічної діяльності є зовнішня торгівля. Особливої уваги заслуговують абсолютні показники зовнішньоторговельного балансу за регіонами та їх динаміка. Наступний не менш важливий показник, що потребує детального аналізу – це товарна структура зовнішньої торгівлі, у першу чергу експорту та зміни, що відбуваються за досліджуваний період.

Не менш важливе значення мають показники, що характеризують інвестиційну активність у регіонах України. У першу чергу, це обсяги прямих іноземних інвестицій у регіони України, прямих інвестицій з регіонів України в економіку інших країн, їх питома вага у загальноукраїнських показниках.

1.8. Існуючі проблеми регіонального розвитку соціальної сфери регіону

У теперішній час регіональні умови і фактори розвитку здійснюють значний вплив на всі сторони життя суспільства. Зміна форм власності викликала різке скорочення державного сектора в економіці, створення значної кількості підприємств різних організаційно-правових форм і, як наслідок, до ослаблення

ступеня державного та регіонального регулювання і управління соціально-економічним і науково-технічним розвитком регіонів

Інтеграційно-глобалізаційні процеси, що відбуваються в останнє десятиріччя, призвели до системної кризи, яка викликала найгостріші соціально-економічні проблеми, а також не менш гострі демографічні наслідки. Серед основних проблем найважливішими є бідність основної маси населення, затримання заробітної платні у значної частини працюючих, безробіття і деградація соціальної сфери з різким зниженням надання соціально значущих послуг. Також продовжується депопуляція на базі природного спаду населення, зниження його якісного потенціалу та глибокі зміни в міграційній рухливості. Всі ці проблеми пов'язані одна з одною і впливають на соціально-економічну безпеку країни. Своєчасне виявлення та розв'язання основних проблем в соціальній сфері є ключовим питанням для забезпечення стабільного розвитку регіонів в сучасних умовах.

Проблеми розвитку соціальної сфери регіону висвітлені у працях багатьох українських вчених, як: О. Бакаєв, С. Бандур, Т. Заєць, М. Герасимчук, В. Куценко, В. Геєць та інші. Але у роботах зазначених авторів ще недостатня увага приділена реалізації соціальної політики на рівні конкретного регіону; комплексному підходу до її розв'язання [12]. Дискусійність багатьох теоретичних положень, практична значимість вирішення проблем розвитку соціальної сфери регіонів країни, недостатній рівень їх дослідження з погляду сучасних потреб суспільства викликають необхідність їх більш поглибленого вивчення.

Як показали результати аналізу, соціальна сфера має певні територіальні відмінності у рівні розвитку та структурі. Значно вищий рівень її розвитку і ширша галузева структура у містах порівняно з сільською місцевістю, в економічно більш розвинених промислових регіонах порівняно з менш розвинутими аграрними. Найбільш розвинена (кількісно і якісно) соціальна сфера в адміністративних центрах областей. До цього висновку приводять результати порівняльного аналізу таких взаємопов'язаних соціально-економічних показників, як рівень матеріального стану населення, демографічний розвиток та стан ринку праці [88].

Основним компонентом доходів громадян є заробітна плата, що забезпечує більше половини їхніх сукупних доходів. Аналіз доходів населення, які відображають стан справ у сфері кінцевого споживання, дозволяє оцінювати реальний стан справ з вирішенням завдань підвищення добробуту населення. За

офіційними даними Державного комітету статистики України [88], протягом 2010 року номінальна заробітна плата зростала (рис. 1.11).

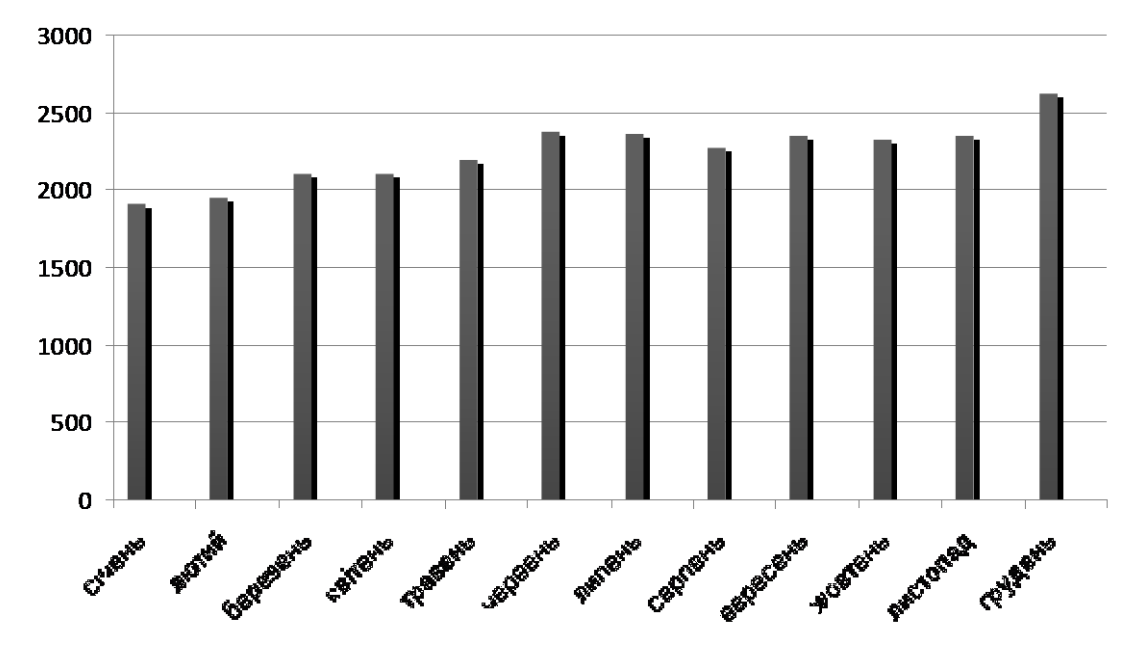

Рис. 1.11. Динаміка середньомісячної заробітної плати за місяць у 2010 р. (у розрахунку на одного штатного працівника, грн.)

Незважаючи на позитивну динаміку зростання заробітної плати, зберігаються високі міжрегіональні відмінності у її рівнях (рис. 1.12).

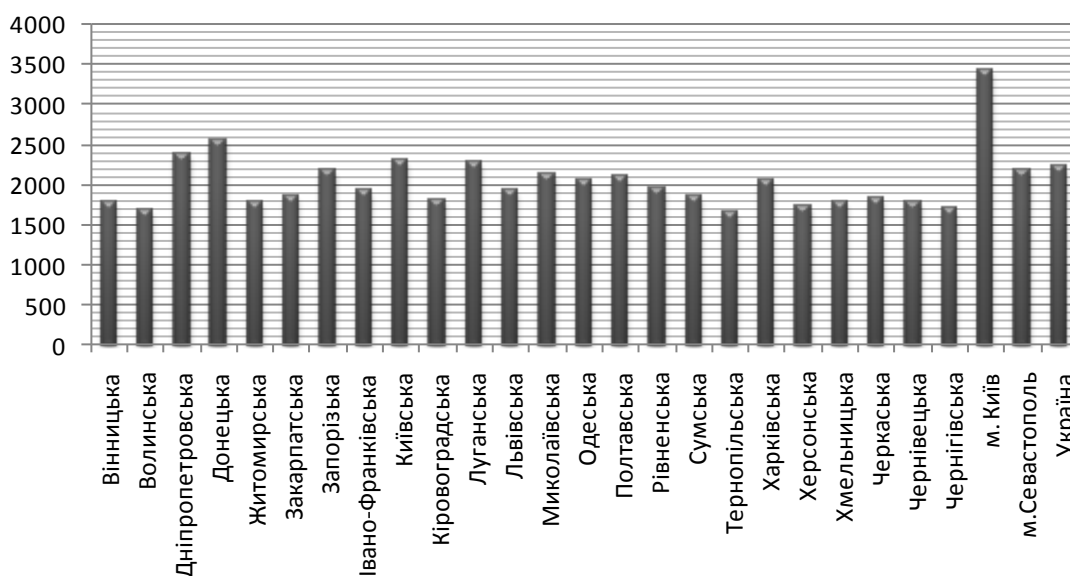

Рис. 1.12. Середньомісячна заробітна плата за регіонами за 2010 рік (у розрахунку на одного штатного працівника, грн.)

Вищою за середній рівень по Україні (2239 грн.) за 2010 рік заробітна плата була зареєстрована лише у п'ятьох регіонах – м. Києві (3431 грн.), Донецькій області (2549 грн.), Київській області (2295 грн.), Луганській області (2271 грн.), Дніпропетровській області (2369 грн.). Найнижчий рівень заробітної плати, який не перевищував 79 % від середнього по економіці, спостерігався у Чернігівській, Волинській, Тернопільській, Кіровоградській, Херсонській, Вінницькій та Черкаській областях.

Номінальні доходи населення за даними Держкомстату України за II квартал 2010 р. збільшилися на 17,8 % порівняно з відповідним періодом попереднього року.

Наявний дохід, який може бути використаний населенням на придбання товарів та послуг, збільшився на 21,2 %, а реальний наявний, визначений з урахуванням цінового фактору – на 11,8 %.

Наявний дохід у розрахунку на одну особу за II квартал 2010 р. становив 4182,7 грн., що на 21,5% більше, ніж у відповідному періоді минулого року.

Реальна заробітна плата за січень-вересень 2010 року до відповідного періоду минулого року зросла на 9,8 % [88].

Однак, незважаючи на зростання номінальної заробітної плати за всіма видами економічної діяльності, простежується її міжгалузєва диференціація. Найвищий рівень оплати праці за згаданий період був зафіксований на підприємствах авіаційного транспорту та у фінансових установах [88]. У той же час, середня зарплата у таких соціально важливих сферах, як охорона здоров'я та освіта, залишається на значно нижчому від середнього рівні (рис. 1.13).

Отже, результати аналізу свідчать про стале збереження в поточному році (як і в попередні періоди) помітної структурної диспропорції в оплаті праці, що вказує на слабку залежність заробітної плати від професійно-кваліфікаційного рівня працівників, якості та результатів праці.

Наслідки фінансово-економічної кризи (зменшення обсягів виробництва, зупинка роботи значного числа підприємств) спровокували затримки з виплатою заробітної плати, неоплачувані відпустки, звільнення працівників, скорочення робочих місць.

Зокрема, за даними Державного комітету статистики України, на початку 2010 р. зафіксовано значне зростання заборгованості з виплати заробітної плати (рис. 1.14).

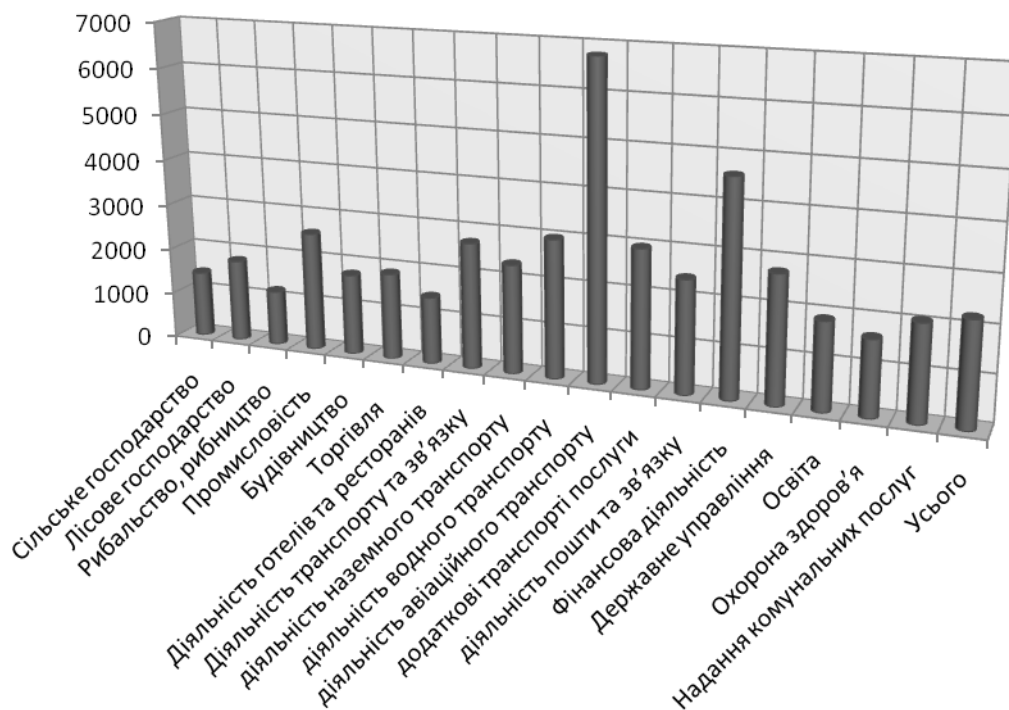

Рис. 1.13. Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за 2010 рік (у розрахунку на одного штатного працівника, грн)

Рис. 1.14. Заборгованість з виплати зарплати за 2010 рік (млн грн)

Серед видів економічної діяльності за 2010 рік найвагомніше зменшення суми несплаченої заробітної плати спостерігалось на підприємствах будівництва (на 22,0 млн. грн.), транспорту та зв'язку (на 15,6 млн. грн.), з виробництва та розподілення електроенергії газу та води (на 14,6 млн. грн.), виробництва транспортних засобів та устаткування (на 14,3 млн. грн.), а також у сфері операцій з нерухомим майном, оренди, інжинірингу та надання послуг підприємцям (на 10,9 млн. грн.).

Серед регіонів найбільша питома вага працівників, яким не виплачено заробітну плату, зафіксована в Кіровоградській (4,5 %), Луганській (4,2 %) та Харківській (3,9 %) областях. Найменшою частка таких працівників була в Дніпропетровській області (0,2 %) [88].

Демографічна ситуація в країні, яка формувалася протягом останніх років, дає підстави кваліфікувати її як затяжну демографічну кризу. На 1 січня 2011 р. в Україні, за оцінкою, проживало 45778,5 тис. осіб. Упродовж 2010 р. чисельність населення зменшилася на 184,4 тис. осіб, що в розрахунку на 1000 жителів становило 4,0 особи. Зменшення чисельності населення країни відбулося виключно за рахунок природного скорочення – 200,5 тис. осіб, водночас зафіксовано міграційний приріст населення – 16,1 тис. осіб. Порівняно з 2009 р. обсяг природного скорочення збільшився на 6,3 тис. осіб, або з 4,2 до 4,4 особи в розрахунку на 1000 жителів. Природне скорочення населення спостерігалось у 23 регіонах країни, і тільки в м. Києві, Закарпатській, Рівненській та Волинській областях зареєстровано природний приріст населення (відповідно 3457, 3354, 2077 і 486 осіб). Природний рух населення у 2010 р. характеризувався зниженням народжуваності та суттєвим перевищенням кількості померлих над кількістю народжених: на 100 померлих припадала 71 народжена дитина. [88].

Що стосовно до ринку праці, то на кінець 2010 року ситуація була наступною. Упродовж 2010 р. на підприємства було прийнято 2722,3 тис. осіб, тоді як звільнено 3019,2 тис. осіб (відповідно 25,3% та 28,1% середньооблікової кількості штатних працівників). Суттєве перевищення рівня вибуття над рівнем прийому зафіксовано в будівництві (на 14,6), у рибальстві, рибництві (на 13,6), лісовому господарстві та пов'язаних з ним послугах (на 8,6), в сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послугах (на 7,9) і на підприємствах більшості видів промислової діяльності, найбільше – в обробленні деревини та виробів з деревини, крім меблів (на 8,2), та текстильному виробництві, виробництві одягу, хутра та виробів з хутра (на 7,6). Слід зазначити, що переважна бі-

льшість працівників (87,9%) залишили робочі місця за власним бажанням. За 2010 р. із причин скорочення штатів було звільнено 152,2 тис. осіб, або 5,0% вибулих. У 2010 р. кількість працівників, які працювали в режимі скороченого робочого дня (тижня), становила 1466,8 тис. осіб, або 13,6% середньооблікової кількості штатних працівників, а кількість працівників, які знаходилися у відпустках без збереження заробітної плати, – 363,3 тис. осіб, або 3,4% відповідно [88].

Кількість зареєстрованих безробітних на 1 січня 2011р. становила 544,9 тис. осіб, або 30,7% всіх безробітних працездатного віку, визначених за методологією МОП. Допомогу по безробіттю отримували 75,5% осіб, які мали статус безробітного. Кожний другий безробітний раніше займав місце робітника, кожний третій – посаду службовця, а решта безробітних не мали професійної підготовки. Основні тенденції щодо зареєстрованого безробіття наведено на рис. 1.15.

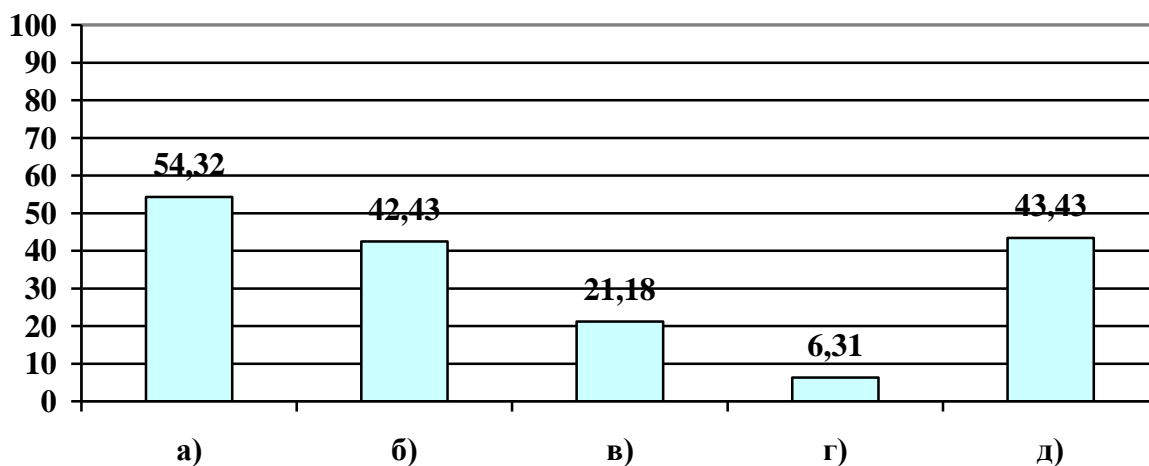

Рис. 1.15. Основні тенденції щодо зареєстрованого безробіття у 2010 році (тис. осіб):

- а) доля жінок в загальній чисельності зареєстрованих безробітних;
- б) доля молоді у віці до 35 років;
- в) доля осіб, які потребують особливого соціального захисту;
- г) доля вивільнених з економічних причин;
- д) доля осіб, які проживають у сільській місцевості

Зростання зареєстрованих безробітних у грудні 2010 р. зафіксовано в усіх регіонах країни. Спостерігається значна диференціація безробіття у регіональному розрізі (рис. 1.16).

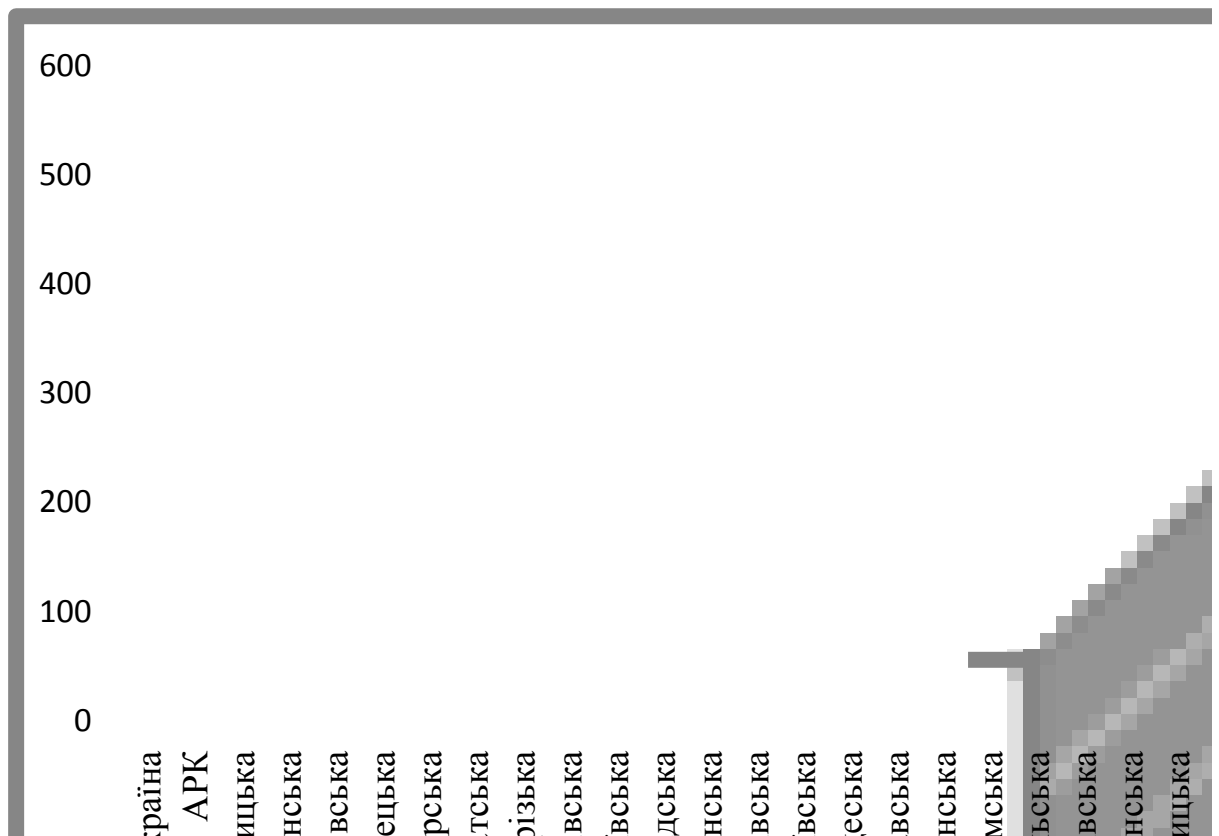

Рис. 1.16. Диференціація безробіття у регіональному розрізі (тис. осіб)

Вирішення завдань підвищення життєвого рівня населення, подолання бідності створює підґрунтя для ефективного збереження і відтворення трудового потенціалу, розвитку охорони здоров'я, освіти, культури, інших галузей соціальної сфери. Для підвищення життєвого рівня населення регіонів необхідно забезпечити у них найбільш сприятливі умови відтворення та життєдіяльності населення.

Складності економічного розвитку на сьогодні не дозволяють державі забезпечити виконання своїх соціальних функцій на рівні регіонів з урахуванням особливостей їх розвитку. Це пов'язано з багатьма інституційними проблемами, наприклад, розгалужена мережа бюджетних установ потребує значної кількості бюджетних ресурсів, відсутні сформовані організаційні умови щодо взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів влади [84].

Значна кількість відомчих установ призводить до дублювання функцій та нераціонального використання бюджетних коштів. Разом з тим, більшість бюджетних установ у регіонах надають соціальні послуги як на безоплатній так і на платній основі, проте якість та кількість обсягів наданих послуг знаходиться

на недостатньому рівні. Саме тому постає необхідність чітко визначити мінімальні соціальні стандарти, які повинні фінансуватися державою. Також необхідно мінімізувати проблеми діючої системи соціальних пільг: привести у відповідність державні зобов'язання з надання пільг їх ресурсному забезпеченню, налагодити облік пільговиків тощо.

Ефективність бюджетного забезпечення соціальної сфери регіонів в значній мірі обумовлюється ефективністю взаємовідносин між суб'єктами бюджетної політики. Неналежне їх функціонування призводить до планування та використання бюджетних коштів без належних нормативно-правових підстав, до порушення чинного законодавства при використанні коштів державного бюджету. Оптимізувати діяльність суб'єктів бюджетної політики в соціальній сфері можливо за двома напрямками: оптимізувати структуру суб'єктів управління бюджетної політики в соціальній сфері; оптимізувати функції, схеми розподілу повноважень та компетенції суб'єктів управління соціальною сферою.

В сучасних умовах все більшого значення набуває необхідність побудови ефективної організації розподілу взаємовідносин між державним та місцевим рівнями в питаннях фінансування і надання соціальних послуг.

Міжбюджетні відносини характеризуються невідповідністю між бюджетною та адміністративною децентралізацією. Межі компетенції та відповідальності центральних органів виконавчої влади та виконавчих органів сільських, селищних, міських рад та місцевих адміністрацій чітко не визначені.

Децентралізація державного управління бюджетної політики в соціальній сфері дасть змогу зменшити ризик дублювання функцій і повноважень органів влади у сфері соціальних послуг по вертикалі, зокрема у сферах регулювання та контролю [84].

У регіонах переважну більшість видатків соціальної сфери фінансується з місцевих бюджетів. Однак, власні кошти місцевих бюджетів повинні спрямовуватися на забезпечення суто місцевих потреб. Видатки ж соціальної сфери мають фінансуватися закріпленими джерелами доходів, тобто загальнодержавними коштами і трансфертами. Виконання соціальних зобов'язань держави потребує відповідного фінансового забезпечення. При вирішенні цих проблем необхідно враховувати регіональні особливості. Кожне завдання, яке намічається на найближчі 5 – 10 років, повинно бути забезпеченим відповідними фінансовими ресурсами. Фінансування розвитку соціальної сфери регіонів передбачає не

тільки надходження з державного бюджету, але також від бізнесу і з різних благодійних фондів.

Отже, вирішення завдань досягнення в Україні європейських стандартів життя має ґрунтуватися на радикальному підвищенні якості та ефективності надання послуг соціальної сфери, створення та впровадження організаційних і правових умов недопущення зниження рівня життя населення України. Лише в разі вжиття дієвих заходів можливе економічне зростання регіонів та посилення соціальної складової.

1.9. Фінансова основа економічного розвитку регіону

Сталий розвиток держави не може розглядатися у відриві від економічної і соціальної стабільності її регіонів. Успішне здійснення соціально-економічних перетворень в Україні значною мірою залежить від раціонального поєднання загальнодержавних інтересів з інтересами та особливостями регіонів, ефективним використанням їх природно-ресурсного, трудового, науково-технічного та виробничого потенціалів.

Найбільш небезпечним серед численних факторів сталого розвитку економіки держави є регіональні диспропорції, наростання поляризації між регіонами за рівнями соціального розвитку і потужністю економічного потенціалу. Подальше поглиблення диспропорційності в розвитку регіонів здатне перетворитись в різного роду загрози для економічної безпеки держави. Це посилює необхідність підвищення конкурентоспроможності регіонів в сучасних умовах розвитку економіки та висуває нові вимоги щодо організації фінансового забезпечення економічного розвитку регіонів.

Дослідження свідчать, що проблеми створення фінансової основи економічного розвитку регіону є предметом пошуку багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Так, територіальне розміщення фінансових ресурсів та взаємозв'язок цього процесу із формуванням фінансового потенціалу регіонів вивчали З. Герасимчук, І. Вахович, Л. Петкова, С. Шумська, В. Ходаківська; вплив податкової політики на формування фінансового потенціалу регіону окреслили В. Вишневський, С. Герчаківський, Т. Єфименко, А. Коломієць, А. Мельник, Л. Шаблиста; участь інститутів фінансового ринку в акумулюванні

і регіональному перерозподілі фінансових ресурсів детально досліджували О. Барановський, С. Богачов, О. Дзюблук, В. Корнєєв, Б. Луців, І. Лютий, С. Науменкова та ін.

Проте залишаються відкритими ряд проблем, спричинених значною централізацією фінансових ресурсів в управлінні соціально-економічним розвитком регіону, незацікавленістю територій у результативному їх використанні, відсутністю стимулів до виявлення резервів і нарощення фінансового потенціалу, що зумовлює актуальність наукових досліджень з питань створення фінансової основи економічного розвитку регіону і вимагає активації теоретичних та практичних пошуків розв'язання даної проблеми.

У зв'язку з цим є актуальним теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо створення фінансової основи економічного розвитку регіону.

Бюджетні відносини будь-якої держави ґрунтуються на розподілі компетенцій і відповідності за виконання конкретних функцій між органами центральної та регіональної влади.

Під регіональними фінансами розуміють систему економічних відносин, за допомогою яких здійснюється розподіл і перерозподіл національного доходу на соціально-економічний розвиток територій [38].

Через регіональні фінанси держава забезпечує місцеве самоврядування, яке означає право і спроможність місцевих властей, в межах закону, здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою державних справ, які належать до їх компетенції, в інтересах місцевого населення [47].

Функції виконавчої влади як у федеративних, так і в унітарних державах є більш-менш децентралізованими, тобто частково передаються регіональним і місцевим органам влади. Децентралізація компетенції сприяє кращому вирішенню індивідуальних потреб громадян на своїй території. У тих випадках, коли споживання певного суспільного блага обмежене колом жителів адміністративно-територіальної одиниці, економічно доцільно надати органам влади адміністративно-територіальної одиниці компетенції з прийняття рішень про обсяги фінансування цих благ. З позицій економічної теорії компетенцію з прийняття рішень доцільно передавати вищому рівню у випадку, коли користувачами одних і тих же благ є жителі декількох адміністративних одиниць або коли можна знизити витрати за рахунок збільшення масштабу надання суспільних благ. Тобто у сучасному демократичному суспільстві закріплення компетенції на-

дання суспільних послуг за вищим рівнем державної влади здійснюється лише у тому випадку, коли вони можуть там виконуватися з вищою економічною або політичною ефективністю [38].

Процеси децентралізації функцій виконавчої влади можуть відбуватися у двох формах: делегування повноважень або передачі певних функцій місцевим органам влади.

У випадку делегування повноважень має місце ієрархічна залежність того, кому їх передають, від того, хто передає. Це означає обмеження свободи місцевих органів влади.

При передачі функцій ієрархічної залежності немає. При цьому правова і економічна єдність держави забезпечується тим, що всі дії здійснюються в рамках закону. Згідно з конституціями багатьох європейських держав місцеві органи влади з деяких функцій мають виключні повноваження, а частину функцій виконують за дорученням вищих органів влади.

Найважливішою передумовою здійснення ефективної політики розвитку регіону є фінансова незалежність органів місцевого самоврядування, яка базується на децентралізації функцій і розподілі повноважень та відповідальності між центром і регіонами. Основи фінансової незалежності місцевого самоврядування полягають в оптимальному врахуванні інтересів держави та місцевого самоврядування, підприємницьких структур і населення. Проте слід зауважити, що нічим не обмежена фінансова незалежність місцевого самоврядування спричиняє такі ж негативні наслідки, як і надмірна централізація використання фінансових ресурсів, що формуються на певній території.

Виступаючи головним інструментом реалізації регіональної соціально-економічної політики, фінанси регіону покликані сприяти розвитку виробництва, росту зайнятості населення, залученню інвестицій в економіку тощо. Особливої гостроти набувають питання побудови таких фінансових відносин, котрі б дозволяли формувати та використовувати фінансовий потенціал регіону з максимальним соціально-економічним ефектом. Слід зазначити, що задля забезпечення економічної стабільності в регіоні важливе значення має порядок формування фінансових ресурсів та контроль за їх використанням [25].

Фінанси регіону – це система економічних відносин, яка спрямовує грошові ресурси та їх потоки в готівковій і безготівковій формах для забезпечення нормального (з точки зору потреб господарства території) рівня виробництва товарів і послуг, стійкого товарообміну відповідно до законів ринкового госпо-

дарювання та прийняттого рівня життя населення [19].

Фінанси регіону – невід'ємна складова фінансової системи країни, їх зміст і соціально-економічні функції визначаються тими ж характеристиками, що й для фінансової системи країни загалом, а їх роль відрізняється лише специфікою тих задач управління, що реалізуються на регіональному рівні з урахуванням діючої системи розподілу повноважень. Будучи передусім інструментом проведення регіональної соціально-економічної політики, фінанси регіону мають сприяти розвитку виробництва, росту зайнятості, залученню інвестицій, у тому числі у пріоритетні галузі регіонального господарського комплексу.

До складу ланок системи регіональних фінансів належать: місцеві бюджети, кошти суб'єктів господарювання, територіальні цільові бюджетні фонди, позикові кошти.

Головну роль у формуванні фінансових ресурсів регіону відіграють місцеві бюджети. Згідно Бюджетного кодексу України, місцеві бюджети – це бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. Місцевий бюджет відповідно містить надходження і витрати на виконання повноважень органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування [21].

Доходи місцевих бюджетів складаються з доходів загального фонду, закріплених Бюджетним кодексом на постійній основі за місцевими бюджетами, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів та доходів місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів.

До доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

1) податок на доходи фізичних осіб у частині, визначеній Бюджетним кодексом України;

2) 50 відсотків збору за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;

3) 50 відсотків збору за спеціальне використання води (крім збору за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення), що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя користувачами води за місцем її забору;

4) 50 відсотків плати за користування надрами для видобування корисних

копалин загальнодержавного значення (крім плати за користування надрами в межах континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони), що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;

5) плата за використання інших природних ресурсів, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;

6) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних місцевих рад;

7) плата за ліцензії та сертифікати, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами, які здійснюють діяльність на території міст Києва та Севастополя;

8) плата за ліцензії на виробництво спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами, які здійснюють діяльність на території міст Києва та Севастополя;

9) плата за ліцензії на право експорту, імпорту та оптової торгівлі спиртом етиловим, коньячним та плодовим, спиртом етиловим ректифікованим виноградним, спиртом етиловим ректифікованим плодовим, спиртом-сирцем виноградним, спиртом-сирцем плодовим, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами, які здійснюють діяльність на території міст Києва та Севастополя;

10) плата за ліцензії на право експорту, імпорту алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами, які здійснюють діяльність на території міст Києва та Севастополя;

11) плата за державну реєстрацію (крім реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців), що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;

12) реєстраційний збір за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, що справляється виконавчими органами відповідних місцевих рад;

13) плата за ліцензії на право оптової торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами, які здійснюють діяльність на території міст Києва та

Севастополя;

14) плата за ліцензії на право роздрібної торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами, які здійснюють діяльність на території міст Києва та Севастополя;

15) державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам.

Для забезпечення реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм Автономної Республіки Крим, територіальних громад до доходів бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

1) 25 відсотків податку на доходи фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Податковим кодексом України на відповідній території;

2) 50 відсотків збору за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування;

3) 50 відсотків збору за спеціальне використання води (крім збору за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення), що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів користувачами води за місцем її забору;

4) 50 відсотків плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім плати за користування надрами в межах континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони);

5) плата за використання інших природних ресурсів;

6) акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції) (крім акцизного податку, що зараховується до спеціального фонду державного бюджету згідно із законом про Державний бюджет України), що сплачується платниками, які зареєстровані в Автономній Республіці Крим, - до доходів бюджету Автономної Республіки Крим;

7) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються Радою міністрів Автономної Республіки Крим та обласними державними адміністраціями;

8) плата за ліцензії та сертифікати, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

9) плата за ліцензії на виробництво спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ре-

ктифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

10) плата за ліцензії на право експорту, імпорту та оптової торгівлі спиртом етиловим, коньячним та плодовим, спиртом етиловим ректифікованим виноградним, спиртом етиловим ректифікованим плодовим, спиртом-сирцем виноградним, спиртом-сирцем плодовим, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

11) плата за ліцензії на право експорту, імпорту алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

12) плата за державну реєстрацію (крім реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців);

13) плата за ліцензії на право оптової торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

14) плата за ліцензії на право роздрібною торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

15) плата за надані в оренду ставки, що знаходяться в басейнах річок загальнодержавного значення.

Для забезпечення реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм територіальних громад до доходів районних бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

1) 50 відсотків податку на доходи фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Податковим кодексом України на території сіл, їх об'єднань, селищ, міст районного значення;

2) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються районними державними адміністраціями;

3) реєстраційний збір за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, що справляється відповідними районними державними адміністраціями.

До доходів загального фонду місцевих бюджетів, що не враховуються

при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

1) фіксований податок, що зараховується до місцевих бюджетів у порядку, визначеному Бюджетним кодексом України для податку на доходи фізичних осіб;

2) податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності.

3) плата за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого значення; плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; збір за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення; збір за спеціальне використання лісових ресурсів (крім збору за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування).

4) плата за землю, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;

5) місцеві податки і збори (крім єдиного податку), що зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування, включаючи податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, та збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності (крім збору в частині провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленим та стиснутим газом на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах);

6) фіксований сільськогосподарський податок у частині, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;

7) частина чистого прибутку (доходу) комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету, у порядку, визначеному Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідними місцевими радами;

8) плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів (крім коштів, отриманих вищими та професійно-технічними навчальними закладами від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право);

9) штрафні санкції за порушення законодавства про патентування;

10) адміністративні штрафи, що накладаються місцевими органами виконавчої влади та виконавчими органами місцевих рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями;

11) штрафні санкції внаслідок невиконання укладених розпорядником бюджетних коштів договорів з суб'єктами господарювання на придбання товарів, робіт і послуг за рахунок коштів місцевих бюджетів;

12) надходження від орендної плати за користування майновим комплексом та іншим майном, що перебуває в комунальній власності;

13) плата за надані в оренду водні об'єкти місцевого значення;

14) концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності;

15) кошти, отримані від надання учасниками процедури закупівель забезпечення їх пропозиції конкурсних торгів, які не підлягають поверненню цим учасникам;

16) кошти, отримані від учасника-переможця процедури закупівлі під час укладання договору про закупівлю як забезпечення виконання цього договору, які не підлягають поверненню учаснику-переможцю, в частині здійснення закупівель за рахунок коштів місцевих бюджетів;

17) 80 відсотків коштів, отриманих підприємствами, установами та організаціями, що утримуються за рахунок місцевих бюджетів, за здані у вигляді брухту і відходів золото, платину, метали платинової групи, дорогоцінне каміння, і 50 відсотків коштів, отриманих цими підприємствами, установами та організаціями за здане у вигляді брухту і відходів срібло;

18) кошти від реалізації безхазяйного майна (у тому числі такого, від якого відмовився власник або отримувач), знахідок, спадкового майна (у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття), майна, одержаного територіальною громадою в порядку спадкування чи дарування, а також валютних цінностей і грошових коштів, власники яких невідомі;

19) інші доходи загального фонду місцевих бюджетів, що визначаються законом про Державний бюджет України.

До надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів належать:

1) надходження бюджету розвитку місцевих бюджетів;

2) збір за першу реєстрацію транспортного засобу;

3) збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності в частині провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленим та стиснутим газом на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах;

4) кошти від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподар-

ського виробництва;

5) концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності (які мають цільове спрямування згідно із законом);

6) 70 відсотків грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності;

7) відрахування 10 відсотків вартості питної води суб'єктами підприємницької діяльності, які здійснюють реалізацію питної води через системи централізованого водопостачання з відхиленням від відповідних стандартів, що зараховуються до бюджетів міст, селищ та сіл;

8) власні надходження бюджетних установ, що утримуються за рахунок відповідного місцевого бюджету;

9) 70 відсотків збору за забруднення навколишнього природного середовища (крім збору, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками);

10) цільові та добровільні внески підприємств, установ, організацій та громадян до республіканського Автономної Республіки Крим та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища;

11) надходження до цільових фондів, утворених Верховною Радою Автономної Республіки Крим та місцевими радами;

12) повернення кредитів, наданих з місцевих бюджетів індивідуальним сільським забудовникам;

13) повернення кредитів, наданих з місцевих бюджетів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла, а також пеня і відсотки за користування ними;

14) інші надходження, визначені законом про Державний бюджет України.

Надходження бюджету розвитку місцевих бюджетів включають:

1) єдиний податок, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;

2) дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є майно Автономної Республіки Крим, комунальна власність;

3) плата за надання місцевих гарантій;

4) кошти від відчуження майна, що належить Автономній Республіці Крим, та майна, що перебуває в комунальній власності, кошти від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них;

5) 90 відсотків коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності до розмежування земель державної і комунальної власності (крім земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебувають у державній власності, на яких розташовані об'єкти, що підлягають приватизації);

6) субвенції з інших бюджетів на виконання інвестиційних програм (проектів);

7) кошти від повернення кредитів, які надавалися з відповідного бюджету до набрання чинності цим Кодексом, та відсотки, сплачені за користування ними;

8) місцеві запозичення, здійснені у порядку, визначеному законодавством України;

9) кошти, які передаються з іншої частини місцевого бюджету за рішенням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради [21].

Таким чином, нова редакція Бюджетного кодексу України передбачає суттєве збільшення фінансового ресурсу місцевих бюджетів за рахунок як передачі їм частини загальнодержавних доходів, так і розширення переліку видатків, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів.

За оцінками Міністерства фінансів України додатковий ресурс, який отримають місцеві бюджети, складе близько 23 млрд. грн. (36 % сукупних доходів місцевих бюджетів в 2009 році за вирахуванням трансфертів). Проте, цими ресурсами територіальні общини не зможуть в повній мірі розпорядитися на власний розсуд, оскільки навантаження на місцеві бюджети буде посилено, до них будуть передані додаткові витрати, здійснення яких раніше проводилося на центральному рівні (окремі програми соціального захисту та підтримка позашкільної освіти).

Слід відзначити істотне посилення повноважень органів державної виконавчої влади у сфері організації та координації бюджетного процесу на місцевому рівні. На думку експертів, жорстка регламентація і контроль з боку центральної влади діяльності, пов'язаної із складанням, розглядом, затвердженням і виконанням місцевих бюджетів направлені на підвищення ефективності функціонування бюджетної системи України та вдосконалення системи держа-

вного фінансового контролю із посиленням відповідальності учасників бюджетного процесу, зміцнення фінансової основи місцевих бюджетів.

Проблема фінансового забезпечення регіонів пов'язана з наявністю різного фінансового потенціалу, що зумовлено переважно нерівномірністю територіального розміщення природних ресурсів, відмінностями в територіальному поділі праці та соціальному складі населення, різним рівнем розвитку продуктивних сил і ступенем використання економічного потенціалу. З іншого боку – з недостатньою ефективністю державних важелів впливу на економічні процеси, зокрема: економічної, фінансової, в т. ч. податкової, кредитної політики та відповідних механізмів її реалізації, відсутністю збалансованої й ефективної регіональної політики.

У даний час в Україні існує дуже високий ступінь диференціації в соціально-економічному розвитку регіонів. Про це свідчать і дані офіційної статистичної інформації і результати досліджень у цій сфері великої кількості публікацій вітчизняних вчених.

В більшості регіонів України зберігається низький рівень промислового виробництва, значне безробіття, низький рівень життя населення. Регіони розрізняються як потужністю економічного потенціалу, так і спроможністю до саморозвитку в умовах нових економічних відносин. Серед основних проблем розвитку територій слід виділити:

надзвичайно щільну концентрацію продуктивних сил у високоіндустріальних областях (на шість високоіндустріальних областей: Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку, Луганську, Харківську, Київську припадає понад 45 % основного капіталу України);

невідповідність між природним і трудовим потенціалом, з одного боку, і рівнем розвитку економіки, з другого; це стосується насамперед Подільського, Поліського, Південного регіонів;

недостатній розвиток транспортної інфраструктури, її нерациональна просторова орієнтація.

Щодо окремих регіонів, де склалася вкрай несприятлива економічна й екологічна ситуація, що вимагає термінового вирішення, то особливої уваги потребують Донецький, Придніпровський, Поліський, Південний та Карпатський.

У Донецькому регіоні найбільш актуальною серед економічних проблем є ефективна реструктуризація підприємств вугільної, хімічної, коксохімічної промисловості, чорної і кольорової металургії, важкого машинобудування та

електроенергетики.

Аналогічна ситуація спостерігається у Придніпровському регіоні. Чорна га кольорова металургія, гірничодобувна, коксохімічна галузі, важке машинобудування створили й тут надмірне навантаження на природне середовище. Це доповнюється загостренням соціальних проблем.

Складною проблемою Поліського регіону є реабілітація радіаційно забруднених територій.

Щодо Карпатського регіону, то тут найвищий рівень безробіття в Україні, і важливе завдання полягає в збалансуванні демографічної політики з економічним розвитком, попередженні природних і недопущенні техногенних катастроф.

Основним завданням регіональної політики є зменшення дисбалансів у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів. У зв'язку з тим, що доходний потенціал держави переважно розподілений нерівномірно у її регіонах, виникає необхідність у фінансовій підтримці місцевих бюджетів із відносно слабшою доходною базою.

Як свідчить досвід економічно розвинених країн, фінансові проблеми регіонів розв'язуються шляхом реформування всієї системи місцевих бюджетів і міжбюджетних відносин. Необхідність застосування міжбюджетних трансфертів випливає з того, що в системі державних фінансів, за даного розподілу податків і функцій між рівнями держави, виникають вертикальний і горизонтальний дисбаланси, які можуть бути подолані лише передачею коштів від центрального до місцевих бюджетів. Значення міжбюджетних трансфертів зростає з наданням більших повноважень місцевим органам влади, оскільки місцеві бюджети мають бути забезпечені фінансовими ресурсами відповідно до своїх видаткових функцій. Найважливішими функціями міжбюджетних трансфертів є розмежування видатків державного та місцевих бюджетів; забезпечення бюджетів необхідним обсягом доходів; перерозподіл коштів між «бідними» та «багатими» регіонами і, зрештою – формування економічно самодостатніх адміністративно-територіальних одиниць [19].

Для здійснення фінансового вирівнювання застосовується широкий спектр економічних інструментів. Експертною комісією з проблем місцевих та регіональних фінансів Ради Європи було розроблено класифікацію субсидій (трансфертів) для місцевих урядів. Виділяють наступні групи субсидій: субсидії загального призначення, спеціальні субсидії та дискреційні субсидії.

Під субсидіями загального призначення розуміють такі переміщення коштів органам місцевого самоврядування, які вони можуть вважати власними і використовувати на власний розсуд. Всі інші субсидії носять спеціальний характер. При наданні обумовлених субсидій їх сума, що розглядається як надходження кожного органу влади, залежить від видатків того ж органу.

До дискреційних субсидій належать субсидії, які уряд може розподіляти чи ні, і які розподіляються на розсуд уряду у відповідності з конкретними обставинами, у яких діє зацікавлений орган місцевого самоврядування. Як правило, жодних загальних критеріїв розподілу таких субсидій не існує. Крім вищезгаданих трансфертів, існують також ще й гранти, субвенції, розподілені податки та ін.

Таким чином, держава може надавати регіонам фінансову допомогу для їх соціально-економічного розвитку відповідно до розподілу повноважень та їх рівня розвитку. Тому, говорячи про фінансове вирівнювання, необхідно виділяти такі дві його схеми, як горизонтальне та вертикальне вирівнювання.

При забезпеченні горизонтальної рівності передбачається зменшення відмінностей у розвитку регіонів шляхом надання коштів багатшими органами влади біднішим. При цьому мова йде про вирівнювання доходних потенціалів бюджетів одного рівня. Вертикальне ж фінансове вирівнювання передбачає забезпечення фінансовими ресурсами різних ланок бюджетної системи відповідно до розподілу повноважень між різними рівнями влади. Тут фінансові потоки спрямовуються від бюджетів вищого рівня до нижчого.

Субсидії використовуються органами державної влади не тільки як засіб вирівнювання, але і засіб контролю. Надаючи спеціальні субсидії, уряд має можливість контролювати структуру видатків місцевого самоврядування. Велика частка таких субсидій свідчить про значний контроль діяльності органів місцевого самоврядування та обмеженість у прийнятті власних рішень на місцях, тоді як надання субсидій загального призначення носить нейтральний характер. Останнім часом у більшості країн Європи спостерігається тенденція до збільшення частки субсидій загального призначення. А спеціальні субсидії носять здебільшого інвестиційний характер.

Таким чином, при формуванні системи фінансового вирівнювання регіонів перед державою стоїть завдання створення таких умов господарювання на місцевому та регіональному рівнях, які б сприяли рівномірному розвитку як регіонів, так і держави в цілому.

Протягом довгого часу проблема підтримки регіонів вирішувалась на основі трансферів, субсидій та субвенцій, що отримувались з центру, але можливості державної допомоги достатньо обмежені. Звідси з усією нагальністю ставиться питання щодо пошуку та реалізації шляхів стійкого та цивілізованого розвитку регіону – суб'єкта держави. Забезпечення стійкого розвитку розуміється, з одного боку, як активізація внутрішніх джерел отримання необхідних для регіону економічних, фінансових ресурсів, а з іншого – як створення державними органами влади умов, що сприяють переведенню регіональної економіки у режим фінансової стійкості, самозабезпечення на основі кращого використання власних можливостей.

Повинен бути стимул до економічного регіонального розвитку, яким може слугувати самостійність регіонів у визначенні перспективних цілей та можливості фінансувати заходи для їх реалізації, перш за все, за рахунок власних джерел. При цьому державна підтримка повинна слугувати додатковим, а не головним джерелом фінансових ресурсів. Таким чином, регіони мають перетворитись з об'єктів у суб'єкти розвитку.

Економічний розвиток визначається не фактором розташування джерел сировини чи ринку збуту, а можливістю для підприємств долучитися до ринку висококваліфікованої робочої сили, наукових винаходів і технологій. Сталий розвиток регіональної економіки неможливий без активного становлення інноваційної моделі, яка спричиняє економічне зростання продуктивних сил регіонів.

Для забезпечення необхідної ефективності моделі стабільного розвитку регіонів потрібно внести зміни в державну регіональну політику, а саме: необхідно забезпечити економічну та фінансову самостійність регіонів за рахунок розмежування компетенції і відповідальності між органами державної влади, місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання в Україні та забезпечити фінансову стійкість місцевих бюджетів. Основним пріоритетним завданням повинно стати запровадження на регіональному рівні інвестиційно-інноваційної моделі розвитку, забезпечення подальшого розвитку науково-технологічного, інноваційного і людського потенціалу, підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Таким чином, винятково значимими компонентами державного регулювання регіонального розвитку є: 1) раціональна організація міжбюджетних відносин; 2) створення сприятливих умов для нарощування фінансового потенціала

лу кожного регіону.

Забезпечення фінансової основи розвитку регіону пов'язано з визначенням фінансового потенціалу регіону, який є сукупністю регіональних грошових фондів, структура та кількісна оцінка яких визначають особливості регіонального розподілу суспільного продукту та можливості внутрішнього фінансування всіх сфер діяльності в регіоні [62].

Фінансовий потенціал регіону визначається сукупністю джерел фінансових коштів, якими володіють регіональні органи влади, підприємства реального сектора економіки, фінансові структури, домогосподарства та зовнішні джерела таких коштів. Рівень кожного із зазначених джерел є різним, що пояснюється їх різним ресурсним потенціалом, що в свою чергу зумовлено нерівномірністю територіального розміщення природних ресурсів, відмінностями в територіальному поділі праці та соціальному складі населення, різним рівнем розвитку продуктивних сил та ступенем використання економічного потенціалу, окрім того наявний фінансовий механізм стимулювання економічних процесів на регіональному рівні не повною мірою відповідає сучасним потребам розвитку економіки.

Проблеми забезпечення економічної незалежності регіонів нерозривно пов'язані з розробкою та ефективною реалізацією регіональної фінансової політики, яку необхідно розглядати не тільки як об'єднання елементів регіональних бюджетів і місцевого оподаткування, а й як напрямки вдосконалення та розбудови регіонального апарату державних і місцевих фінансів через механізм реалізації бюджетно-податкового регулювання. В зв'язку з цим у регіональній фінансовій політиці держави потрібно враховувати специфіку й особливості розвитку, історичні та інші умови формування кожного регіону, сприяти стабільності його функціонування [22].

Основними завданнями регіональної фінансової політики є забезпечення економічної незалежності і здатності до саморозвитку регіону. Виникає загальна потреба організації моніторингу важелів, які характеризують сталість розвитку його економіки. Регіональні важелі – це система кількісних та якісних показників, які засвідчують перманентний та ретроспективний вплив різноманітних факторів на соціально-економічну стабільність регіону. Механізм реалізації стабілізаційних регіональних важелів потребує економічно-правового впровадження фінансової політики як на державному, так і на регіональному рівнях, враховуючи при цьому централізоване та регіональне прогнозування, плану-

вання та програмування соціально-економічних процесів [26].

Розгалуженість характеру, величини охоплення та змісту регіональної фінансової політики, складу й організації інститутів, на які покладено функції її проведення, меж підпорядкованих їм сфер господарської діяльності пов'язана з об'єктивними засадами її формування. Головними групами чинників, що зумовлюють змістовність наповнення регіональної фінансової політики виступають:

з позиції надходжень – поточний стан і реальний обсяг регіонального виробництва, його структура й ефективність, міра здатності до зовнішньоекономічної конкуренції;

з точки зору витрат – рівень безробіття, показники соціальної незабезпеченості, демографічна структура регіонів, реальний прожитковий мінімум, екологічні проблеми тощо;

з передумов детермінованого характеру – питома вага регіонального сектора в національній економіці, роль доходів від нього у формуванні бюджету і реалізації соціально-економічних програм.

Особливої уваги потребують питання належного врахування особливостей становлення регіонального виробництва в Україні як одного із найважливіших чинників, що визначає роль невідомих факторів впливу, відповідно кількісний і змістовний склад регіональної фінансової політики, головні напрямки її регулюючої дії.

В умовах обмеженості бюджетних та інших фінансових ресурсів у країні саме внутрішній потенціал територій слід вважати головним ресурсом їхнього розвитку. Забезпечення ефективного використання і подальшого нарощення ресурсного потенціалу регіонів має стати одним із головних пріоритетів діяльності місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і територіальних громад. Стратегія зміцнення ресурсного потенціалу регіонів та підвищення їх конкурентоспроможності передбачає:

створення економічних, організаційних та нормативно-правових передумов для реалізації основних принципів сталого розвитку регіонів;

здійснення реструктуризації економіки регіонів на основі запровадження інвестиційно-інноваційної моделі з урахуванням особливостей їх потенціалу;

широкий розвиток підприємництва, насамперед малого та середнього бізнесу як головного чинника соціально-економічного розвитку регіонів, підвищення зайнятості населення, наповнення місцевих бюджетів;

зміцнення економічної інтеграції регіонів на основі максимально ефекти-

вного використання їх конкурентних переваг;

сприяння всебічному розвитку людського потенціалу на основі стабілізації та поліпшення демографічної ситуації, досягнення продуктивної зайнятості населення, розвитку соціальної інфраструктури;

розбудову та модернізацію інфраструктури регіонального розвитку для підвищення інвестиційної привабливості регіонів, поліпшення умов запровадження передових інноваційних технологій;

вдосконалення системи охорони довкілля та використання природних ресурсів, механізмів та інструментів вироблення та реалізації на регіональному рівні екологічної політики.

Головними напрямками діяльності центральних і місцевих органів влади щодо розвитку виробничо-економічного потенціалу регіонів мають бути реструктуризація економіки, розширення її галузевої спеціалізації, створення на сучасній технологічній базі переробних галузей промисловості в кожному регіоні, екологізація виробництва, розбудова виробничої, транспортної і ринкової інфраструктури, сприяння розвитку підприємництва, реалізація інноваційної політики в регіонах, забезпечення ефективного управління комунальною власністю [39].

Залучення додаткових ресурсів місцевого та регіонального розвитку потребує принципової зміни управлінських підходів як на місцевому, так і на державному рівнях, іншого рівня кваліфікації та організованої постійної роботи щодо розширення ресурсної бази для забезпечення стійкого розвитку українських міст і регіонів.

Власні повноваження місцевих органів влади не забезпечені необхідною мірою доходами місцевих бюджетів. Формування місцевих бюджетів здійснюється на формульній основі за нормативами бюджетної забезпеченості, виходячи з наявних можливостей зведеного бюджету, що не забезпечує об'єктивні потреби територій.

Існуючі на сьогодні міжбюджетні відносини на рівні села, селища, міст районного значення та району також не вирішують проблему забезпеченості коштами органів місцевого самоврядування. Відсутній механізм формування місцевих бюджетів на основі соціальних стандартів, що гарантуються державою. Значні відхилення в бюджетній забезпеченості територій призводять до певних відмінностей в їхньому економічному розвитку та рівні життя населення.

Також слабкими та недосконалими є механізми взаємодії і координації між центральними органами виконавчої влади відносно формування та реалізації державної політики регіонального розвитку. З іншого боку, не існує чітких механізмів узгодження між центральними та місцевими органами державної влади пріоритетних напрямів економічного розвитку та реалізації відповідних завдань.

Повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо економічного розвитку відповідної території чітко не розмежовані і значною мірою дублюються, що ускладнює процес державного управління окремою територіальною одиницею.

Ефективні механізми державного управління, в першу чергу, повинні включати: централізоване державне та регіональне прогнозування, планування і регулювання соціально-економічних процесів, їх взаємоузгодженість. У деяких регіонах вже розпочато формування регіональних стратегій розвитку, проте для досягнення ефективності та системності цього процесу необхідна суттєва державна підтримка (інституційна, ресурсна, наукова, фінансова тощо), а саме:

1) з метою забезпечення об'єктивності в оцінці здійснення фінансової державної підтримки розвитку кожного регіону необхідно запровадити повний облік і координацію всіх надходжень із бюджету по кожній окремій території, встановити якісно нові вимоги та характеристики в оцінці результативності державної допомоги у будь-якому вигляді. Виходячи із основних завдань діяльності Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства і Державного казначейства України доцільно цю роботу сконцентрувати саме у цих центральних органах виконавчої влади;

2) модель стимулювання розвитку регіонів, яка впроваджується з прийняттям Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» (№ 2850-IV від 08.09.2005 р.) передбачає концентрацію обмежених ресурсів держави на розв'язання проблем регіонального розвитку з урахуванням пріоритетів розвитку держави, а також забезпечення чіткої взаємодії та координації дій органів центральної і місцевої влади з питань реалізації державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій [4].

Згідно зазначеного закону запроваджуються договірні засади у відносинах між центральним і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з питань розвитку регіонів на основі Угод щодо регіо-

нального розвитку. Однак ефективність реалізації таких підходів потребує нормативно-правового забезпечення не лише на центральному рівні, але й на регіональному рівні, а також чіткої координації дій, яку повинно забезпечувати Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України і його територіальні підрозділи;

3) виходячи з необхідності підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів, необхідно зосередити управлінський процес на забезпеченні подальшого розвитку науково-технічного та інноваційного потенціалу кожної території. Слід створювати сприятливі умови для формування в кожному регіоні сучасних виробництв, виходячи з наявного ресурсного потенціалу; збільшення обсягів експорту конкурентоспроможної продукції та послуг; активізації зовнішньоекономічного, транскордонного та міжрегіонального співробітництва; розвитку підприємництва; організаційно-функціональних структур, що забезпечують інноваційний розвиток;

4) проблеми системного характеру, які на сьогодні існують у сфері місцевих бюджетів і міжбюджетних відносин обумовлюють необхідність реформування підходів щодо:

широкого переліку задекларованих державою соціальних зобов'язань;

недостатнього рівня дохідної частини місцевих бюджетів;

удосконалення порядку планування та виконання видатків місцевих бюджетів;

досить високого рівня дотаційності місцевих бюджетів.

З метою перетворення місцевих бюджетів на ефективний інструмент соціально-економічного розвитку регіонів необхідно системно вирішити наступні основні завдання:

децентралізація державного управління фінансами та підвищення ефективності управління місцевими фінансами;

запровадження середньострокового планування місцевих фінансів;

зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування;

посилення інноваційно-інвестиційної складової місцевих бюджетів;

удосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин;

посилення контролю та відповідальності за дотриманням бюджетного законодавства;

забезпечення прозорості процесу формування та виконання місцевих бюджетів.

Запровадження планування місцевих бюджетів на середньострокову перспективу повинно передбачати: конкретизацію цілей, завдань, видів і форматів планування; визначення порядку взаємодії учасників процесу; встановлення взаємозв'язку та порядку здійснення між середньостроковим фінансовим планом і програмами соціально-економічного розвитку територій на перспективу; проведення моніторингу виконання показників середньострокового фінансового планування; розробку теоретико-методологічних засад запровадження програмно-цільового методу планування місцевих бюджетів як складової середньострокового планування та проведення експерименту по запровадженню його на кожній території;

5) зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування можливо досягти через проведення заходів спрямованих на:

посилення зацікавленості органів місцевого самоврядування у зростанні власних доходів шляхом стимулювання збільшення реальних обсягів виробництва, валової доданої вартості, обсягу інвестицій, рівня доходів населення відповідно до напрямів економічного розвитку відповідної території;

щорічне підвищення питомої ваги загального фонду місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України за рахунок розширення податкових гарантій для місцевих бюджетів;

збільшення рівня самодостатності місцевих бюджетів шляхом удосконалення податкового законодавства відповідно до напрямів реформування податкової системи України, зокрема через удосконалення системи місцевих податків і зборів;

посилення стимулюючої складової міжбюджетного регулювання;

запровадження стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів шляхом перерахування до обласних бюджетів та бюджету Автономної Республіки Крим частини надпланових надходжень за переліком показників дохідної частини державного бюджету;

удосконалення методології розрахунку видатків місцевих бюджетів, які враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів шляхом введення додаткових коригуючих коефіцієнтів і перегляд діючих в деяких невиробничих галузях, з метою врахування особливостей адміністративно-територіальних одиниць.

Таким чином, у сучасних умовах соціально-економічний розвиток регіонів стає реально можливим лише при наявності ефективної регіональної еконо-

мічної політики, яка забезпечить цільове фінансування пріоритетних загальнодержавних завдань, задоволення загальнонаціональних інтересів, підвищення рівня ділової активності підприємницьких структур, підтримуючи при цьому розвиток і фінансову незалежність регіонів.

1.10. Визначення та оцінка розвитку регіону як основи сталого соціально-економічного розвитку суспільства

Сучасні глобалізаційно-інтеграційні тенденції вимагають від економіки України формування ефективного конкурентоспроможного економічного простору, в якому регіони повинні забезпечувати досягнення загальнодержавних синергетичних цілей розвитку. Для вирішення цього завдання необхідно мати універсальний інструментарій визначення рівня розвитку кожного окремого регіону незалежно від розміру його території: економічного району як сукупності областей, області як адміністративно-територіальної одиниці, району в межах області і т. ін. В контексті сталого соціально-економічного розвитку суспільства проведення зазначеної оцінки набуває відповідного характеру: при здійсненні оцінки необхідно дотримуватися тих аспектів оцінки, які відповідають концепції сталого розвитку.

Дослідженням проблеми оцінки та моделювання рівня розвитку регіонів займалися такі науковці як: Л. Абалкін, С. Ашматов, Н. Балканов, І. Благун, В. Вельфе, А. Гальчинський, М. Долішній, М. Жилєнкова, І. Зварич, В. Зимовець, М. Кизим, Т. Клебанова, Р. Лукас, А. Л'юїс, Ф. Нейман, П. Ромер, Р. Солоу, О. Суслов, Р. Солоу, Е. Фелпс, та ін.

- Існує декілька основних підходів до визначення рівня розвитку регіону:
 - на основі сукупності показників;
 - шляхом розрахунку одного інтегрального показника із сукупності показників;
 - з використанням групування параметрів і розрахунку інтегральних показників за виокремленими групами;
 - вибір окремих показників.

Найпоширенішим підходом є розрахунок інтегрального показника. Так, наприклад, Т. Клебанова запропонувала розрахунок інтегрального показника як

по всій сукупності вихідних показників, так і по окремим групам: демографічні показники, індикатори зайнятості, екологічні показники і т.д. [56]. Розрахунок здійснюється на основі методів експоненційного згладжування і авторегресійної моделі.

Одним із методів визначення інтегрального показника є використання методу таксономії, розробленого В. Плютою [91], сутність якого полягає у визначення максимального значення по показниками-стимуляторам (таким, що сприяють розвитку регіону) і показникам-дестимуляторам (таким, що протидіють розвитку регіону). Після формування точки-еталону розраховується евклідова відстань від значень досліджуваних показників і отриманої точки-еталону. Чим менша відстань досліджуваного регіону, тим більший розвиток йому властивий. Таким чином формується рейтинг регіонів за рівнем розвитку. Значною перевагою даного методу є його доступність, простота і необмеженість кількості показників.

М. Жилєнкова в своєму дослідженні [48] оперує індикаторами тенденцій основних регіональних процесів і явищ, також використовуючи показники-стимулятори і показники-дестимулятори, але в аспекті відносних відхилень показників. Рейтинг кожного регіону відповідно цій методиці визначається шляхом застосування середнього арифметичного рейтингів регіонів.

Перевагою даного підходу є отримання однозначних несуперечливих результатів аналізу, який дозволяє ранжувати регіони за рівнем розвитку. З іншого боку визначити вплив кожного окремого показника на значення інтегрального в рамках даного підходу є складним завданням. Іншою проблемою є формування сукупності вихідних показників і визначення вагомості кожного із них. Враховуючи структуру статистичної звітності, сукупність вихідних показників повинна включати такі групи: макроекономічні (валовий регіональний продукт (ВРП), обсяг реалізованої промислової продукції, обсяг продукції сільського господарства, виробництво продукції тваринництва), інвестиційні (капітальні інвестиції, обсяг закордонних інвестицій, введення в експлуатацію житла, стан основних засобів), науково-інноваційні (освоєння інноваційних видів продукції, обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт), транспортні (пасажирооборот, вантажообіг), зовнішньоекономічні (експорт, імпорт), споживання (обсяг роздрібного товарообігу, індекс споживчих цін), доходів населення (середня заробітна плата, пенсія, квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення), ринку праці (рівень безробіття (зайнятості), попит та пропозиція робочої си-

ли), демографічні (природний рух населення, міграційний рух населення), охорони здоров'я (захворюваність населення, заклади охорони здоров'я, санаторно-курортні і оздоровчі заклади), освіти (дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні, вищі навчальні заклади), туризму (площа готельних номерів, туристичні потоки), довкілля (викиди шкідливих речовин, використання водних ресурсів, охорона лісу, тваринних ресурсів і заповідних територій), бюджетні (надходження і витрати регіональних бюджетів, обсяг дотацій, питома вага поповнення державного бюджету відповідним регіоном). Запропонований перелік показників за відповідними групами не є вичерпним – відповідно поставленим задачам дослідження його можна розширяти чи скорочувати. Крім того залишається відкритим питання вагомості показників. Очевидно, що вагомість показника ВРП є більшою, ніж вагомість показника площі готельних номерів. Але в залежності від періоду дослідження питома вага цих показників може змінюватися. Наприклад, у 2012 році Україна планує прийняти Чемпіонат Європи з футболу, що вже обумовило значне вкладення як власних, так і закордонних інвестицій у готельно-туристичний бізнес. В разі успішного його проведення Україна має можливість розвинути на своїй території значний туристичний бізнес, враховуючи наявні рекреаційні ресурси. Отже, для вирішення цього питання найдоцільнішим шляхом варто визнати ранжування вагомості показників в залежності від рівня впливу на розвиток регіону. Одним із методів ранжування є використання експертних оцінок та встановлення їх узгодженості на базі коефіцієнту конкордації.

Останнім питанням формування сукупності первинних показників є особливість їх порівняння в залежності від досліджуваного регіону. Мається на увазі, що різні досліджувані регіони мають різну територію і відповідно відрізняються за кількістю населення. З цієї точки зору порівнювати Донецьку (4466,7 тис. осіб і 26,5 тис. кв. км) та Чернівецьку (904,4 тис. осіб і 8,1 тис. кв. км) області не є коректним. Саме тому вищезазначені показники, які відображають сукупне значення по області, варто брати в розрахунок на 1 кв. км або на 1 мешканця.

При використанні підходу на основі сукупності показників без розрахунку інтегрального показника визначення рівня розвитку регіону здійснюється на основі методів редукції даних, таких як факторний аналіз, багатовимірне шкалювання та ін. Приклад використання кореляційного, факторного, кластерного і геоінформаційного аналізів наведено в роботі Л. В. Саричевої, А. В. Кожевнікова і В. В. Рибко [102]. В рамках дослідження впливу на здоров'я населення окремих еколого-економічних показників було використано такі по-

казники: частка міського населення, виробництво промислової продукції на одну особу, кількість викидів в атмосферне повітря, кількість хімічно небезпечних об'єктів, лісистість регіону, сукупність показників по рівню захворюваності населення. В результаті було виокремлено два фактори: деурбанізованість регіону і ступінь захворюваності населення, за яким класифіковано області України та представлено їх на карті. Подібний аналіз було проведено при визначенні впливу на формування небезпечних геологічних явищ окремих еколого-економічних показників, що дозволило виділити такі фактори: деурбанізованість регіону і геологічний фактор.

Використання даного підходу до оцінки рівня розвитку регіону має свої значні переваги. По-перше, в результаті проведеного аналізу можна виділити, які змінні мають більший вплив на рівень розвитку. По-друге, отримані латентні фактори дозволяють класифікувати регіони, тобто сформувати групи об'єктів дослідження, які близькі за значеннями досліджуваних показників, що дає можливість на основі отриманих результатів розробляти типові рекомендації для покращення рівня розвитку регіону.

Вибір окремих розрахункових показників як індикаторів розвитку регіону можна визнати як самостійний напрямок оцінки. В роботі В. В. Козик, Ю. І. Сидоров [60] наданий нестандартний підхід до визначення рівня розвитку регіону як відкритої термодинамічної системи. В результаті аналізу автори надають два розрахункові показники: 1) коефіцієнт використання ресурсів регіону як відношення неоподаткованого прибутку, який можна використати для розширення виробництва, до собівартості; 2) активність регіону як локальної нерівноважної зони, який визначається як відношення зовнішніх потоків інвестицій до внутрішніх. Перевага даних розрахункових показників полягає у можливості співставлення отриманих результатів із загальносвітовими стандартами, але, на жаль, визнати даний аналіз всеохоплюючим не коректно.

Особливої уваги серед вищезазначених підходів до визначення та оцінки рівня розвитку регіонів заслуговує підхід з використанням групування параметрів і розрахунку інтегральних показників за виокремленими групами, так як саме такий підхід використовується при визначення рівня сталого розвитку регіону.

Однозначного трактування категорії «сталий розвиток» не існує. Так, наприклад, Б. Данилишин, Л. Шостак [32] визначають його як відносини в суспільному виробництві, завдяки яким досягаються оптимальні пропорції нормалі-

зації якісного стану середовища, економічного зростання і зростання духовних і матеріальних потреб людей; А. Філіппенко [114] як баланс і інтеграція між економічними, екологічними і соціальними потребами людства, з одного боку, і здатністю земних ресурсів і екосистеми задовольняти нинішні та її майбутні потреби – з іншого, а О. Пчелінцев [93] як розширення поняття комплексного регіонального розвитку – перехід до системного управління сукупністю економічних, соціально-демографічних і екологічних процесів на даній території. Головним, в чому погоджуються дослідники, є те, що сталому розвитку властиві три напрями: економічний, соціальний і екологічний.

Виходячи із цих трьох вимірів міжнародними організаціями було розроблено такі методики і системи індикаторів сталого розвитку [81]:

методика розрахунку показника «істинних заощаджень», розроблена Всесвітнім Банком (вартість чистої зміни в цілому спектрі активів, які важливі для розвитку: виробничі активи, природні ресурси, якість навколишнього середовища, людські ресурси і іноземні активи»);

методика розрахунку індексу стійкості навколишнього середовища запропонована Йельським і Колумбійським університетами для ВЕФ (22 індикатори, кожний і яких усереднює 2 – 5 змінних (всього 67 змінних));

методика розрахунку індексу сталого економічного добробуту – автори Дж. Кобб і Х. Дейлі (США) (індекс є розміром ВВП на душу населення, скоректований на суму витрат на соціально-економічні і екологічні чинники);

система індикаторів сталого розвитку, розроблена Комісією із сталого розвитку ООН (соціальна, економічна, екологічна і інституційна складові сталого розвитку, 60 індикаторів і класифікація за темами);

система екологічних індикаторів Організації Економічного Співробітництва і Розвитку (ОЕСР) (дозволяє виявити причинно-наслідкові зв'язки між економічною діяльністю, екологічними і соціальними умовами).

Відповідно до запропонованих методик міжнародних організацій в Україні було розроблено власний підхід, представлений в роботі [108]. Вимір сталого розвитку регіонів запропоновано здійснювати за трьома векторами: економічним, екологічним та соціально-інституціональним. Індекс сталого розвитку визначається положенням в запропонованій системі координат. Гармонійність розвитку (ступінь гармонізації сталого розвитку) визначається рівновіддаленістю результуючого вектору від запропонованих трьох. Індекс економічного виміру включає 4 категорії політики, 15 індикаторів, індекс екологічного виміру

включає 3 категорії політики, 13 індикаторів і індекс соціального виміру – 4 категорії політики, 17 індикаторів. Запропонований підхід відрізняється інноваційністю та дозволяє визначати в який бік відхиляється розвиток від сталого чи гармонійного.

Таким чином, підводячи підсумок, варто зазначити, що для визначення рівня розвитку регіону, який повинен відповідати міжнародним стандартам сталого розвитку, вихідну сукупність показників необхідно групувати на три складові: економічну, соціальну та екологічну. З іншого боку рівень впливу кожної складової може бути не однаковий, що варто оцінювати з експертної точки зору шляхом узгодження думок фахівців. Актуальним напрямом розрахунку кінцевих результатів варто визнати використання економіко-математичних методів обробки даних, які дозволяють отримувати обґрунтовані та виважені висновки.

ВИСНОВКИ

У звіті з науково-дослідної роботи кафедри подано вирішення наукового завдання щодо поглиблення теоретико-методологічних засад та розробки методичних рекомендацій управління регіональним розвитком.

1. Зазначено, що актуальність та своєчасність вирішення питань, пов'язаних з дослідженнями на регіональному рівні, обумовлені зростаючою увагою до регіонів та визначенням їх провідної ролі в забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку суспільства, яке знаходиться під впливом світових глобалізаційно-інтеграційних процесів. Доведено, що слідкування концепції державної регіональної політики та побудова організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону сприятиме вирішенню пріоритетних завдань регіонального розвитку та створює передумови для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку в країні.

2. Обґрунтовано необхідність розробки політики регіонального управління та механізму її реалізації, засноване на принципі системності і спрямоване на дієве вирішення регіональних проблем, а через це на забезпечення сталого розвитку національної економіки. Побудова ефективної регіональної політики та механізму її реалізації можлива за умови розробки виважених важелів, методів, форм та інструментів управління регіональним розвитком. Значну увагу у цих питаннях необхідно приділяти прогнозуванню і плануванню розвитку регіонів з урахуванням факторів впливу на процес управління розвитком регіону, стратегічному управлінню, підвищенню конкурентоспроможності регіонів за умов глобалізації економіки, створенню ефективної системи фінансування розвитку регіонів, яка б дозволила забезпечити розвиток регіонів з точки зору системного підходу до розвитку країни.

3. Визначено основні фактори, що впливають на процес управління соціально-економічним розвитком регіонів:

1) диспропорційність регіонального соціально-економічного розвитку. Диспропорції соціально-економічного розвитку характерні для усіх країн із субнаціональним рівнем адміністративно-територіального устрою. Передумовою їх виникнення та динамізму є нерівномірність територіального розміщення ресурсів, відмінності у географічному розташуванні тощо. Диспропорційність ро-

звитку регіонів набуває найбільш вираженого характеру, переважно, у країнах, що розвиваються, ніж у економічно розвинених.

Разом з тим необхідно зазначити, що проблема полягає не в наявності регіональних диспропорцій як таких. Проблема – в їх глибині і стійкій тенденції подальшого поглиблення. За певних умов це поглиблення може досягти критичних значень, за межею яких регіональні диспропорції перестають бути предметом економічного аналізу та перетворюються на виклики національної безпеки;

2) соціально-культурні аспекти. Суспільна єдність, соціальна солідарність, згуртованість громадян є ресурсом розвитку та вагомим фактором впливу на різні аспекти стану справ у країні, зокрема на її конкурентоспроможність у світовому просторі. Ігнорування інтересів (у тому числі економічних і національних) регіональної спільноти, місцевих громад, обмеження державою прав, компетенцій, ресурсної бази місцевого самоврядування може призвести до порушення соціальної солідарності та, як наслідок, – втрати громадянами довіри до влади, підтримки її дій і намірів;

3) екологія. Взаємодія суспільства і природи, неефективне функціонування суспільно-територіальних та природно-територіальних комплексів призвело до виникнення екологічних проблем. Екологічна компонента регіональної політики присутня майже у кожній країні. У результаті її врахування у контексті управління соціально-економічним розвитком регіонів розробляються та реалізуються проекти оптимізації негативного впливу на відповідні екосистеми. Саме тому екологічний імператив у концепції економічного розвитку набув статусу економічної категорії.

4. Зазначено, що головною метою державної регіональної політики на сучасному етапі є інтеграція регіонів у єдиний простір (духовний, гуманітарний, політичний, економічний) при збереженні регіонального різноманіття. Це обґрунтовує доцільність розглядати регіон з погляду регіонального економічного простору, у межах якого формується господарський комплекс регіону. Доведено, що галузеві тенденції розвитку господарських комплексів регіонів в Україні обумовлені, по-перше, природно-економічними, суспільно-історичними та іншими передумовами, а, по-друге, суспільним поділом праці і ступенем впровадження досягнень науково-технічного прогресу у сфери матеріального і нематеріального виробництва. Використання показників галузевої спеціалізації регіону дозволить проводити галузевий аналіз регіонального господарського комплексу.

су, що, у свою чергу, забезпечить прийняття обґрунтованих рішень щодо можливих сценаріїв подальшого функціонування і розвитку господарського комплексу певного регіону.

5. Трудовий потенціал регіону являє собою, з одного боку, сукупну здатність його населення, що володіє певними якісними і кількісними характеристиками, займатися трудовою діяльністю (як у суспільному виробництві, так і поза ним), реалізовану або ще не реалізовану в сформованих кліматично-географічних, соціально-економічних, організаційно-технічних умовах, і, з іншого боку, – здатність самостійно або керовано розвиватися і досягати цілей регіонального та особистого розвитку. Трудовий потенціал регіону є продовженням інтеграції трьох підсистем: відтворювальної, територіальної та галузевої – що забезпечують в єдності цілісність системи характеристик трудового потенціалу, їх здатність проявлятися в конкретних умовах. Висловлено, що оптимальні умови формування та використання трудового потенціалу регіону забезпечуються при орієнтації розвитку господарства регіону на створення регіонального відтворювального комплексу, заснованого на єдності суспільного відтворення, відтворення населення, відтворення природного середовища проживання і націленого на максимізацію задоволення потреб його мешканців, підвищення рівня і якості їх життя.

6. Обґрунтовано, що управління інноваційно-інвестиційним процесом регіону та розвиток його теоретичних і методичних засад потребує розробки складних механізмів взаємодії інвестиційної, ринкової та соціальної структур, об'єднання їх в єдине ціле. Доведено необхідність побудови механізму управління інноваційно-інвестиційними процесами регіону, який представляє собою інтегровану систему, до складу якої входять елементи та методи управління інноваційно-інвестиційним процесом, направлені на прийняття ефективних управлінських рішень для оптимізації та раціонального використання інвестиційних ресурсів регіону. Управління інноваційно-інвестиційним процесом на рівні регіону складається з науково-технічних, виробничих, інформаційних, соціально-економічних, організаційно-управлінських, нормативно-правових, тактичних, стратегічних та інших взаємозалежних складових, що забезпечують досягнення цілей інвестування. Підкреслено, що основною складовою управління є інноваційно-інвестиційна програма розвитку регіону. Інноваційно-інвестиційна програма – це конкретні, продумані дії, які мають привести до підвищення рівня науки, техніки та виробництва в короткостроковому або довго-

строковому періоді. Управління інноваційно-інвестиційним процесом характеризується ефективністю, динамічністю, циклічністю, мотиваційністю, інформативністю, гнучкістю.

7. Узагальнення наукового підґрунтя дає можливість стверджувати, що однією з головних концепцій розвитку загальнодержавної зовнішньоекономічної політики повинна стати розробка моделі внутрішнього державного регулювання з наданням окремим регіонам повноважень щодо повномасштабних утверджень на рівні сучасних світових стандартів ринкових відносин з іншими державами, регіонами, підприємствами і підприємцями в межах наданих їм державою повноважень. На зміну жорсткій управлінській підпорядкованості областей та міст урядовому центру повинна прийти оптимальна господарська взаємодія регіонів у рамках єдиної загальнодержавної зовнішньоекономічної політики.

8. Зазначено, що інтеграційно-глобалізаційні процеси, що відбуваються в останнє десятиріччя, призвели до системної кризи, яка викликала найгостріші соціально-економічні проблеми, а також не менш гострі демографічні наслідки. Серед основних проблем найважливішими є бідність основної маси населення, затримання заробітної платні у значної частини працюючих, безробіття і деградація соціальної сфери з різким зниженням надання соціально значущих послуг. Також продовжується депопуляція на базі природного спаду населення, зниження його якісного потенціалу та глибокі зміни в міграційній рухливості. Доведено, що вирішення завдань досягнення в Україні європейських стандартів життя має ґрунтуватися на радикальному підвищенні якості та ефективності надання послуг соціальної сфери, створення та впровадження організаційних і правових умов недопущення зниження рівня життя населення України. Лише в разі вжиття дієвих заходів можливе економічне зростання регіонів та посилення вагомості соціальної складової.

9. З'ясовано, що найважливішою передумовою здійснення ефективної політики розвитку регіону є фінансова незалежність органів місцевого самоврядування, яка базується на децентралізації функцій і розподілі повноважень та відповідальності між центром і регіонами. Основи фінансової незалежності місцевого самоврядування полягають в оптимальному врахуванні інтересів держави та місцевого самоврядування, підприємницьких структур і населення. Підкреслено, що, виступаючи головним інструментом реалізації регіональної соціально-економічної політики, фінанси регіону покликані сприяти розвитку виробництва, росту зайнятості населення, залученню інвестицій в економіку то-

що. Особливої гостроти набувають питання побудови таких фінансових відносин, котрі б дозволяли формувати та використовувати фінансовий потенціал регіону з максимальним соціально-економічним ефектом.

Доведено, що основним пріоритетним завданням повинно стати запровадження на регіональному рівні інвестиційно-інноваційної моделі розвитку, забезпечення подальшого розвитку науково-технологічного, інноваційного і людського потенціалу, підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів на внутрішньому та зовнішньому ринках. Таким чином, винятково значимими компонентами державного регулювання регіонального розвитку є: 1) раціональна організація міжбюджетних відносин; 2) створення сприятливих умов для нарощування фінансового потенціалу кожного регіону.

10. Визначено, що сучасні інтеграційно-глобалізаційні тенденції вимагають від економіки України формування ефективного конкурентоспроможного економічного простору, в якому регіони повинні забезпечувати досягнення загальнодержавних синергетичних цілей розвитку. Для вирішення цього завдання необхідно мати універсальний інструментарій визначення рівня розвитку кожного окремого регіону незалежно від розміру його території: економічного району як сукупності областей, області як адміністративно-територіальної одиниці, району в межах області.

Узагальнення сучасних доробок провідних науковців дозволяє стверджувати, що існує декілька основних підходів до визначення рівня розвитку регіону: на основі сукупності показників; шляхом розрахунку одного інтегрального показника із сукупності показників; з використанням групування параметрів і розрахунку інтегральних показників за виокремленими групами; вибір окремих показників. Варто зазначити, що для визначення рівня розвитку регіону, який повинен відповідати міжнародним стандартам сталого розвитку, вихідну сукупність показників необхідно групувати на три складові: економічну, соціальну та екологічну. Актуальним напрямом розрахунку кінцевих результатів варто визнати використання економіко-математичних методів обробки даних, які дозволяють отримувати обґрунтовані та виважені висновки.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» № 2411-VI від 01.07.2010 [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 107-VI від 28.12.2007 р. // Відомості Верховної Ради. – 2008. – № 5 – 6, № 7 – 8. – С. 78.
3. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 2973-VI від 03.02.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1264-12>
4. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» № 3235-IV від 20.12.2005 р. // Відомості Верховної Ради. – 2006. – № 9, № 10 – 11. – С. 96.
5. Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» від 25 травня 2001 р. №341/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=341%2F2001>
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» від 21.07.2006 р. № 1001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про концепцію державної регіональної політики України» від 02.07.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregionbud.gov.ua/index.php?id=895>.
8. Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 29.07.2002 р. № 224 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.322.0>
9. Адміністративні послуги місцевих органів державної виконавчої влади: монографія / [А.О. Чемерис, М.Д. Лесечко, А.В. Ліпенцев та ін. .] / за заг. ред. А.О. Чемериса. – Львів : Вид-во ЛРІДУ НАДУ, 2004. – 152 с.
10. Артеменко В. Напрями створення інформаційно-аналітичної системи моніторингу соціально – економічних показників розвитку регіонів України / В. Артеменко, О. Зачко // Регіональна економіка. – 2004. – № 4. – С. 69 – 73.
11. Астапова Г. В. Организационно-экономический механизм корпоративного управления в современных условиях реформирования экономики Ук-

раины : монографія / Г. В. Астапова, Е. А. Астапова, Д. П. Лойко. – Донецк : ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2001. – 279 с.

12. Бабич В. П., Третяк В. П. Розвиток соціальної сфери як передумова інноваційного розвитку науково-технічного і виробничого комплексу регіону // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна – 2008. – № 802 – С. 59 – 64.

13. Баранова Л. Методи дослідження структурної перебудови господарського комплексу регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pbgo/2010_12/2_Barano.pdf

14. Баранова Л. Методичні основи дослідження ринкових перетворень у господарському комплексі регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pbgo/2009_10/Baranova.pdf

15. Большая Российская энциклопедия: В 30 т. / Под ред. А. Д. Жукова. – М. : Изд-во БРЭ, 2004. – Т. 15. – 1080 с.

16. Большой Российский энциклопедический словарь. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2003. – 1888 с.

17. Бондар О.С. Економічні умови функціонування регіонального аграрного ринку / Бондар О.С. // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 133–137.

18. Булеев И. П. Формирование организационно-экономического механизма управления предприятием по обработке цветных металлов : монография / И. П. Булеев. – Донецк : ІЕП НАН України, 1993. – 262 с.

19. Бутко М. П. Регіональне управління: інноваційний підхід : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Бутко М. П., Зеленська О. О., Зеленський С. М. та ін.; За заг. ред. д.е.н, проф. Бутка М. П. – К. : Знання України, 2006. – 560 с.

20. Бушуєва І. В. Споживчий комплекс і трудовий потенціал міського ринку праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bi-marketing.ru/journal>

21. Бюджетний кодекс України // Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17>.

22. Вахович І. М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: теоретико-методологічні та прикладні засади : монографія. – Луцьк : ЛДТУ, 2007. – 496 с.

23. Власик Т. М. Підходи до визначення стадій життєвого циклу галузей промисловості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rusnauka.com

24. Гавкалова Н. Л. Формування соціально-економічного механізму ефективності менеджменту персоналу : дис. ...доктора екон. наук : 08.00.04 / Н. Л. Гавкалова. – Харків, 2009. – 572 с.

25. Герасимчук З. В. Регіональна політика фінансового забезпечення сталого розвитку / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович // Регіональна економіка. – 2008. – № 2. – С. 59 – 72.

26. Герасимчук З. В., Вахович І. М. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону : монографія. – Луцьк : ЛДТУ, 2002. – 248 с.

27. Герасимчук З. В., Вахович І. М. Роль фінансової безпеки у реалізації цілей сталого розвитку регіону // Економічна теорія. – 2009. – № 2. – С. 73–84.

28. Гитман Л. Дж., Джонк М. Д. Основы инвестирования : пер. с англ.– М. : Дело, 1999. – 1008 с.

29. Глотов Б. Українська і західноєвропейська ментальність: порівняльний аналіз / Б. Глотов, С. Луценко // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції : матеріали наук.-практ. конф. за міжнародною участю. – К. : Вид-во НАДУ, 2003. – Т.1 – С. 419 – 421.

30. Гуткевич С. О. Організація управління інвестиційним процесом (в аграрному секторі України) : навч. посібник. – К. : Вид. Європейського університету, 2001. – 58 с.

31. Данилишин Б. М. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень / Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, М. І. Фащевський; Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – Вінниця : Книга-Вега, 2007. – 572 с.

32. Данилишин Б. М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б. М. Данилишин, Л. Б. Шостак. – К. : СОПС Украины НАНУ, 1999. – 367 с.

33. Дейнеко Л. В. Розвиток харчової промисловості України в умовах ринкових перетворень: проблеми теорії і практики / Л.В. Дейнеко. – К. : Знання, 1999. – 331 с.

34. Денисенко М. П. Організаційно-економічний механізм інвестування : наукове видання. – К. : Науковий світ, 2001. – 414 с.

35. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. – К. : КНЕУ, 2000. – 316 с.

36. Дерій Ж. Фактори формування та розвитку економіки регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuiv.gov.ua/portal/2010_46/26.htm
37. Долан Э. Дж. Рынок: макроэкономическая модель / Э. Дж. Долан, Д. Линдсей; пер. с англ. В. Лукашевича. – М. : АНК, 1996. – 496 с.
38. Долінська Р. Г. Державні фінанси : навч. посіб. для студентів інженерно-економічних спеціальностей, слухачів післявузівської системи навчання, аспірантів і спеціалістів. – Х. : НТУ «ХПІ», 2002. – 232 с.
39. Долішній М. Регіональні програми як інструмент активізації державної регіональної політики / Долішній М. // Інвестиція. – 2000. – № 1. – С. 56 – 61.
40. Долішній М. І., Злупко О. М., Вовканич С. Й. Регіональна політика та механізми її реалізації. – К. : Наук. думка, 2003. – 503 с.
41. Дороніна М. С. Механізм управління соціально-економічними процесами підприємства // Коммунальное хозяйство городов : Науч. техн. сб. сер. «Экономические науки». Вып. 40. – К. : Техніка, 2002. – С.274 – 284.
42. Дороніна М. С. Управління економічними та соціальними процесами підприємства / М. С. Дороніна. – Харків : Вид. ХДЕУ, 2002. – 432 с.
43. Економіка праці : підручник / За ред. проф. П. Е. Шлендера і проф. Ю. П. Кокіна. – М. : МАУП, 2003. – 343 с.
44. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження / за ред. чл.-кор. НАН України, д.е.н., проф. Б. М. Данилишина. – РВПС України НАН України. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – 220 с.
45. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / Під ред. Р. Дяківа – К. : Міжнародна економічна фундація. – 2002. – 704 с.
46. Еременко-Григоренко О. А. Организационно-экономический механизм управления хозяйственной деятельностью предприятия : дис. ... канд. экон. наук : 08.06.01 / О. А. Еременко-Григоренко. – Донецк, 1999. – 31 с.
47. Європейська Хартія місцевого самоврядування / Законодавство України про місцеве самоврядування та компетенцію його органів. – Харків : Факт, 2000. – 400 с.
48. Жилєнкова М. М. Система показників соціально-економічного розвитку регіонів України / М. М. Жилєнкова // Статистика України. – 2005. – № 4. – С. 51–53.

49. Жупанський Я., Вах І. Особливості структури територіальних угруповань основних виробництв і місцевих поєднань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/natural/Nzvdpu_geogr/2007_13.pdf

50. Заславская Т. И. Социология экономической жизни : Очерки теории / Т. И. Заславская, Р. В. Рывкина / АН СССР, Сиб. отделение, ин-т экономики и организации пром. про-ва; Отв. ред. А. Г. Аганбергян. – Новосибирск : Наука. Сиб. отделение, 1991. – 442 с.

51. Зиновьев Ф. В. Формирование эффективных механизмов хозяйствования в агропромышленном комплексе Крыма : монография / Ф. В. Зиновьев. – Симферополь : Таврия, 2001. – 260 с.

52. Інноваційна структура в активізації реального розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.100balov.com/data/bib/lekciji-aloy>

53. Ісаченко Д. А. Практика стратегічного планування розвитку регіонів / Д. А. Ісаченко // Регіональна економіка. – 2009. – № 4. – С. 24 – 32.

54. Кендюхов О. Сутність і зміст організаційно-економічного механізму управління інтелектуальним капіталом підприємства / О. Кендюхов // Економіка України. – 2004. – № 2. – С. 36–44.

55. Кистанов В. В., Копылов Н. В. Региональная экономика России : учебник. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 584 с.

56. Клебанова Т. С. Порівняльний аналіз рівня соціально-економічного розвитку регіонів України/ Т. С. Клебанова // Регіональна статистика. – 2005. – № 3. – С. 57–59.

57. Кліяненко Б. Т., Осика О. П. Соціально-економічний розвиток господарського комплексу регіону: методика і практика аналізу. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2008. – 227с.

58. Коврига А. В. «Экономика знаний» : к критике идеологии информационной технологии / А. В. Коврига // Прометей : регион. сб. науч. тр. по экономике. Донец. эконом.-гуманитарный ин-т; Ин-т эконом.-правовых исслед. НАН Украины. – Донецк : ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2003. – Вып. 10. – С. 87–105.

59. Козаченко А. В. Механизм стратегического управления крупными производственно-финансовыми системами промышленности / А. В. Козаченко. – Донецьк : ІЕП НАН України, 1998. – С. 86.

60. Козик В. В. Оцінювання розвитку регіону як відкритої термодинамічної системи / В. В. Козик, Ю. І. Сидоров // Регіональна економіка. – 2010. – №4. – С. 41–45.

61. Козловський С. В. Методичні основи розробки системи індикативного планування в регіоні / С. В. Козловський // Регіональна економіка. – 2010. – № 3. – С. 32 – 38.
62. Коломиец А. Л., Мельник А. Д. О понятиях налогового и финансового потенциалов региона // Налоговый вестник. – 2002. – № 6. – С. 34–35.
63. Краткий экономический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. – 2-е изд. доп. и перераб. – М. : Институт новой экономики, 2002. – 1088 с.
64. Кузьменко Л. М. Управление функционированием и развитием экономики региона. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 2004. – 253 с.
65. Кузьмін В. М. Потенціал адміністративно-територіальної одиниці як об'єкт стратегічного управління. В. М. Кузьмін // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону [наук. зб.; за ред. І. Г. Ткачук]. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2008. – вип. IV. – Т. 2. – С. 57 – 61.
66. Кузьмін В. М. Формування моделі управління адміністративно-територіальними одиницями на основі аксіологічного підходу / В. М. Кузьмін // Регіональна економіка. – 2009. – № 1. – С. 36 – 42.
67. Курган О. Г. Інформаційна система як основа організаційного забезпечення управління інноваційно-інвестиційною діяльністю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>
68. Кушнірецька О. В., Демидюк О. М. Теоретичні підходи до визначення суті організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону / Кушнірецька О. В. // Регіональна економіка. – 2010. – № 3. – С. 63 – 70.
69. Лагодієнко В. В. Напрями управління інвестиційними та інноваційними процесами в АПК / Лагодієнко В.В. // Таврійський науковий вісник : зб. наук. пр. ХДАУ. Вип. 46. – Херсон : Айлант. – 2006. – С. 151–155.
70. Латинін М. А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання : моногр. / М. А. Латинін. – Х. : Вид-во ХарРІНАДУ «Магістр», 2006. – 320 с.
71. Лафта Дж. К. Эффективность менеджмента организации : учебное пособие / Лафта Дж. К. – М. : Русская Деловая Литература, 1999. – 320 с.
72. Лисенко Ю. Організаційно-економічний механізм управління підприємством / Ю. Лисенко, П. Єгоров // Економіка України. – 1997. – № 1 – С. 86–87.
73. Марр Р. Словарь / Р. Марр, А. Флистер // Человек и труд. – 1994. – № 1. – С. 127.

74. Мармуль Л. О. Державне управління інноваційно-інвестиційними процесами трансформації в АПК регіону / Мармуль Л. О., Собченко А. М. // Таврійський науковий вісник : зб. наук. пр. ХДАУ. Вип. 46. – Херсон : Айлант. – 2006. – С. 138–146.
75. Мартинюк І. Показники галузевої спеціалізації регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mre/2009_3_2/5_5.pdf
76. Махмудов А. Г. Инвестиционная политика и управление : научн. изд. – Донецк : Донбасс, 2000. – 592 с.
77. Мертенс А.В. Инвестиции : курс лекций по современной финансовой теории. – К. Киевское инвестиционное агенство, 1997. – 416 с.
78. Мескон М. Основы менеджмента: Пер. с англ. / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : Дело, 1992. – 702 с.
79. Милов Ю. М. Оптимізація стратегії інвестування // Фінанси України. – 1999. – №9. – С.111 – 114.
80. Міляєва Л. Г., Подольний Н. П., Маркелов О. І. Комплексний аналіз сучасних проблем зайнятості та безробіття : монографія. – Бійськ : Вид-во АДТУ, 2002. – 189 с.
81. Моліна О. В. Сталий соціально-економічний розвиток регіону: аналіз підходів та інструментів оцінки / О. В. Моліна, В. М. Осипов // Регіональна економіка. – 2010. – №4. – С. 25–32.
82. Новицька Т. А. Глобалізаційні аспекти державного регулювання інвестиційного процесу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com/Economist/70457.doc.htm>
83. Норткотт Д. Принятие инвестиционных решений : пер. с англ. / Под ред. А.Н. Шохина. – М. : Банки и биржи; ЮНИТИ, 1997. – 247 с.
84. Овчарова Н. Проблеми та перспективи бюджетного забезпечення соціальної сфери в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/handle/123456789/342>
85. Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення : моногр. / кол. авт.; за ред. д.е.н., проф. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Екон. думка, 2003. – 608 с.
86. Орлов П. А. Визначення ефективності реальних інвестицій // Фінанси України. – 2006. – № 1. – С.51 – 58.

87. Отенко И. П. Организационный механизм реструктуризации предприятия : научное издание / И. П. Отенко, Н. А. Москаленко. – Харьков : Изд. ХНЭУ, 2005. – 216 с.
88. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukr.stats.gov.ua
89. Панн Н.В. Роль інноваційно-інвестиційного процесу у соціально-економічному розвитку регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/porta/natural1/Nvuu/Ekon/2011_32/statti/2_12.htm
90. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом : наук. вид. – К. : Лібра, 2002. – 472 с.
91. Плюта В. Сравнительный анализ в экономических исследованиях. Методы таксономии и факторный анализ / В. Плюта / Пер. с польского В. В. Иванов, научн. редактор В. И. Жуковский. – М. : Статистика, 1980. – 152 с.
92. Пономаренко В. С. Механизм управления предприятием: стратегический аспект / В. С. Пономаренко, Е. Н. Ястремская, В. М. Луцковский. – Харьков : Изд. ХГЭУ, 2002. – 252 с.
93. Пчелинцев О. С. Региональная экономика в системе устойчивого развития / О. С. Пчелинцев; Ин-т народнохозяйственного прогнозирования РАН. – М. : Наука, 2004. – 258 с.
94. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь. – 4-е изд. перераб. и доп. / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 480 с.
95. Регіонально-адміністративний менеджмент: навч. посіб. / [О. Ю. Амосов, В. В. Мамонова, Ю. О. Куц та ін.]; за заг. ред. д.держ.упр., проф. В. В. Мамонової. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2010. – 188 с.
96. Регіональна економіка : навчальний посібник / Золотарьов А. М., Гіковата Н. К., Кудлай А. В., Петряев О. О., Шумська Г. М. / За заг. ред. проф. А. М. Золотарьова. – Х. : ВД «ИНЖЕК», 2009. – 368 с.
97. Регіональна політика та механізми її реалізації / За ред. М. І. Долішнього. – К. : Наукова думка, 2003. – 489 с.
98. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. З. В. Варналія. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.
99. Региональная экономика : учебник / Под ред. В. И. Видяпина и М. В. Степанова. – М.: ИНФРА-М, 2007.– 666 с.

100. Реутов В. Регіональний вимір структурних зрушень в економіці України // http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2010_2/files/EC210_37.pdf
101. Рибіна Л. Системна модель управління інноваційно-інвестиційними процесами в регіонах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2009_03_05/2_ribina.htm
102. Саричева Л. В. Інтегральна оцінка розвитку регіонів за сукупністю еколого-соціально-економічних показників моніторингу / Л. В. Саричева, А. В. Кожевніков, В. В. Рибко // Індуктивне моделювання складних систем. – 2010. – Випуск 2. – С. 226–235.
103. Серікова Т. М. Регіональна економіка у схемах і таблицях : навчально-практичний посібник / Т. М. Серікова, Н. К. Гіковата, Г. М. Шумська; за ред. канд. екон. наук, доцента Серікової Т. М. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2010. – 176 с.
104. Симкин Д. Г. Некоторые особенности развития организационно-экономического механизма управления регионом / Д. Г. Симкин // Вестник ОГУ. – 2009. – № 8. – С. 88 – 92.
105. Симоненко В. К. Регіональна політика: системний підхід / В. К. Симоненко // Економіка України. – 1996. – № 6. – С. 31–37.
106. Сичевський М.П. Організаційно-економічний механізм розвитку харчової промисловості України : теорія, методологія, практика : дис. на здобуття наукового ступеня доктора екон. наук: 08.07.01 / М. П. Сичевський: – К., 2005. – 468 с.
107. Словники [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovnuk.net>.
108. Сталий розвиток регіонів України / науковий керівник М. З. Згуровський. – К. : НТУУ «КПІ», 2009. – 197 с.
109. Сущенко О. Формування інтегрованих територіальних утворень мезорівня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>
110. Тимчук М. Ф. Регіональна економіка (конспект лекцій). – К. : Інститут муніципального менеджменту та бізнесу, 1998. – 51 с.
111. Топчієв О. Г. Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики / О. Г. Топчієв, Т. М. Безверхнюк, З. В. Мітенко. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. – 224 с.
112. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. проф. Д. Н. Ушакова. – М. : ТЕРА, 1996. – Т. 4. – 752 с.

113. Федулова Л. І. Проблемність регіонів: особливості регіональної політики в умовах нової економіки / Л. І Федулова, Н. Ю Буга // Регіональна економіка. – 2008. – № 3. – С. 31 – 40.

114. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.

115. Фурманчук О. С. Теоретико-методологічні основи регіонального менеджменту / О. С. Фурманчук // Економічний простір. – 2008. – № 20 (2). – С. 92-98.

116. Хобта В. М., Горобець И. В. Стимулирование инвестиционной деятельности через налоговую и амортизационную политику государства : научн. изд. – Донецк : Институт экономики промышленности, 1998. – 127 с.

117. Хотомлянський О., Перната Т., Северина Г. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства на основі використання матричних моделей // Економіка України. – 2003. – № 3. – С.35 – 41.

118. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія : монографія / В.І. Чужиков. – К. : КНЕУ, 2008. – 272 с.

119. Шадура-Никипорець Н. Актуалізація класифікації міжгалузевих комплексів в регіональних економічних дослідженнях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2010_44/22.htm

120. Шадура-Никипорець Н. Регіональна компонента сучасного розвитку харчової промисловості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/usoc/2010_4/167-177.pdf

121. Шарп Уильям Ф., Александер Гордон Дж., Бэйли Джеффри В. Инвестиции: пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 1024 с.

122. Швандар В. А., Базилевич А. И. Управление инвестиционными проектами. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 208 с.

123. Шевченко Н. Комплекс заходів розвитку зовнішньоекономічної регіональної політики АПК [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua>

124. Шемаєва Л. Г. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. Конспект лекцій для слухачів груп післядипломної освіти / Л. Г. Шемаєва, В. В. Ушкальов. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2006. – 76 с.

125. Шкуренко О. В. Програмно-цільовий підхід як метод інвестиційно-інноваційного розвитку економіки регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy-confer.com.ua/full_article/888/

126. Яковлєв А. І. Методика визначення ефективності інвестицій, інновацій, господарських рішень в сучасних умовах : наукове видання. – Х. : Бізнес Інформ, 2001. – 56 с.

127. Ярема І., Босак А. Потенціал кластеризації регіону: сутність і методика оцінювання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Management/2008_635/32.pdf

128. Яремко Л. Глобалізований регіон / Л. Яремко // Економіст. – 2007. – № 5. – С. 54 – 57.

129. Яремко Л. Глобальна конкурентоспроможність регіону: джерела конкурентних переваг / Л. А. Яремко // Регіональна економіка. – 2009. – № 1. – С. 51 – 58.

130. Haugen R. A. Modern Investment Theory. Prentice Hall. 1997.